

**ПРОГРАМА
ПІДТРИМКИ РОЗВИТКУ ДИТИНИ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ**

СТЕЖИНА

**КОМПЛЕКСНА АЛЬТЕРНАТИВНА ОСВІТНЯ ПРОГРАМА ДЛЯ
ДОШКІЛЬНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ, що працюють за
ВАЛЬДОРФСЬКОЮ ПЕДАГОГІКОЮ**

КИЇВ-2014

**Міністерство освіти і науки України
(ІАО) Міжнародна асоціація вальдорфської педагогіки у Центральній та
Східній Європі
Асоціація вальдорфських ініціатив в Україні**

ПРОГРАМА

ПІДТРИМКИ РОЗВИТКУ ДИТИНИ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

СТЕЖИНА

**КОМПЛЕКСНА АЛЬТЕРНАТИВНА ОСВІТНЯ ПРОГРАМА ДЛЯ
ДОШКІЛЬНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ, що працюють за
ВАЛЬДОРФСЬКОЮ ПЕДАГОГІКОЮ**

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України (наказ МОН України від 24.06.2014 №750).

Автори-упорядники:

А.М. Гончаренко,
Н.М. Дятленко

Рецензенти:

Іонова О.М. – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри природничо-математичних дисциплін, Харківський національний педагогічний університет імені Г.С.Сковороди

Пісна В.І. – директор ШДС «Софія» (вальдорфська), м. Київ

Міжнародний експерт

Ройбке Філіпп – член Координаційної Ради Міжнародної асоціації Штайнер\Вальдорфської освіти раннього дитинства (EASWECE)

Стежина: комплексна альтернативна освітня програма для дошкільних навчальних закладів, що працюють за вальдорфською педагогікою: автори-упорядники А.М. Гончаренко, Н.М.Дятленко. – Київ, 2014 р.

Програма підтримки розвитку дитини дошкільного віку «Стежина» є альтернативною комплексною, зорієнтованою на підтримку розвитку дитини, завдяки її залученню до власної активної діяльності у сприятливому розвивальному середовищі. Зміст охоплює педагогічну роботу з дітьми від 4-х років до 6 (7) років; програма розроблена з дотриманням засадничих принципів та відповідно до положень Базового компонента дошкільної освіти.

Рекомендовано для педагогів та батьків, чії діти виховуються в дошкільному навчальному закладі, що працює за вальдорфською педагогікою, педагогічних працівників традиційних дошкільних навчальних закладів, слухачів курсів підвищення кваліфікації інститутів післядипломної педагогічної освіти.

Висловлюємо глибоку вдячність працівникам дошкільних навчальних закладів, що працюють за вальдорфською педагогікою, у містах Києві, Одесі, Дніпропетровську, Кривому Розі Анатолію Русинову, Юлії Ареф'євій, Ігореві Терлецькому, Людмилі Собко, Валентині Антощенко-Оленевій, Світлані Протасовій, Ірині Левінській, Оксані Гузовській, Світлані Екс, Людмилі Кучеровій, Надії Чуприні, Анні Слюнько, Вікторії Костициній, Ользі Передерій, Світлані Макаровій, Ірині Шилько, Лесі Пушні, Віті Селивановій, Світлані Крамаренко, Наталії Кукушкіній, Олені Бегешевій, які активно залучилися до підготовки Програми, надавали свої зауваження та поради, виявивши при цьому небайдужість та високу професійну компетентність вальдорфських педагогів. Для нас велика честь працювати з колегами й партнерами, з якими в нас спільні цілі, цінності та мета – створити якнайкращі умови для прогресивного розвитку всіх дітей.

Особлива вдячність натхненникам Програми Олені Мезенцевій і Наталії Орловій, які послідовно й наполегливо підтримували спроби трансформування ідей Рудольфа Штайнера на український педагогічний та суспільний ґрунт.

ЗМІСТ

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА	7
ВІКОВІ ОСОБЛИВОСТІ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ	21
ОПТИМІЗАЦІЯ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ ДІТЕЙ	29
Різновікова (змішана) група	29
Ритм життєдіяльності	32
ЗДОРОВ'Я І ФІЗИЧНА КУЛЬТУРА	36
Принципи здорового розвитку дитини.....	36
Вікові орієнтири фізичного розвитку.....	41
Створення розвивального простору для підтримки здоров'я та стимулювання фізичного розвитку дітей.....	43
ХУДОЖНЬО-ТВОРЧА ДІЯЛЬНІСТЬ	52
Вплив пластики й життя кольору на гармонію душі	52
Малювання	53
Характеристика вікових проявів дитини в малюванні.....	53
Створення розвивального простору та організація малювання.....	58
Живопис (малярство)	62
Характеристика вікових проявів дитини в живописі.....	62
Створення розвивального простору та організація живопису (малярства).....	66
Ліплення	70
Характеристика вікових проявів дитини в ліпленні.....	70
Створення розвивального простору та організація ліплення.....	75
ПРАКТИЧНО-ПІЗНАВАЛЬНА ДІЯЛЬНІСТЬ	77
Практична, естетична та духовна цінність праці для розвитку особистості.....	77
Господарсько-побутова праця	79
Характеристика вікових проявів дитини в господарсько-побутовій праці.....	79
Створення розвивального простору та організація господарсько-побутової праці.....	86
Праця в природі	94
Характеристика вікових проявів дитини під час праці в природі.....	94
Створення розвивального простору та організація праці дітей в природі.....	97
Ручна (художня) праця	107
Характеристика вікових проявів дитини у ручній (художній) праці.....	107
Створення розвивального простору та організація ручної праці дітей.....	113
ІГРОВА ДІЯЛЬНІСТЬ І КАЗКА	121
Вільні ігри	121
Гра в житті дитини.....	121

Вікові особливості ігрової діяльності.....	124
Зміст педагогічної роботи з підтримки вільної гри.....	127
Створення розвивального простору для підтримки вільної гри.....	129
Ігри драматизації та театралізовані ігри	132
Характеристика та види ігор-драматизацій і театралізованих ігор.....	132
Створення розвивального простору для підтримки ігор-драматизацій та театралізованих ігор.....	139
Художньо-мовленнєва діяльність	141
Характеристика вікових проявів у художньо-літературній діяльності.....	141
Створення розвивального простору для ознайомлення дітей із фольклорною та літературною творчістю.....	147
Рухливі ігри	150
Принципи використання рухливих ігор.....	150
Створення розвивального простору для підтримки рухливих ігор.....	151
Музично-ритмічні ігри-хороводи, пальчикові та жестові ігри	153
Створення розвивального простору для підтримки музичально-ритмічних..... ігор-хороводів, пальчикових та жестових ігор.....	159
Евритмія	159
МУЗИЧНО-РУХОВА ДІЯЛЬНІСТЬ	165
Музика в житті дитини.....	165
Вікові особливості музично-рухового розвитку дітей.....	169
Створення розвивального простору для підтримки музично-рухового розвитку та організація свят.....	172
МОВЛЕННЄВА ДІЯЛЬНІСТЬ ЯК ЗАСІБ САМОПІЗНАННЯ ТА ПІЗНАННЯ ІНШОГО	177
ПОКАЗНИКИ ГОТОВНОСТІ ВИПУСКНИКІВ ДОШКІЛЬНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ, ЩО ПРАЦЮЮТЬ ЗА ВАЛЬДОРФСЬКОЮ ПЕДАГОГІКОЮ, ДО ШКІЛЬНОГО ЖИТТЯ	195
РАДИМО ПРОЧИТАТИ	198
ДОДАТКИ	203

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

Шановні педагоги та батьки, чії діти виховуються в дошкільних навчальних закладах, що працюють за вальдорфською педагогікою; учасники освітнього процесу, які мають намір долучитися до практики вальдорфської педагогіки!

Пропонуємо вашій увазі розроблену вперше в Україні програму підтримки розвитку дітей у дошкільному навчальному закладі, що працює за вальдорфською педагогікою. За понад 90 років свого існування такі дошкільні заклади не тільки не зникли з освітнього простору світу, а й навпаки – розширили свою географію, збільшивши число нових прибічників, насамперед, за рахунок педагогічних колективів, які вишукують інноваційні практики особистісно орієнтованої освітньої моделі.

Вальдорфська педагогіка сьогодні – це широкий міжнародний культурно-освітній рух, що ґрунтується на ідеях видатного австро-німецького філософа та педагога Рудольфа Штайнера, і охоплює понад 60 країн світу. Педагогічна система динамічно розвивається та є загальновизнаним альтернативним напрямком педагогіки в більшості цивілізованих країн світу. Філософським підґрунтям вальдорфської педагогіки є антропософія, яка розглядає світ і людину як єдине органічне ціле, а образ людини як єдність трьох взаємопов'язаних сторін – біологічної (фізично-тілесної), психічної (душевної) і духовної. Запорукою прогресивного розвитку особистості на кожному віковому етапі є гармонійний розвиток усіх її сторін, а його наслідком – фізичне здоров'я, розсудливість, душевний спокій, можливість у майбутньому приймати рішення та усвідомлювати їхні наслідки, мати активну громадянську позицію. Педагогічний процес у навчальному закладі, що працює за вальдорфською педагогікою, спрямовується на підтримку вільного та творчого самовизначення індивідуальності, врахування внутрішніх потреб особистості на різних вікових етапах.

Процеси демократизації українського освітнього простору роблять затребуваними людиноцентричні ідеї вальдорфської педагогіки: «У зв'язку з цим суттєво актуалізується, не тільки з огляду й інтересів окремої людини, а й суспільства в цілому, завдання – максимально наблизити навчання і виховання кожної дитини до її сутності, здібностей та особливостей. На наш погляд, цей принцип має бути визначальним при проведенні будь-яких змін у освіті. Бо саме він дозволить досягти найвищої якості освіти й, що надзвичайно важливо, не всупереч природі кожної дитини, а завдяки її пізнанню й розвитку» (В. Кремень).

Вальдорфська педагогіка вбачає в кожній дитині вільну недоторкану індивідуальність, яка починає жити ще до народження і приносить з минулого свою індивідуальну долю, що в свою чергу визначається імпульсами з майбутнього, які поступово набувають вигляду мотивів життя, цінностей, ідеалів. У кожній дитині, немов у зернятку, закладено усі її майбутні здібності, і завдання педагога – дати можливість розвинути їх, впливаючи на почуття, волю, розум. *Людина вільна тією мірою, якою їй вдається жити і здійснювати вчинки згідно з власними схильностями та призначеннями.* Вільний природний розвиток дитини – вихідна точка виховання та навчання у вальдорфській педагогіці, вимагає відмовитися від думки подавати дітям знання, керуючись принципом: чим раніше й більше, тим краще. Перед вальдорфськими педагогами стоїть задача створення сприятливого розвивального середовища для повноцінного розгортання власної сутності та самореалізації кожного учасника освітнього процесу й набуття ним якостей відповідального члена суспільства, насамперед, через власний життєвий досвід. *У центрі виховного процесу – дитина, орієнтована на світ, чутлива до нового, здатна в майбутньому здійснювати усвідомлений вибір і брати на себе відповідальність за нього.* Досягнення цієї мети стане можливим за умови, що питання розвитку буде не формальною другорядною метою, а основою педагогічного процесу.

Провідні ідеї вальдорфської педагогіки в дошкільному навчальному закладі.

– *Гуманістична спрямованість освітнього процесу* – ціннісне ставлення до дитини; шанобливого гідного ціннісного ставлення заслуговує кожна дитина,

незалежно від її можливостей, матеріального статку батьків, успішності тощо. Дитина визнається найвищою цінністю з правом на вільний вияв та розвиток своїх здібностей, утвердження прав як найвищого критерію оцінки суспільних відносин. Педагог прислухається до почуттів та потреб дитини, уникає способів мотивації діяльності, що звертаються до егоїзму, марнославства, страху, хворобливої самолюбності та докладає всіх зусиль, щоб в умовах дошкільного закладу дитина відчувала себе комфортно й радісно.

– *Дотримання у вихованні принципу дитиноцентризму* – вибір змісту, методів, форм розвитку і навчання з орієнтацією на конкретну дитину, її актуальний та потенційний розвиток, нахили, інтереси та перспективи розвитку. Головним орієнтиром у роботі вихователя є особистість кожної дитини, для якої створюється окрема «виховна програма», відповідно до емоційно-вольової сфери, конкретного рівня розвитку інтелекту, типу нервової системи, інтересів, потреб.

– *Цілісне охоплення всієї природи дитини* — побудова освітнього процесу на основі досягнень психологічної та педагогічної науки про цілісність, єдність і взаємозалежність психічної, духовної та фізичної сутності, поступального розвитку, який розглядається як реалізація глибинних життєвих сил у таких проявах, як вікові особливості, тип провідної діяльності, вікові кризи, психологічні новоутворення та ін. Цілісно, як індивідуальність, дитина зможе розвиватися тільки тоді, коли спостерігатимуться прогресивні зміни в кожній складовій розвитку. При цьому «саморозвиток» має свою внутрішню логіку, детермінанти, фізіологічне обґрунтування. Принципово важливою є теза щодо спонтанності розвитку та нерозривного зв'язку процесів еволюції із особливостями соціального середовища, в якому зростає дитина. Перші сім років несуть в собі значні психологічні, духовні та фізичні трансформації; увага батьків і вихователів при цьому має бути сконцентрована на розвитку сенсомоторних здібностей та уяви дитини, як основи творчості.

– *Задіювання головного природного механізму розвитку дитини* – *наслідування*. Дитина у свої перші сім років життя шляхом вільного наслідування

може засвоїти все, що їй необхідно для первинної орієнтації в навколишньому середовищі. У її природі вже закладено потребу в безумовній довірі дорослому, наслідуванні його прикладу. Наслідувальна діяльність не вичерпується копіюванням дій і вчинків, у ній відображуються думки та почуття дорослих, радісна співучасть у діях з ними. *Жодні спеціально організовані зовнішні заходи не є настільки сильними вихователями, як сама особистість дорослого.* Поряд зі значимою людиною, до якої має довіру, дитина відчуває себе впевнено та захищено, що позитивно впливає на стан її здоров'я, ставлення до світу та інших людей. Дитину формує все, що її оточує: предмети, думки, почуття, вчинки дорослих та дітей. Найменше впливають на дитину-дошкільника моралізаторські повчальні слова. Вальдорфська педагогіка заперечує тезу про необхідність ранньої інтелектуалізації дитини, зокрема, щодо початку форм шкільного інтенсивного навчання вже на п'ятому-шостому році життя. *Інтелектуальні здібності тільки тоді можуть розкритися здоровим шляхом, коли вони зростають не за рахунок творчих сил, соціальної компетентності, фізичних якостей, а йдуть з ними пліч-о-пліч.*

– Для виховання в дошкільному віці істотними ознаками є *вільна, спонтанна, мінімально регламентована гра, рухливий і реальний чуттєвий предметно-практичний досвід, безпосередньо пов'язаний із власним тілом*, щоб мати можливість зрозуміти світ, дитина спочатку має навчитися володіти тілом. Наприклад: обмацувати та хапати руками, щоб згодом «схоплювати» його розумом. Навчання в цьому віці носить непрямий, неявний (імпліцитний) характер, для успішного протікання якого вирішальними є не розумові операції та рефлексія, а безпосередня діяльність (ігри, живопис фарбами, малювання восковими крейдами, ліплення з воску, драматичне мистецтво, розповідання казок, віршів, історій) і різнопланове сприймання. Потрібно дотримуватися принципу ампліфікації – розвивати саме ту діяльність, яку дитина може освоїти на цьому етапі розвитку без внутрішнього спротиву організму.

– *Особлива увага приділяється розвитку рухів, зокрема, евриччії* – мистецтву руху, що ґрунтується на художньому слові, музиці, граційних

природовідповідних рухах; розвиткові дрібної моторики рук через заняття різноманітними видами рукоділля, пальчиковими іграми, ліпленням з воску, роботою з тістом тощо. Це сприяє загальному розвитку дитини й опосередковано впливає на розвиток мислення. У групі дітьми виконуються вся необхідна хатня робота: прибирання приміщення, прання, прасування білизни та одягу ляльок, пошиття ляльок та інших іграшок, приготування простої їжі (салати, бутерброди), випічка печива та пирогів, сервірування столу, миття посуду, догляд за кімнатними рослинами (полив, миття, пересадка, розмноження), робота в саду, на городі, у квітниках; прикрашання кімнати до свят тощо. Усі продукти художньої та ремісницької роботи, які виконуються вихователем разом з дітьми, використовуються в оздобленні групи, в якості подарунків мамам, татам, бабусям, друзям тощо.

Вихователь постійно опікується ритмічною побудовою дня, тижня, року. Вільні ігри з ініціативи дітей та заняття з усією групою у вальдорфському дитячому садку постійно чергуються. Важливо виробити сприятливий для дитини ритм життя та діяльності, який передбачав би гармонійне чергування організованих і самостійних занять. Методики роботи, денний і тижневий розклад враховують зміну пір року та підпорядковуються ритму, що пов'язаний з періодами навантаження та спокою, зміною активності й уваги дитини. Поступово дитина засвоює той ритм, який вона проживає в піклуванні від дорослих. Якщо таке відчуття стабільності живе постійно, то покращується не тільки пам'ять і просторова орієнтація, але й переживання зв'язку зі світом. У всіх вальдорфських дитячих садках існує приблизно однаковий ритм дня, відповідно до якого індивідуальна діяльність дітей (гра, малювання, праця) чергується з хвилинами, коли всі діти збираються на спільні заняття разом і відчують себе єдиною групою. Межуються моменти отримання певних імпульсів від вихователя, який щось показує, організовує, розповідає, з ситуаціями, де є можливість для вільного виявлення сформованих імпульсів у малюванні, грі, ліпленні, рухах. Ритм дня можна образно порівняти з живою зміною фаз «вдиху» і «видиху».

Уся організація роботи дошкільного закладу заснована на ритмах: ритмічне поєднання різних видів діяльності протягом дня; ритмічне поєднання різноманітних занять протягом тижня, їх внутрішня узгодженість з порами року, погодою, емоційною обстановкою й педагогічною ситуацією на конкретний момент у групі.

Астрономічні ритми дня, тижня, року переживаються через чергування певних видів мистецтва, рукоділля, зміну кольорів та композицій інтер'єру, видів гри, змісту музичних занять тощо. Усі заняття з дітьми підпорядковані ідеї певного періоду року, який триває приблизно три-чотири тижні. Ці періоди називають «епохами» та приурочують їх до основних подій або свят певної пори року. Відповідно до тієї чи іншої «епохи» підбирається матеріал для казок, пісень, хороводів, ігор, побутова та рукодільна діяльність, наприклад, восени роблять намисто з горобини, а до Різдва – свічки чи іграшки для прикрашання ялинки тощо. *Якщо педагоги й батьки не будуть турбуватися про вироблення навколо дитини правильних здорових ритмів життя, то ця, стихійно встановлена, ритмічна система може стати причиною тривоги та невпевненості й завадити становленню основ здорового душевного, фізичного життя, зашкодити появі здорових звичок.*

– В організації пізнавальної діяльності дитини акцент робиться на її *почуттєвих переживаннях*; передбачається поєднання пізнавального та емоційно-вольового способів опрацювання матеріалу. Шлях до оволодіння поняттями йде через почуттєві переживання дітей (здивування, інтерес, радість, сподівання, наміри, бажання, надії), які пробуджує сам педагог за допомогою різних засобів. У дитини до семи років розуміння, почуття і вміння взаємодіють у інший спосіб, аніж у дорослих, а саме від співпереживання вчинку, дії (у чому безпосередньо бере участь воля) через відтворення вчинку чи способів дій у грі (де дитина природно пов'язує себе з вчинком) до більш-менш чіткого розуміння і формування елементарних уявлень і понять та готовності здійснити вчинок, дію.

– *Принцип поєднання соціального (колективного) та індивідуального* – формування самостійної самодостатньої особистості, яка разом з тим, вміє відчувати

й поважати потреби оточення, позитивно впливати на розвиток та реалізацію інших людей. У групі дошкільного закладу важливо враховувати інтереси кожної дитини, постійно підтримувати атмосферу довіри, спираючись на існуючі домовленості і правила. Необхідною передумовою для втілення цього принципу є розуміння важливості співпраці педагогів, батьків та оточення.

– *Дошкільний заклад, що працює за вальдорфською педагогікою, існує на засадах самоуправління, у ньому відсутня вертикальна структура влади й підпорядкування, усі важливі організаційні питання і проблеми вирішує колегія педагогів. У всіх справах дошкільного закладу постійно беруть участь батьки, чия зацікавленість у розвитку дошкільного закладу не менш значуща, ніж працівників. Найважливіші питання життя закладу обговорюються та вирішуються на спільних засіданнях педагогів та батьків.*

У заклад приймаються діти віком від 3,5–4 років (до цього часу діти виховуються вдома, бо найголовнішою потребою цього віку є потреба в родинній атмосфері та опікуванні батьків). Групи дошкільного закладу є різновіковими, що сприяє розвитку вмінь формувати міжособистісні взаємини, а саме, у старших – чуйності та душевного тепла до молодших, у молодших – поваги до старших, їхніх умінь та здібностей. Для реалізації індивідуального підходу до розвитку кожної дитини важливим є наповнення груп, яке у вальдорфському дошкільному закладі не повинно перевищувати 15–20 осіб. До навчального закладу приймаються всі бажаючі, але лише за умови готовності батьків дітей активно співпрацювати з педагогами в питаннях виховання з тим, щоб родинні умови виховання не суперечили принципам дошкільного закладу. Рекомендовано культивувати в родині спільне переживання епохи кола року, що збагатять та скріплять родинні стосунки.

Специфіка, цілі, задачі, зміст, структура програми

Специфіка програми

Метою розробки альтернативної Програми є відповідь на запити працівників дошкільних навчальних закладів, що працюють за вальдорфською педагогікою (у

тексті програми умовно будемо їх називати «вальдорфські дошкільні навчальні заклади») щодо організації цілісного та упорядкованого педагогічного супроводу процесів створення сприятливого розвивального середовища, яке б задовольнило потреби дитини в емоційно наповненому, відповідно до вікових і індивідуальних особливостей, оточенні, сприяло різнобічному гармонійному розвитку і спрямовувалося на вільне й творче самовизначення індивідуальності. Програма має символічну назву «Стежина», що уособлює в собі такі характеристики вальдорфської педагогіки: природодоцільність, спонтанність, цілісність, поступальність, плинність, рухливість, безкінечність.

Дитинство визначається авторами вальдорфської педагогіки як період безпосереднього чуттєвого пізнання світу, коли враження від зустрічі з середовищем впливають на душевне, духовне й тілесне здоров'я дитини. Створення сприятливих умов для розвитку особистості здійснюється у вальдорфській педагогіці на основі врахування природних схильностей дитини до оволодіння певними формами сприймання, мислення, уяви та діяльності відповідно сенситивних періодів. *Укладачі Програми не прагнуть однозначно декларувати вимоги, освітні та розвивальні завдання щодо розвитку певних умінь та навичок дитини, а пропонують різними засобами культивувати прояви власної активності дитини, що в кінцевому результаті має призвести до якнайповнішого розвитку усіх сторін особистості.*

Програма є альтернативно-комплексною, зорієнтованою на підтримку розвитку дитини, завдяки її залученню до власної активної діяльності в сприятливому розвивальному середовищі, що характеризується соціальною збалансованістю (різновікові групи), застосуванням педагогічних підходів, що стимулюють чуттєве та почуттєве пізнання, наслідування; використанням різноманітного предметно-ігрового середовища; упорядкованістю й доцільністю різних видів діяльності. Особлива роль відводиться особистості вихователя, як організатору збалансованого розвивального середовища та носію суспільно значимих форм поведінки. *Така визначальна зустріч справжньої сутності*

вихователя зі сутнісним боком дитини розглядається як фундаментальна основа розвитку кожної дитини.

Програма розроблена з дотриманням засадничих принципів та відповідно до положень Базового компонента дошкільної освіти й передбачає реалізацію у своєму змісті освітніх ліній: «Особистість дитини», «Дитина в соціумі», «Дитина в природному довкіллі», «Дитина у світі культури», «Гра дитини», «Дитина в сенсорно-пізнавальному просторі», «Мовлення дитини». Зміст охоплює педагогічну роботу з дітьми від 3,5-4-х років до 6 (7) років та передбачає поступове його ускладнення.

У Програмі відображено принцип пріоритету індивідуального підходу до виховання та розвитку дитини. Уважається, що для кожної дитини існують свої темпи та динаміка розвитку, які потребують пошуку індивідуальної стратегії виховання особистості. У Програмі відсутні однозначно регламентовані норми для рівня знань та вмінь дитини певного віку. Щоб кожна дитина отримала можливість якнайповніше реалізувати свій потенціал, створюються спеціальні умови її життєдіяльності, зокрема, різновікова група забезпечує широкий спектр для взаємонавчання та взаємозбагачення дітей різного віку та здібностей: старші демонструють зразки та допомагають молодшим навчатися, грати, спілкуватися, обслуговувати себе, а молодші мають природну повагу до більш старших, через що ті, у свою чергу, відчувають себе дорослими, відповідальними, впевненими у своїй спроможності. Спеціально організоване предметно-ігрове середовище надає широкі можливості для прояву ініціативи та реалізації індивідуальних потреб дитини: вона завжди може знайти для себе ту активність, якої потребує в певний момент. Можливість спостерігати за діяльністю дорослих та черпати з неї ідеї для знаходження власних шляхів самореалізації, культивування вільної гри як провідної діяльності дошкільників, в якій формується їхня особистість, воля та здатність до організованої цілеспрямованої діяльності – все це покликане допомогти кожній дитині розкрити багатий внутрішній потенціал.

Педагоги разом з лікарями та іншими спеціалістами постійно спостерігають за дітьми та систематично збираються на раду для обговорення особливостей розвитку кожної окремої дитини (при цьому можуть бути присутніми та активними учасниками батьки вихованця). На таких засіданнях аналізується стан здоров'я дитини, як вона почувається в даний момент, до чого виявляє особливі схильності, як вибудовує взаємини з педагогами та дітьми, які є проблеми і, нарешті, головне питання – якої допомоги вона потребує? Така практика є надзвичайно важливою не лише для дитини, що стала об'єктом розгляду, а в подальшому зможе отримати належну педагогічну підтримку розвитку, але й для педагогів, що на таких змістовно-пошукових неформалізованих зустрічах навчаються разом та один від одного й поступово збагачуються психологічними знаннями.

Програма не пропонує проведення спеціальних фронтально організованих занять з фізичного розвитку дітей та мінімізує їх щодо інших видів дитячої діяльності. Задоволення природної потреби дитини у фізичній активності відбувається за рахунок спеціальної організації життєвого простору вихованців. Для цього використовуються як природні об'єкти (розлогі дерева, пеньки, корчі, стовбури дерев, пагорби, впадини), так і спеціальне спортивне знаряддя (різноманітні гойдалки, дерев'яні колоди, канати, драбини), на якому діти з власної ініціативи тренують фізичну силу, спритність, відчуття рівноваги тощо. Для організації рухової діяльності та ігор використовуються скакалки, мотузки, м'ячі, ходулі, обручі, велосипеди, лижі та інший інвентар. У щоденних рухливих іграх та музично-ритмічних вправах, хороводах діти вдаються до рухів з фізичним навантаженням на різні групи м'язів (ходять і бігають у різному темпі, підстрибують, присідають, тягнуться догори, нахиляються, балансують тощо). Фізичні вправи органічно включаються в ігри та способи задоволення різноманітних потреб дитини.

Розвиток творчих здібностей дитини забезпечується всією організацією життя в дитячому садку: це й обмеження прямого втручання вихователя у гру дітей, і відсутність намагань детально розтлумачувати (інтерпретувати) казки,

оповідання, і використання ігрового матеріалу, який залишає простір для фантазії дитини (мінімум готових форм та іграшок при великій кількості матеріалу для їх створення: шишки, горіхи, жолуді, мушлі, камінці, кора дерева, корінці, клаптики тканини, стрічки, мотузки й т.п.).

Діти розвивають свою діяльність за допомогою тих речей, що їх оточують, – навколишній світ «кличе» до дій та рухів. У групі та на майданчику має бути достатня кількість побутових предметів, речей, іграшок, природних матеріалів, що стимулюють фантазію та ініціативу дітей, допомагають їм обрати відповідно власним інтересам діяльність. У приміщенні, згідно з цим принципом, має бути все необхідне для організації вільної гри дітей, спільної діяльності дітей та вихователів, а також для повсякденної побутової праці. При цьому більша частина меблів та предметів побуту багатофункціональні й використовуються дітьми у вільній грі для будівництва, прикрашання, створення образів крамниці, кухні тощо.

Програмою передбачено реалізацію органічного зв'язку процесу виховання з національними історичними, соціокультурними особливостями та традиціями українського народу, його мистецтва, звичаїв, фольклору. Передбачається збагачення сюжетів дитячих ігор елементами етнографії, предметами національної атрибутики (глиняні, дерев'яні, шкіряні, повстяні, воскові, кістяні іграшки).

Головний критерій відбору програмного матеріалу – виховна цінність, високий художній рівень творів мистецтва, можливість повноцінного розвитку здібностей дитини на кожному етапі дошкільного дитинства.

Розвивальні та виховні завдання Програми:

- підтримка та збереження міцної основи здоров'я дитини, завдяки опікуванню про тілесну основу (здорове харчування, сприятлива психологічна атмосфера, достатній руховий режим, повноцінне чуттєве та почуттєве оточення);
- забезпечення умов для емоційно насиченого, радісного, змістовного щоденного буття дитини; створення в оточенні дитини життєвого простору, що підштовхує до імпульсів здобуття багатого досвіду;

- створення умов для побудови цілісної картини світу та розвитку елементарного світогляду завдяки безпосередній участі дитини в предметно-практичній та ігровій діяльності, поєднанню емоційно-вольового та когнітивного компонентів на ґрунті наслідування прикладів і зразків, що подаються у поведінці, діях педагогами та батьками;
- підтримка дитини в її прагненні до самостійності, апробації власних сил у різноманітних видах діяльності, спробах виявити ініціативу, творчість, власне бачення;
- залучення дитини до співучасті в розгортанні життєвих реалістичних ситуацій у групі та способах їх вирішення, стимулюючи прояви відповідальності, толерантності, самостійності; виховання активного ціннісного ставлення дитини до навколишнього світу: людей (молодших і дорослих), природи і мистецтва, гри і праці;
- створення можливостей для прояву відкритості та взаєморозуміння між різними віковими групами (між дітьми, між дитиною та дорослим); розвиток соціальних здібностей: поваги до інших людей, здатності до емпатії та свідомого ставлення до життєвих обставин, моральної компетентності, радості ініціативи й готовності брати на себе зобов'язання, неупередженого інтересу до людей з іншою культурною основою, особливостями психофізичного розвитку;
- налаштування дітей на активне, творче та конструктивне мислення, життєву стійкість, готовність прийняти виклики; формування впевненості в собі, вольових і творчих можливостях, вміння та бажання бачити прекрасне в собі та навколишньому;
- підтримка та супровід процесу залучення дитини до численних форм побутової, мистецької та ігрової діяльності через створення стимулюючого оточуючого середовища та демонстрацію власного позитивного прикладу;
- створення умов для поступового залучення дитини до пізнання світових культурних надбань, морально-етичних норм суспільства; підтримка інтересу

- до самобутньої культури свого народу, українських народних традицій, прилучення до її духовних джерел;
- забезпечення умов для повноцінного своєчасного й різнобічного розвитку особистості дитини, вільного прояву та вдосконалення її здібностей; розвиток індивідуального потенціалу кожної дитини з врахуванням культурного розмаїття та підпорядкування її загальнолюдським етичним принципам;
  - реалізація в різних формах інтеграції індивідуального, родинного і суспільного виховання у сфері формування культури та розвитку дитини.

Структура програми

У основі побудови Програми – діяльнісний принцип, що відображений у назвах розділів та підрозділів, специфіці подання матеріалу та в обґрунтуванні підходів до організації дитячої життєдіяльності (здоров'я та фізична культура, художньо-творча діяльність, практично-пізнавальна діяльність тощо). Такий підхід обумовлений з одного боку специфікою та цінностями вальдорфської педагогіки, з іншого – сучасними підходами щодо організації дошкільної освіти в Україні, намаганням відобразити освітні цілі, що задекларовані в державних документах.

У змісті кожного блоку подається характеристика діяльності з погляду вальдорфської педагогіки; розкриваються можливості дітей щодо оволодіння діяльністю та подаються орієнтовні програмові підходи щодо педагогічної підтримки дитини. Програма налаштовує педагога на *створення умов, підтримку, заохочення, налаштування, активізацію ресурсів, ініціювання, опікування, допомогу, моделювання ситуацій, стимулювання* та пропонує максимально враховувати інтереси й потреби дитини як ті, що характерні віковим особливостям, так і індивідуальні, що відповідають інтересам окремої дитини.

Подається орієнтовний перелік свят, народних ігор, хороводів, дитячих художніх творів, літературних та музичних творів. Звертаємо увагу, що наданий перелік не є обов'язковим і кожний педагог вальдорфського дошкільного закладу в праві розширити чи скороти зазначений список.

Сподіваємося, що запропонована програма стане у нагоді не лише педагогам та батькам – гарячим прихильникам цінностей вальдорфської педагогіки, а й всім, хто шукає інноваційні підходи та прагне збагатити особистісно орієнтовану модель новими підходами, спрямованими на дитину та її розвиток.

Обов'язковою вимогою до всіх програм вальдорфських навчальних закладів є їхній постійний розвиток та вдосконалення. Віримо, що дана Програма стане тим базисом, на якому згодом буде створена наступна програма, яка буде ґрунтуватися на нових наукових дослідженнях і зможе відповісти на ті виклики, які будуть резонансними на той час у суспільстві.

Алла Гончаренко

Наталія Дятленко

ВІКОВІ ОСОБЛИВОСТІ ДИТИНИ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Рудольф Штайнер розглядає розвиток людини як поетапне формування складників людської особистості в результаті послідовного «народження» фізичної, життєвої, душевної та «Я» організацій, виділяючи в розвитку людини від народження до повноліття три основні періоди.

Перший період – від 0 до 7 років – період фізичної зрілості, переважного виховання тіла дитини, що завершується зміною зубів. У цей час дитина ще повністю занурена в атмосферу батьківського дому й насамперед через неї пізнає світ. Усе її життя повністю залежить від батьків та тих можливостей, які вони створюють для підтримки її розвитку. Безумовно, дитина епізодично в різній мірі спілкується з різними людьми, а втім вирішальну роль відіграє родина, родичі, «найближче для дитини оточення».

Другий період – від 7 до 14 років – період від зміни зубів до пубертата, коли коли акцент має робитися на вихованні душі. Дитина робить самостійний крок у світ, і в її життя поступово починає входити велика кількість нових людей – учителів, ровесників, старших та молодших дітей. Батьківський дім не втрачає своєї вирішальної ролі, але створюються нові валентності, що поступово «заповнюються» новими прихильностями, симпатіями, інтересами. Особливого значення набуває характер організації шкільного життя. Там, де панує атмосфера щирості, добра, підтримки, створюються умови для розвою творчості дитини, зміцнення внутрішніх сил, «проростання» міцного стовбура майбутнього життя.

Третій період – від 14 до 21 року – час від пубертатної фази до повноліття, переходу від фізіологічної зрілості до зрілості соціальної. Завершується навчання у школі, вирішується питання щодо професійного вибору, а для частини – отримання професії. Життєві вибори супроводжуються ваганнями, сумнівами, невпевненістю, переживаннями невизначеності і, водночас, відповідальністю за кожний свій крок.

За Р.Штайнером основні підходи до дитини з урахуванням специфіки її віку полягають у необхідності в перші сім років прищеплювати уявлення про те, що «світ – добрий, моральний»; у другому семиріччі розвитку дитина має прийти до

переконання, що світ повний радості й краси, що «світ є прекрасним»; у третє семиріччя в людині необхідно пробудити прагнення до пошуку істини, вона має усвідомити, що «світ – істинний».

Розглянемо детальніше перший період розвитку дитини, який характеризується такою довірою та відкритістю до світу, що не йде ні в яке порівняння з іншими періодами людського життя. У цьому періоді виділяють три фази, що поступово змінюють одна одну:

0 – 2,5 – 3 роки – фаза немовляти та раннього дитинства

3 – 5 років – маленька дитина

5 – 7 років – дошкільний вік.

Кожна фаза першого семиліття характеризується своїми особливостями анатомо-фізіологічного, психологічного та духовного розвитку дитини. У даній Програмі в частині вікових можливостей дітей, беручи до уваги штайнерівську періодизацію, виокремлюємо вік з 4 до 5 років (маленька дитина) та з 5 до 6-7 років (дошкільний вік). Убачаємо певну відповідність традиційній віковій періодизації, де названі фази мають назву «середній дошкільний вік», «старший дошкільний вік» (ст. 4 Закону України «Про дошкільну освіту»).

Тілесний (фізичний, анатомо-фізіологічний) розвиток знаходиться у тісному зв'язку з психічним (душевним) і духовним розвитком дитини. Дитина перших трьох років життя характеризується високими темпами фізичного росту, швидким збільшенням ваги, специфічними пропорціями тіла. Цей абрис особливо помітний у перші півтора роки. На другому році життя дитини прискорюється розвиток нижньої частини тіла, і поступово складаються зовсім інші пропорції.

Немовля ще повністю залежить від свого оточення, або точніше, немовля «віддається» своєму оточенню. Перші тижні життя проходять у смоктанні та сні. Очі, руки, ноги ще не можуть рухатись узгоджено та цілеспрямовано. Спостерігається ситуація нерозривної єдності дитини та дорослого, соціальна ситуація комфорту. Жодна потреба дитини не може бути задоволена без участі дорослого. З цих позицій немовля можна назвати максимально соціальною істотою.

Усе життя дитини організовано так, що зримо чи незримо присутня інша людина. Тобто, будь-яке ставлення дитини до інших людей є ставленням, що здійснюється за допомогою або через іншу людину. Соціальна ситуація спільного життя дитини з дорослим призводить до виникнення нового типу діяльності – *безпосереднього емоційного спілкування дитини та дорослого*. Специфічна особливість цього виду діяльності в тому, що її предметом є інша людина. З боку дорослого дитина є сферою діяльності (впливу), з боку дитини можна спостерігати виникнення перших форм її спрямованості на дорослого. Це увага, інтерес до іншої людини (дивиться прислухається), посмішка, намагання звернути на себе увагу, голосові реакції дитини емоційно-закличного характеру, схлипування, що перетворюються поведінковий акт і спрямовується на дорослого. Це ще не мова в повному розумінні слова, поки що це емоційно-виразні реакції. Емоції стають своєрідним орієнтиром поведінки дитини: *чим багатший світ позитивних емоцій, тим більша можливість дій з предметом та взаємодії з дитиною*. Події першого року життя формують у дитини основу довіри або недовіри у ставленні до зовнішнього світу. Немовля відкрито для світу; з довірою впускає його до своєї пробудженої душі, зустрічаючи вторгнення цього світу з активною цікавістю.

Із чуттєвого сприйняття дитини виходить наслідування. Багато дослідників відзначали, що дітям властивий природний інстинкт наслідування. Дитина наслідує все, що трапляється в її оточенні: моральні чи аморальні, розумні чи нерозумні дії. Наслідування може бути більш або менш інтенсивним, залежно від характеру, типу темпераменту, тобто внутрішніх особливостей дитини. Душевне життя її розвивається в цей період завдяки наслідуванню. *Чим менше процес ознайомлення зі світом супроводжується регламентаціями та заборонами дорослого, тим багатшим буде досвід відчуттів та сприймань у дитини, тим глибшим буде проникнення в душу*. Образи відчуттів та сприймань складають основу для набуття майбутнього свідомого досвіду. Розумне виважене ставлення батьків до організації життя дитини здатне закласти основу міцного фундаменту та забезпечити перспективи успішного подальшого душевного та духовного розвитку.

Оволодіння ходою означає завершення фази немовляти, а оволодіння мовою – початок фази «маленька дитина».

Перші слова в дитини з'являються у супроводі певних почуттів та паралельно з процесами оволодіння ходою. Оволодіння мовою – складний процес як фізіологічно, так і психологічно. Лише тепер у мозку починають функціонувати відповідні центри мовлення у певній взаємодії з центрами, що спрямовують діяльність руки. У процесі оволодіння мовою закладається основа свідомого душевного життя людини.

Спочатку дитина вчиться називати предмети оточуючого світу – це початок виділення свого «Я» та протиставлення себе зовнішньому світові (до певного часу світ сприймається як єдине з собою ціле). Розвиток мовлення та мислення йде пліч-о-пліч. Мислення розвивається разом з мовою й через мову. Перші уявлення дитини спрямовані на предмети та явища зовнішнього світу (які є предмети? що з ними можна робити? як їх можна змінити?). Поступово додаються слова-дії, згодом – слова-означення. Спочатку дитина завойовує світ як простір, і лише потім пробуджується розуміння часу.

Багатий словниковий запас робить суттєвий внесок у диференціацію мислення дитини. Точний підбір слів з чіткими нюансами та відтінками розвивають уявлення. Для дитини дуже важливо спочатку оволодіти рідною мовою з усім її багатством та внутрішньою утворювальною силою. Таким чином, у перші три роки дитина набуває якостей, які обумовлюють її існування як людини. На першому році вона вчиться ходити, на другому – поступово оволодіває початковими формами мовлення, на третьому – пробуджується її мислення. Разом ці три властивості дозволяють дитині сприйняти саму себе, пізнавати світ та діяти в ньому.

На третьому році життя з'являється новоутворення, що дозволяє дитині користуватися займенником «Я». Вона набуває здатності усвідомлювати своє особисте буття. Малюк намагається по-своєму демонструвати переживання свого особистого «Я», частіше починає користуватися запереченням того, що пропонується і говорити світові «Ні»; помічає взаємозв'язок: завдяки запереченню вдається сильніше відчувати свою особисту сутність та зрозуміти межі свого «Я».

Це початок «періоду впертості», перші прояви негативізму. Негативізм у ставленні до світу поступово ослабне й на зміну йому прийде спокійна виважена поведінка за умови розширення зони самостійної діяльності в умовах різноманітної предметно-практичної діяльності та спокійних реакцій на дитячу поведінку.

Гра у цьому віці лише починає складатися, частіше це – предметна діяльність. Дитина «грає» з тим, що випадково з'явилось у її полі зору. Її не цікавить результат, важлива сама дія, рух та його ритмічне повторення. Вона цілковито знаходиться у процесі діяльності. Оволодіння ходом, мовою та мисленням потребує багато сил та часу. Однак, ледве навчившись пересуватись, дитина стає дослідником свого оточення. Згодом вона почне цікавитися всім, що роблять люди поряд, і захоче взяти в цьому участь.

У фазі *маленької дитини (3-5 років)* малюк продовжує швидко рости (хоча і не так інтенсивно, як під час попередніх фаз), змінюються пропорції його тіла (1:5). Тіло дитини видовжується, на обличчі починає виділятися лоб, очі з повною довірою дивляться у світ, готові реагувати радісно або заперечно.

Дитину цього віку приваблюють однолітки, але більшою мірою – дорослі. Вона починає виходити за межі родини та пробує встановлювати стосунки з різними людьми, дітьми та дорослими. Що її приваблює в дорослому? У першу чергу ті справи, якими займаються дорослі, різна нова інформація про світ, стосунки, ігри тощо. Діти ставлять багато запитань і очікують на відповіді. Якщо дитина не відчуває від дорослого готовності спілкуватися на пізнавальні теми, у поведінці з'являється негативізм, упертість, вередування. Тому соціальна ситуація розвитку вимагає мудрого вихователя, який добре знає дитину, вірить у неї, щиро спілкується щодо різних речей. Важливо, щоб з перших днів перебування у групі дошкільного закладу дитина набула позитивного досвіду співробітництва, взаємодопомоги.

Важливим соціальним чинником виступає гра. У грі виявляється та формується поведінка, опосередкована дією, образом іншої людини. Гра створює сприятливі умови для порівняння своєї поведінки з поведінкою іншого – це додаткові можливості для усвідомлення себе, свого Я. Після трьох років у дітей

пробуджується нова здібність – уява. У зв'язку з цим гра суттєво міняється, власне вона стає справжньою грою. Дитина може дистанціюватися від випадкового оточення, безпосередньо сприйнятих предметів та подій і будувати гру на основі свого досвіду. У неї поступово з'являються нові внутрішні сили та можливості, що дозволяють протиставляти власне бачення зовнішньому світу. Поряд з уявою в дитини починають функціонувати елементи творчої уяви та фантазії. У грі творча уява протиставляється зовнішньому світові та перетворює його відповідно до внутрішніх потреб. Дитина здатна постійно переходити від світу уяви до дійсності та повертатися назад, знову занурюючись у світ гри. Уява дитини знов та знов спалахує від зустрічі з різними предметами, важливими характеристиками яких має бути можливість до їхніх самоперетворень. З часом уява набуває характеристик фантазії й дозволяє дитині змінювати, перетворювати, доповнювати предмети. При цьому сама фантазія буде рости та міцніти, коли в неї є справжнє живлення – різноманітна діяльність, рухи, спілкування з дорослими та однолітками. Допомагає розвитку гри ритмічність у організації життя дитини. Повторення процесу творчості в уявних нескінченних ритмах є суттєвою ознакою гри на цей час. Гра йде заради гри, і, якщо гра триває ритмічно, дитина не стомлюється. У п'ятирічної дитини гра інтенсивна, швидкоплинна, пов'язана з внутрішньою та зовнішньою рухливістю, осяяна силами уяви та фантазії.

У період з 5 до 7 років (дошкільний вік) зовнішність дитини суттєво змінюється, вона починає інтенсивно рости в довжину (найшвидше ростуть кінцівки). Виділяються м'язи, суглоби, кінцівки стають довшими та стрункішими. У рухах дитини з'являються певна граційність, узгодженість. Хода набуває іншого характеру: дошкільник не дрібоче по-дитячому, а починає ступати широко. Тулуб стає стрункішим, помітною стає талія, хребет набуває форми літери S. На шостому році життя починається зміна зубів.

Дитина цього віку має велике бажання включитися в доросле життя, активно брати в ньому участь. Вона пізнає себе, свої дії в діях дорослого. «Я – такий самий, як він». Але потреба брати участь у житті й діяльності дорослих не може

реалізуватися відразу через брак можливостей. Тому дитина стає дорослою в думках, уяві, що суттєво змінює характер гри. Якщо раніше імпульс до гри надходив ззовні, то тепер – зсередини. Дитина має внутрішні образи та уяву та прагне перевести їх у дію. Вона справно користується ігровими та будівельними матеріалами, цілеспрямовано відшукує потрібні для гри матеріали. Діти в цьому віці можуть утворювати складні будівлі не тільки заради одного будівництва, але і заради бурхливої гри. Змінюється соціальний зміст гри. Утворюються невеликі групи, у яких ролі чітко поділені між старшими дітьми. Маленькі діти також можуть прийматись у гру на певні, частіше другорядні ролі. Гра старших дітей стає цілеспрямованою й може тривати декілька днів.

Змінюється ставлення до ігрового матеріалу. Якщо раніше знайдений матеріал був відправною точкою до розвитку гри, тепер дитина розмірковує наперед, що їй потрібно й сама намагається відшукати потрібний їй матеріал. Спочатку діти відтворюють зовнішні сторони дії (готуючи обід, ріжуть, пробують, помішують тощо), надалі поступово включаються смислові аспекти. Дії скорочуються до промовляння про них, уся увага в грі спрямовується на систему відносин між людьми, ставлення один до одного в різних життєвих ситуаціях. *Зміст гри* розкривається через виконання дитиною певної ролі та дотримання правил гри. Молодші дошкільники імітують предметну діяльність: ріжуть хліб, труть моркву; 5-7 річні діти відображують взаємини між людьми, їхні ігрові дії відбуваються заради задоволення інтересу до взаємодії людей. Для дітей важливим є підпорядкування правилам, що витікають із ролі, причому правильність виконання цих правил ними жорстко регламентується. Дитина 5-річного віку ніколи не забуде нарізаний хліб поставити перед ляльками й ніколи не переплутає послідовність дій – спочатку обід, а потім миття посуду, а не навпаки.

З віком змінюється співвідношення ролі та правил. Спочатку в центрі уваги – точне відтворення практичних дій, правила ніби ховаються за ролями; потім правила стають важливішими, ніж дії (Гра в магазин іграшок: молодші діти не хочуть

віддавати «покупцеві» привабливу іграшку; середні – намагаються умовити: «вам це не підходить», а старші – із жалем розлучаються з іграшкою).

У зв'язку з оволодінням продуктивними видами діяльності в дітей формуються складні дії сприймання, за допомогою яких дитина пізнає специфіку досліджуваного предмета. Намагаючись намалювати, зробити аплікацію, зліпити, не маючи достатніх умінь точно відтворити фігуру, дитина робить значну кількість проб. Створені малюнки, конструкції, аплікації є вже точнішими копіями предметів, які потім дитина порівнює з реальними. У дітей формуються *моделюючі дії сприймання*: вміння розчленувати на складові складну форму предмету, встановлювати, як ці частини розташовані по відношенню одна до одної та пов'язані між собою. *Моделювання перетворюється на спосіб аналізу форми предмета*. Образ предмета, що складається при цьому, є внутрішньою моделлю складної форми. Оволодіння моделюючими діями перцепції значно підвищує точність і розчленованість сприймання.

Поступово дитина починає розуміти не лише зовнішні прозорі зв'язки, а й приховані, ті, що не лежать на поверхні. Один із важливих видів такої залежності – відношення причини і наслідків. Спостереження за тим, як проходять ті чи інші явища, активна включеність у різноманітну діяльність дозволяють старшим дошкільникам приходити до правильного їхнього розуміння.

На кінець дошкільного віку в дітей починає виявлятися довільність психічних процесів та поведінки. До семи років відбувається оформлення основних елементів вольової дії: дитина стає здатною поставити мету, прийняти рішення, намалювати план дій, виявити вольове зусилля при подоланні перешкоди, корегувати свої дії. Довільність у поведінці семирічної дитини проявляється у здатності побороти безпосереднє бажання й завершити розпочату справу. Але всі ці компоненти ефективніше виявляють себе в ігровій діяльності, у навчанні вони мають апробуватися.

ОПТИМІЗАЦІЯ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ ДІТЕЙ

Різновікова (змішана) група

Комплектування дітей молодшого і старшого дошкільного віку в одну групу є не вимушеним рішенням проблемної ситуації, а характерною ознакою вальдорфської педагогіки, що простежується у змісті педагогічного процесу, у формах організації життєдіяльності дітей, у побудові взаємин. Задля оптимізації й продуктивності існування змішаних груп корисно не перевищувати норми їх наповнюваності (до 15 осіб) аби не ускладнювати процес організації життєдіяльності дітей. Якщо в основу комплектування покласти вікові та індивідуальні особливості, то утворюються змішані групи дітей з невеликою різницею у віці, що не порушує ні денний, ні тижневий ритм роботи групи в цілому.

За сприятливих умов доцільно об'єднувати в одній групі дітей молодшого та старшого дошкільного віку, що є родичами. Перевагою такого об'єднання є перенесення з родини схеми взаємодії між дошкільниками, де молодша дитина відчувається захищеною, впевненою, спокійною, а старша – тримає її в полі зору. Середовище одомашнює обстановку, створює відчуття захищеності, стабільності, спільності інтересів та збереження цінності й неповторності кожного. Така умова прискорить, пом'якшить чи скоротить тривалість адаптаційного періоду для обох малюків, забезпечить оптимальний стан їхнього фізичного та психічного здоров'я.

Різновікові групи об'єднують не тільки дітей різного віку з однієї сім'ї або з однієї родини, а й чужих і незнайомих, дітей, сім'ї яких добре знайомі або дружні між собою. Перевагою таких об'єднань є перебування поруч рідних, добре знайомих, приємних та цікавих людей. Цим досягається активне формування досвіду спілкування у спільній діяльності дитини з партнерами різного віку; забезпечується природна безперервна робота механізму особистісного становлення через багатоманітність і варіативність середовища.

За таких умов зникає або знижується домінування паспортного чи біологічного віку, набуває значущості психічний і соціальний вік, що вимагає від вихователя високопрофесійного підходу до дітей у педагогічних впливах.

Переваги успішного функціонування різновікових груп.

Організація різновікової (змішаної) групи дітей у дошкільному навчальному закладі має значний розвивальний потенціал. Орієнтуючись на те, що дитина народжується з дивовижним даром до наслідування й відточує це вміння протягом дошкільного дитинства, різновікова група є для неї природним розвивальним середовищем. Приклад дорослих та старших дітей є спонукою до стихійної чи організованої активності, до пізнання закономірностей буття та природи. Досконалість дій, вправність дорослих і старших дошкільників приваблює й активізує молодших від пасивного спостереження до прагнення активності у спільній діяльності.

Спілкування молодших зі старшими створює сприятливі умови для формування взаємного навчання, формує емоційно-вольові контакти між вихованцями різного віку, сприяє гуманізації взаємин між дітьми, готує передумови для групової взаємодії. Перевагою створення змішаних груп є поступове усвідомлення дітьми своєї залежності від природного та суспільного середовища, прилучення їх до створення соціокультурного простору. Модель різновікової групи є вигідним підґрунтям для знаходження дітьми доступних компромісних розв'язків життєвих проблем, прагнення мирно залагоджувати конфлікти.

Об'єднуючою й бажаною для всіх є гра, яка є способом пізнання себе, партнера, спільноти. Старші дошкільники, покладаючись на власний більший досвід та вміння, через ігрові ролі відображають дії дорослих, допомагають молодшим вибудовувати свою логічну змістову дію.

Різноріковий склад групи створює сприятливі умови для розвитку мовлення і старших, і молодших дітей. У спільній діяльності, у грі формуються нові форми та функції мовлення, динамічно розвивається така важлива природна якість поведінки як невимушеність, складаються механізми самоконтролю.

Отже, різновікові групи мають значний розвивальний потенціал дитячих співтовариств.

Педагогічна тактика

Програма окреслює коло чітких завдань щодо створення середовища та підтримки розвитку дитини в умовах дошкільного навчального закладу. Обов'язковим для педагога є вміння зіставляти програмові вимоги з віковими та індивідуальними особливостями кожної дитини, здатність правильно розподіляти увагу, розуміти й бачити кожну дитину та всю групу в цілому. Частина питань можуть бути реалізована варіативно в залежності від конкретної групи дітей, місцевості, а також від індивідуальності педагога.

Різновікові об'єднання пропонують кожному дошкільнику варіативні форми поведінки, як власне надбання інших, що сформувалося поза дошкільним навчальним закладом. Яким би не був той досвід, його варто підтримати, зробити наголос на позитивному й до певного часу «не помічати» негативу. Доцільно сприймати малюків такими, якими вони прийшли до дитячого колективу, радіючи зустрічі та знайомству з кожним. Суспільна думка, яка акумулюється в колективі та виявляється у схвальних моделях поведінки, допомагає дитині краще адаптуватися до нового оточення.

У змішаних групах зростає значущість індивідуалізації освіти, тому від педагогів очікується кваліфіковане вивчення особливостей кожної дитини та прогнозування стратегії її розвитку: визначення інтересів, можливостей, «зони найближчого розвитку», проектування програм індивідуального розвитку. Важливою умовою продуктивної педагогічної діяльності є побудова гнучкої системи педагогічних впливів, добір ефективних методів і прийомів. Завдання вихователя – визначити домірність участі у спільній діяльності молодших і старших дітей, забезпечити кожному розвивальні умови для оптимального вияву пізнавальної, ігрової, мовленнєвої активності. Педагогічна тактика вихователя вибудовується не стільки від намірів та бачення дорослого, скільки від потреб, інтересів, прагнень дитини.

Програма передбачає організацію активної та постійної взаємодії вихователів і батьків для забезпечення активної участі родини в життєдіяльності дітей, спільного переживання всіх подій. Інтегративний характер різновікової групи зміщує акценти

з виховання й навчання на розвиток особистості в соціумі. Домінуючими завданнями є створення доброзичливої атмосфери, сприяння процесам обміну досвідом між дітьми.

Ритм життєдіяльності

Перебування дітей в умовах дошкільного навчального закладу

Стабільність, передбачуваність та регулярність впливу довкілля на дитину співвідносяться з її когнітивним розвитком. Забезпечення ритмічності життєдіяльності в умовах різновікової групи та сім'ї є стабілізуючим чинником її поступального розвитку.

Тривалість перебування дітей в умовах дошкільного навчального закладу регулюється психофізіологічною характеристикою вихованців та потребою батьків. Батьки можуть визначати й узгоджувати з вихователями більш зручний для них час приходу дитини до групи дошкільного навчального закладу та повернення її додому, однак не раніше початку роботи закладу (вікової групи) і не пізніше часу його завершення. При цьому ранковий прихід дитини до дитсадка не повинен співпадати з годинами, відведеними на організовану діяльність дошкільників.

Організація процесів життєдіяльності не обмежується жорсткими часовими рамками. Їй надається певна рухливість у часі залежно від стану вихованців, умов, виняткових ситуацій: за потребою можна подовжувати, скорочувати, замінювати окремі процеси, фази діяльності. Проте варто дотримуватись цілісності розпорядку дня та збалансованості в ньому основних компонентів, зокрема, харчування, сну, прогулянок.

Харчування

Передбачається гнучкість в організації харчування. Частота прийомів їжі регулюється фізіологічними особливостями дітей, медичними та дієтологічними рекомендаціями, нормативами. Сніданок варто починати не пізніше як через годину після сну, а останнє годування дитини – не пізніше, ніж за годину до сну. Якщо батьки привели дитину після закінчення сніданку або забрали до початку вечері, то

питання харчування вирішується ними поза межами дошкільного навчального закладу. За потребою для окремих дітей у дошкільному закладі доцільно подовжувати відтинки часу для вечері та сніданку зі збереженням пріоритету фізичного та психічного здоров'я дитини. Насиченість організму визначається відмовою дитини від споживання їжі й потребує негайного припинення процесу годування незалежно від того, який об'єм страви залишився. Доцільно враховувати вподобання, культуру харчування, що сформувалися у малюка в сім'ї або рекомендовані педіатром: роздільне харчування, домінування рослинної їжі, багаторазові прийоми їжі невеликими порціями тощо. У місцях компактного проживання представників окремої національності організація харчування в дошкільних навчальних закладах потребує врахування особливостей національної кухні: підбір страв та їх оформлення, відмінності сервірування, komponування продуктів для одноразового прийому їжі, способи споживання страв тощо.

Відпочинок

Пасивний період. Змінність процесів життєдіяльності дошкільника передбачає варіювання активних та пасивних форм, що по чергово або постійно набувають домінуючого в часі значення. Загальна тривалість добового сну залежить від віку дитини, зокрема, дошкільники четвертого-шостого років життя потребують 11-12 годин відпочинку. Часові межі денного сну можуть подовжуватися чи скорочуватися в залежності від можливих індивідуальних потреб дитини, особливостей її нервової системи, емоційного перевантаження тощо.

Активний період передбачає організацію різних видів та форм дитячих видів життєдіяльності та врахування інтересу до них окремої дитини. Може бути зафіксована відмова окремого дошкільника від денного сну. Діти, які ігнорують денний сон, потребують пильної уваги педагога та медичного працівника, що дасть можливість зробити висновки про їхній психофізіологічний стан, активність, витривалість, а також причини й наслідки відмови від сну. Окремі діти шостого чи сьомого років життя можуть регулярно чи постійно перебувати у стані неспання, що не ускладнює їхнє самопочуття протягом дня. Така ситуація передбачає створення

умов для забезпечення індивідуальних інтересів дитини, що будуть для неї розвивальними, унеможливають виникнення самотності чи бездіяльності та убезпечать інших дітей від проявів солідарності та намірів приєднатися до активних.

Розвивально-пізнавальна життєдіяльність поширюється на весь час перебування дитини в дошкільному навчальному закладі, окрім сну. Відсутність жорсткої регламентованості дозволяє почергове домінування організованих та самоорганізованих, індивідуальних та групових, фронтальних способів педагогічного впливу. Вибір кожного диктується педагогічною метою, змістом діяльності, бажаннями та вподобаннями дітей.

Найбільш продуктивною є самостійна та вільна діяльність дітей. Колективна організація дітей виправдана тоді, коли йдеться про створення спільного продукту творчої, мовленнєвої, образотворчої активності, обмін враженнями чи результатами індивідуальної, групової діяльності тощо. Тривалість кожного організованого фрагменту спільної діяльності має не перевищувати межі виникнення й утримання інтересу дітей. Таким чином, вивільняється час для самостійного пізнання, дослідження, вибору часу й місця виконання завдання-пропозиції, дитині надається можливість вдатися до самодозування інформації, до самостійного вибору діяльності, партнерів.

Орієнтовний ритм дня

<i>Час проведення діяльності</i>	<i>Зміст діяльності</i>
7.30- 8.00	Прихід дітей до групи, вільна гра, чергування у осередку природи
8.00 - 8.30	Підготовка до діяльності
8.30 - 8.50	Ранкове коло
8.50 - 9.10	Проведення спільної діяльності
9.10 - 9.40	Сніданок
9.40 - 10.30	Вільна гра
10.30 - 11.00	Прибирання після гри
11.00 - 11.30	Хоровод
11.30 - 12.45	Прогулянка
12.45 - 13.25	Обід

13.25 - 13.40	Казка перед сном
13.40 - 15.40	Сон
15.40 - 16.00	Прибирання постелі
16.00 - 16.40	Вільна діяльність та самостійна гра
16.40 -16.50	Прибирання після гри
16.50 - 17.20	Вечеря
17.20 - 17.40	Вечірнє коло
17.40 - 18.00	Прогулянка
18.00- 19.00	Повернення додому

Орієнтовний ритм діяльності тижня

Понеділок	Живопис акварельними фарбами
Вівторок	Ліплення з воску
Середа	Малювання
Четвер	Ліплення з тіста
П'ятниця	Евритмія. Прибирання у кімнаті. Прання.

ЗДОРОВ'Я І ФІЗИЧНА КУЛЬТУРА

Принципи здорового розвитку дитини

Мета вальдорфської педагогіки – формування здорової індивідуальності дитини на ґрунті поваги до неї, захисту прав, недоторканості дитинства та активного залучення до загальнолюдських культурних надбань. Методи та прийоми підтримки здоров'я дитини спрямовуються на активізацію в неї оздоровлювальних імпульсів, свого роду, рушійних природних сил. При цьому важливо пам'ятати: загальні для всіх закони розвитку в кожній дитині проявляються по-різному, відповідно властивих лише конкретній дитині внутрішніх спонук, потреб, переживань, що дає можливість кожній індивідуальності по-своєму розкривати весь потенціал тілесних, фізичних і духовних здібностей.

Згідно теорії салютогенезу, на яку спирається вальдорфська педагогіка, здоров'я є не виключно природним утворенням, а значною мірою залежить від морально-духовних умов, які мають створюватися спеціально в навчальних закладах та родині. *Головний принцип здорового розвитку дитини – принцип природовідповідності – полягає в тому, що дорослі створюють для дитини таке середовище, де вона змалечку з інтересом і бажанням через відчуття, сприймання, почуттєву сферу «вживлюється» в оточуючий світ, при цьому навчається своїм шляхом, відповідно до своєї природи.* Процеси життя та процеси навчання для неї тісно переплітаються: спостерігаючи за метеликом, зав'язуючи шнурки, включаючись до процесу догляду за рослинами, переживаючи в конфліктній ситуації з однолітком, дитина весь цей час навчається. Виділяються такі організаційно-педагогічні умови, реалізація яких може забезпечити підтримку та зміцнення здоров'я дитини:

по-перше, природовідповідна та раціональна тілесна (фізична) організація життя дитини, зокрема, правильне харчування, гігієна тіла, достатній руховий режим, здорове екологічно чисте оточення призведуть до утворення внутрішніх сил,

які будуть опиратися негативним впливам середовища. Велике значення для здорового зростання дитини має *художньо-естетичне тло організації освітнього процесу* – архітектура приміщень, освітлення, кольори стін та прикраси, матеріали оздоблення, меблі, посуд, обладнання на дитячому майданчику, які сприймаються несвідомо, але дієво.

При цьому важливо правильно організувати життя дитини: *здоровий ритмічний плин дня, тижня, місяця, року* позитивно впливає не лише на душевний стан дитини, а й на її тілесну організацію. Ритмічність стосується, насамперед, області органічного життя, що є характерним саме для живих систем. За ідеєю Рудольфа Штайнера, «ритм є носієм здоров'я» взагалі всіх життєвих процесів. Маленькі діти не можуть самі організувати своє життя у відповідності зі здоровими ритмами. Дитина, як відкрита система, повністю співзвучна з тим, що відбувається навколо, наприклад, якщо оточуючі її люди будуть вдень спати, а вночі ні, то й у дитини буде формуватися саме такий ритм; якщо дитина потрапляє в неспокійну, наповнену неупорядкованими рухами та незрозумілими діями, атмосферу – вона сама стає неспокійною. Тому так важливо допомогти дитині увійти в здоровий життєвий ритм. *Чим ритмічніше організоване життя маленької дитини, тим здоровіше відбувається її розвиток.* Діти сплять, їдять, прибирають, водять хороводи, займаються живописом, ліпленням, грають у вільні ігри; кожного дня розповідається казка чи цікава оповідка, які можуть супроводжуватися показом лялькового театру. Особлива увага приділяється постійності та незмінності денного, тижневого й річного ритму. Таке в загальних рисах впорядкування життя для дитини-дошкільника є життєвою необхідністю. За таких умов не відбувається нічого непередбачуваного; немає травмуючої психіку дитини хаотичної зміни різного роду діяльностей, за висловом відомого німецького дошкільного педагога Хебенштрайта: «дитина набуває досвіду сталості та послідовності, укриття й захисту; майбутнє стає передбачуваним». Отже, повторення й ритм – найважливіша умова душевного та фізичного благополуччя дитини.

Наукові дослідження підтвердили припущення, що стабільність, передбачуваність і регулярність навколишнього середовища дитини корелює з її когнітивним розвитком. І навпаки, організація життя дітей-дошкільників з порушеннями розвитку часто має ознаки неупорядкованості та нерегулярності.

Ритм дня й тижня включається у великий річний ритм, на який зорієнтовано практично все життя групи. Переживання змін у природі протягом року знову і знову відкривається для дітей через активну залученість до різних справ. Так, у різних повсякденних заняттях, орієнтованих на хід року, відбивається річний кругообіг. Усі ці види та форми включеності дитини в ритм життя дитячого товариства, природне й культурне оточення сприяють гармонізації самовідчуття та переживаються ними як абсолютно природне буття.

«Ритмічне почуття є геній», - писав Новаліс (Фрідріх фон Гарденберг). Усе життя людини пронизане ритмами: ритм дихання, ритм дня, ритм року. Кожен ритм ставить перед процесом виховання свої вимоги. *Вихователь має бачити можливі перспективи розвитку кожної дитини, створюючи для цього умови, будуючи на цій підставі свою роботу: ритмічне поєднання ігор і занять протягом дня; ритмічне поєднання різноманітних занять протягом тижня, їх внутрішня взаємодія з порами року, погодою, емоційною обстановкою й педагогічною ситуацією.*

По-друге, виховання та розвиток має здійснюватися через *наслідування і приклад*. Весь педагогічний процес будується на основі прикладу дорослих. При цьому від дітей ніхто не вимагає точного копіювання дій дорослого. Вихователь просто розпочинає якусь заняття, справу, орієнтуючись на те, що природна допитливість та наслідувальний рефлекс не залишать дитину байдужою, і вона захоче включитися до спільної діяльності. *Педагогічна задача при цьому полягає в опікуванні питаннями надання можливостей, які мають бути продумані за змістом, складністю, відповідати інтересам дітей.* Завдяки цьому досягається природна індивідуалізація педагогічного процесу, оскільки кожна дитина має змогу брати участь у діяльності в тому обсязі, який відповідає її можливостям та

інтересам. Маючи поряд приклад інших, старших дітей, вона бачить перспективу свого вдосконалення. Дитина спокійно, без втрат для свого здоров'я освоює світ.

По-третє, для підтримки та збереження здоров'я важливо підтримувати в дитини відчуття зв'язку зі світом через первинний досвід взаємодії з зовнішнім світом. Відчуття зв'язку зі світом набувається не завдяки розумовому опануванню, а дякуючи «відчутній на дотик» діяльності, що сприяє розвитку сенсомоторики та структуруванню мозку. За підтримки дорослого та завдяки його спонуканням дитина набуває первинного досвіду, що пов'язаний безпосередньо з власним тілом: навчається ним володіти, щоб набути свободи руху в просторі та свободи в пізнанні світу; хапає, нюхає, куштує на смак; рухається, щоб згодом вміти «схоплювати» розумом та на власному досвіді переконалися, що світ доступний для сприймання й розуміння. Зусилля дитини призводять до появи нових нервових зв'язків у корі головного мозку, що стає підґрунтям для розвитку мислення та уяви.

Для закладання основ відчуття зв'язку зі світом великого значення набувають, так звані, нижні відчуття (дотику, руху, рівноваги, життя), які спрямовуються не на зовнішній світ, а всередину, на власне тіло. При цьому важливо, щоб одночасно накопичувався досвід подвійних переживань себе та світу; з одного боку – відчуття власного тіла, з іншого – просторово-матеріального зовнішнього світу, у якому це тіло перебуває. *Довіра до світу, упевненість у собі, як важливі складники здоров'я, розвиваються не завдяки переконливим розповідям дорослих, а у конкретних власних тілесних та душевних переживаннях.*

По-четверте, належна увага до духовної організації забезпечує розвиток у дитини здатності до життєвої стійкості та здоров'я. Дорослі з найближчого оточення надають приклади того, як потрібно відповідати на виклики, залагоджувати та приймати їх, знаходити в них сенс. У дитини поступово зростає почуття впевненості, що всі, навіть важкі моменти життя, можуть бути вирішені. Усе це сприяє позитивному баченню, викликає радість життя, надає додаткових сил для подолання перешкод. Така дитина зможе в подальшому реалізувати свої життєві мотиви, долаючи труднощі й перешкоди мужньо та незворушно. Розвиток

особистості досягається завдяки несвідомому зануренню у відповідно оформлене фізичне та соціальне середовище. *Педагогу варто орієнтуватися не на інтелектуалізоване навчання, настанови та свідому рефлексію, а на дії, почуття, відчуття, силу волі, що складаються в дитини на основі її тісних зв'язків зі світом.* Самостійно здобутий первинний досвід взаємодії зі зовнішнім світом та життєвими перешкодами, опанування власного тіла, вільна, повна фантазії гра, різні процеси самонавчання – *все це створює основу для міцного здоров'я.*

По-п'яте, одна із необхідних умов зміцнення здоров'я – можливість різноманітно рухатися (ходити, бігати, стрибати, повзати, лазити, перевертатися, кататися на велосипеді, роликівих ковзанах, самокаті, стрибати на скакалці, скочуватися з пагорба, гірки, загортатися в килими, пролазити в трубі-каналі, лазити по вертикальній жердині, гойдатися на гойдалці). Через рухи дитина набуває досвіду сприймання себе, починає відчувати власне тілесне буття, пізнає межі власного тіла, його форми та розміри; напрацьовує здорове ставлення до власного тіла; розвиває працездатність, упевненість у собі, самоповагу; у неї складаються основні фізичні якості: розвивається швидкість, сила, витривалість, гнучкість, спритність, відчуття рівноваги. Дитина поступово починає відчувати різні стани свого тіла; навчається вписуватися в рухи з іншими, легше адаптується до різних рухових умов.

Це вимагає спеціального опікування умовами для реалізації потреби у високій руховій активності дітей. Зокрема, достатнього простору на майданчику та у приміщенні групи, надання можливостей різноманітного використання звичайних побутових предметів та предметів меблів (стільці, столи, ящики, коробки, кошики, килимки для закручування, мішечки з піском та іншим наповненням, тканини тощо). На майданчику має бути створена картина пересіченої місцевості: гірки, ямки, долинки, великі сходи, різні типи поверхні землі; підготовлені мотузки, гамаки, колоди, спири дерев, чурбаки, драбини, дошки; відведене місце для гри з піском та водою.

Позитивну роль може зіграти застосування засобів туризму, що сприяє вирішенню не лише проблем гіподинамії, а й взагалі проблем оздоровлення дітей, формування, розвитку та збереження їхнього фізичного, психічного, соціального й духовного здоров'я.

Перші шість-сім років активної рухливості необхідні, щоб розкрити у дитини сенсомоторні здібності, які можуть стати стабільним фундаментом інтелектуального, соціального й особистісного розвитку.

Вікові орієнтири фізичного розвитку дитини

<i>4 – 5-й роки життя</i>	<i>6 – 7-й роки життя</i>
<p>Проявляє інтерес до участі в рухливих іграх і фізичних вправах. З бажанням долучається до різноманітної рухової діяльності: перестрибує через перешкоди, вправляється у рівновазі, збігає та забігає на пагорби, лазить на дерева чи спеціальні гірки, катається на самокатах, гойдалках тощо. Використовує різні варіанти застосування обладнання на майданчику.</p> <p>Використовує рухи відповідно ситуації: ходьбу різними способами, стрибки, метання, лазіння. Із задоволенням вправляється в рівновазі (лазить на дерева, драбини, вертикально чи горизонтально натягнуту сітку; ходить по колоді, мотузці, бордюру; кружляє із заплющеними очима; ходить на ходулях; ходить по мотузці, колоді).</p> <p>Уміє ходити й бігати ритмічно, зберігаючи правильну поставу, напрямок і потрібний темп.</p> <p>Може стрибати з висоти (на м'яке покриття з висоти (20-30 см), стрибати у довжину з місця (біля 75 см), Стрибає на одній, двох ногах, на місці</p>	<p>З інтересом долучається до рухливих ігор, часто сам виступає ініціатором. З бажанням використовує можливості апробувати свої фізичні можливості: залазить на дерева, дереться по драбині, балансує на колоді тощо; виявляє творчість у способах використання обладнання: по колоді можна ходити, її перестрибувати, через неї переповзати.</p> <p>У різноманітних життєвих ситуаціях, іграх правильно та варіативно виконує основні рухи (ходьбу, біг, стрибки, метання, лазіння). Ініціює рухи, що включають вправління в рівновазі та балансуванні: лазить на дерева, драбини, вертикально чи горизонтально натягнуту сітку, ходить по канату, мотузці, ходить на ходулях, по бордюру, ребру пісочниці. Залежно від ситуації та потреби використовує різні види ходьби й бігу, зберігаючи правильну поставу, напрямок і темп.</p> <p>Стрибає з висоти на м'яке покриття (до 40 см), стрибає в довжину з місця на відстань (біля 100 см); у висоту з розбігу (біля 40 см), підстрибує з ноги</p>

<p>та просуваючись вперед. Стрибає через коротку скакалку.</p> <p>Кидає предмети правою і лівою рукою у вертикальну і горизонтальну ціль з відстані, кидає м'яч догори, об землю і ловить його однією або двома руками, відбиває м'яч на місці біля 5 разів, у ходьбі (відстань 6 м).</p> <p>Із бажанням користується гойдалками та гамаками у власній предметно-практичній та руховій діяльності. Ковзається по льодових доріжках, катається на санчатах.</p> <p>Пробує ходити на лижах ковзаючим кроком; доглядає за лижами.</p> <p>Приглядається до самокатів, велосипедів, охоче сприймає пропозиції спробувати повчитися. Із задоволенням купається в басейні, річці, вміє плавати (довільно) або з готовністю наслідує рухи, що забезпечують тримання на воді.</p> <p>Самостійно виконує доступні віку гігієнічні процедури. Дотримується елементарних правил поведінки під час їжі, умивання. Виявляє звичку слідкувати за своїм зовнішнім виглядом.</p> <p>Намагається акуратно одягатися і роздягатися, дотримуватися порядку в своїй шафі. Прагне бути охайним (помічає непорядок в одязі, усуває його за невеликої допомоги дорослих).</p> <p>Має елементарні навички особистої гігієни (самостійно чистить зуби, мие руки перед їжею; при кашлі та чханні закриває рот і ніс хусткою чи рукою, користується рушником, серветкою).</p> <p>Володіє найпростішими навичками поведінки під час їжі, користується виделкою, пробує користуватися ножем.</p>	<p>на ногу, просуваючись вперед; стрибає через коротку й довгу скакалку різними способами.</p> <p>Може перекидати набивні м'ячі (вага до 1 кг), кидати предмети в ціль з різних вихідних положень, потрапляти у вертикальну і горизонтальну ціль, метати предмети правою і лівою рукою (біля 5-12 м), кидає предмети в рухливі цілі. Намагається стежити за правильною поставою.</p> <p>З ентузіазмом залучається до ходьби на лижах (відстань до 1 км); користується змінним ковзаючим кроком; піднімається на гірку та спускається з неї, за необхідності гальмує.</p> <p>Бере участь в іграх з елементами спорту: городки (кидає бити збоку, приймає правильне вихідне положення); бадмінтон (правильно тримає ракетку, спрямовує волан до напарника); баскетбол (веде м'яч однією рукою, передає однією або двома руками, кидає м'яч до кошика двома руками). Плаває довільно на відстань біля 15м. Уміє кататися на триколісному та двоколісному велосипеді, самокаті, ковзанах, лижах, ходити на ходулях.</p> <p>Самостійно виконує доступні віку гігієнічні процедури, володіє основними культурно-гігієнічними навичками (швидко і правильно вмивається, користується лише індивідуальним рушником, без нагадування чистить зуби, виполіскує рот після їжі, дотримується елементарних правил здорового способу життя. Користується носовою хусткою і гребінцем, стежить за своїм зовнішнім виглядом, швидко роздягається й одягається, вішає одяг у визначеному порядку, стежить за</p>
--	---

<p>Має елементарні уявлення про цінності здоров'я, необхідність дотримання правил гігієни в повсякденному житті. Починає виявляти елементарні вміння піклуватися про своє здоров'я. Має елементарні уявлення про окремі складові здорового способу життя: правильне харчування, користь свіжого повітря, чистої води, необхідність дотримання правил гігієни.</p> <p>Варіативно використовує різні засоби для розвитку власних тілесних відчуттів та відчуттів світу: забирається в затишні куточки, ящики, великі картонні коробки, тазики, ящики; загортається в тканину, килим; грається з піском, водою, ходить босоніж у відповідну пору року.</p>	<p>чистотою одягу та взуття).</p> <p>Має уявлення про здоровий спосіб життя (особливості функціонування організму людини, раціональне харчування, значення рухової активності, роль сонячного світла, чистого повітря і води в житті людини та їх вплив на здоров'я людини).</p> <p>З інтересом і бажанням використовує різні засоби, що сприяють розвитку відчуттів дотику, життя, рухів та відчуття світу.</p>
---	--

Створення розвивального простору для підтримки здоров'я та стимулювання фізичного розвитку дітей

Ініціювати щоденну рухову активність дітей через проведення ритмічних вправ, ігор, хороводів. Протягом дня опікуватися умовами для реалізації дітьми потреби в руховій діяльності та раціональним рівнем рухової активності: надавати зразки для наслідування, розширювати вільний простір і оточення для рухової активності (надворі облаштувати ландшафт майданчика з горбами, впадинами, долинками, розмістити колоди, драбини, гамаки, у приміщенні спорудити смугу перешкод (дертися вгору, вниз, балансувати, стрибати, скочуватись, проповзати через якесь вузьке місце). Заохочувати використовувати різноманітне обладнання: взимку – лопати, відерця, мітли, лижі, ковзани, санчата, влітку – іграшки для піску, води, скакалки, м'ячі, велосипеди, самокати, ходулі, бадмінтон тощо. Ініціювати організацію дитячого туризму – прогулянок-походів з насиченням різноманітним руховим змістом: ходьбою в різному темпі, стрибками, рухливими іграми,

спортивними вправами, пробіжками у повільному та середньому темпі тощо (за умови створення ігрових ситуацій).

Вправи на розвиток тілесних відчуттів та відчуттів світу. Заохочувати дітей до ігор у затишних куточках групи, штучно зроблених печерах, ящиках, великих трубах-каналі, халабудях, великих картонних коробках, тазиках, кошиках, тканинах, килимах; ходіння босоніж по землі, килимках з різною поверхнею; збирання природного матеріалу, який надалі використовувати у іграх. Задовольняти інтерес дітей до ігор із тканинами різної фактури, з торбинками наповненими різним природним матеріалом (кісточками різноманітних плодів, піском та ін.). Торбинки можна використовувати як м'ячики, як матеріал для будівництва, як місточки, по яких можна ходити босоніж. На вулиці давати можливість безпосередньо діяти з водою, землею, піском, глиною, камінням, рослинністю; скочуватися з пагорбів, лазити по деревах, будувати у кущах будиночки, готувати «їжу» з піску та води, будувати будинки, дороги з каміння глини і піску. Важливо гуляти в будь-яку погоду, позитивно сприймаючи примхи природи.

Підтримувати ігри дітей один з одним, що імітують масаж спини (руками, чурбачками, шишками, тенісними м'ячиками), ігри на тілесну вправність (ігри в пекаря, «прогноз погоди»), ігри за типом «Художник» (малювання по спині), ігри з водою, лазіння по землі, підлозі, деревах, вузьких місцях.

Вправи з рівноваги. Створювати умови для вправляння у рівновазі та балансуванні (лазіння на дерева, драбини, вертикально чи горизонтально натягнутій сітці, ходьба по колодах, довгому стовбуру дерева чи бруса, мотузках, балансування на перекладині драбини, коливання на підвісних гойдалках). Задовольняти інтерес до рухів з ускладненнями: з мішечком на голові чи в одній або двох руках; ходити вперед спиною; ходити на ходулях; ходити по мотузці, колоді приставним та перемінним кроком із зупинкою посередині та переступанням через предмети, зупинкою та поворотом кругом тощо. Подавати зразки виконання різних рухів та вправ: кружляння з заплющеними очима, зупинкою та виконанням різних

фігур; ковзання по льодових доріжках, стоячи та навприсядки; катання на самокатах.

Заохочувати дітей до використання побутових предметів та меблів для реалізації рухової активності (переступати з лавки на лавку, з табуретки на табуретку, пролазити під столами, конструювати зі столів та стільців машину, будинок, пароплав тощо). Підтримувати дітей у різноманітній руховій активності (стрибки на одній чи двох ногах, переступання по кубиках, перекиди через голову, стрибки та біг у мішках, стрибки зі скакалками (великими та малими), використання гойдалок, гамаків).

Кидання, метання, прокочування, ловіння. Ініціювати ігри (кидання та ловіння, метання, прокочування) зі шкіряними та тканинними м'ячами, надувними кульками, мішечками; підтримувати інтерес і бажання кидати правою і лівою рукою якомога далі, попадати в горизонтальні та вертикальні цілі, згодом у рухливі цілі (в іграх). Стимулювати підкидання та ловлю м'яча двома руками; підкидання та ловлю після удару об землю, ловлю та відбивання з хлопками, підстрибуванням, поворотами; відбивання однією рукою об землю; відбивання м'яча правою і лівою рукою по чергово на місці та в рухах. Заохочувати використання дитиною різноманітних ускладнень: перекидання м'ячів один одному з-за голови, через сітку, з положення сидячи. Створювати умови для ігор зі скляними кульками, ініціювати ігри «Попади в кульку», «Попади в ямку».

Виховання культурно-гігієнічних навичок. Дотримуватися ритмічності та систематичності в організації догляду за власним тілом, одягом, зачіскою. Надавати зразки того, як користуватися щіткою для одягу та взуття, гребінцем, рушником, серветкою, носовою хусткою, столовими приборами (ложкою, виделкою, ножом), як зберігати поставу за столом, звертатися з проханням, дякувати. Звертати увагу на особливості функціонування їхнього організму та стан здоров'я («Денис погано почувається, йому потрібно посидіти»; «Наталі не можна їсти рибу, у неї алергія»). Стимулювати через власний приклад появу бажання прибирати за собою та допомагати іншим (прибирати зі столу після їжі, мити посуд, підмітати та мити

підлогу, прати та прасувати серветки). Демонструвати повагу до того, що роблять люди, та до того, що приходить до нас як дарунок від природних сил (подяка до та після трапези, добавку беремо тоді, коли в тарілці вже порожньо, особливе ставлення до хлібу). Формувати ставлення до природи як до живої істоти.

Підтримувати ініціативу щодо самостійної організації ігор, апробації нових рухів, незвичного використання наявного обладнання, побутових предметів та різних природних об'єктів (ходьба і біг між деревами та кущами, переступання з пенька на пеньок). Задовольняти прагнення дітей до самостійності під час підготовки ігор, побудови смуги перешкод та прибирання всього на місце. Заохочувати дітей до співпраці, підтримки один одного, спільного переживання успіхів та вияву співчуття в разі невдачі.

Орієнтовний перелік основних рухів, які варто підтримувати у дітей
Основні рухи

Ходьба. Ходьба звичайна, на носках, на п'ятах, на зовнішньому боці стоп, з високим підніманням коліна (стегна), перекатом з п'яти на носок, приставним кроком вправо і вліво, широким кроком та дуже дрібним, навприсядки, на руках та ногах, не торкаючись корпусом підлоги (обличчям угору та вниз). Ходьба по вузькій лавці, колоді, мотузці (діаметр 1,5-3 см), по похилій дошці прямо і боком. Ходьба на висоті (лавка, стіл, пеньки, дошка, яка стоїть на цеглинках) з переступанням через перешкоди, присіданням, розкладанням і збиранням предметів, прокочуванням перед собою м'яча обома руками, ходіння боком (приставним кроком), з мішечком піску на голові, на плечах. Ходьба по похилій дошці вгору і вниз на носках, боком (приставним кроком). Кружляння групами та парами, тримаючись за руки. Ходити з заплющеними очима по доріжці (6-7 р.р.)

Біг. Біг звичайний, на носках, з високим підніманням коліна (стегна), дрібним і широким кроком, у колоні по одному; змійкою, урозтіч, з перешкодами. Безперервний біг у повільному та середньому темпі в чергуванні з ходьбою; біг по пересіченій місцевості; човниковий біг 3 рази по 10 м. Біг по похилій дошці вгору і

вниз на носках, боком приставним кроком. Біг парами, тримаючись за руки. Перебігання через скакалку, яка крутиться чи робить хвилі.

Повзання і лазіння. Повзання на животі та на спині, рачки, змієюю між предметами в чергуванні з ходьбою, бігом, переповзанням через перешкоди (колоду), проповзання крізь тунелі різного діаметру; повзання рачки (відстань 3-4 м), штовхаючи якоюсь частиною тіла кошик; повзання по лавці, пересічній місцевості, спираючись на передпліччя і коліна, на животі, підтягуючись руками. Перелізання через кілька предметів підряд, пролізання в обруч чи отвір різними способами, лазіння по драбині, лазіння на дерева та з дерев, лазіння по вертикальній жердині.

Стрибки. Стрибки на двох ногах на місці в чергуванні з ходьбою, різними способами (ноги навхрест, ноги нарізно, одна нога вперед – інша позаду), просуваючись уперед (відстань близько 10 м). Стрибки на одній нозі (правій і лівій) на місці та просуваючись вперед, у висоту з місця прямо й боком (6-7 р.р.), через предмети – по черзі через кожен (висота від 10 см (4-5 р.) до 20 см (6-7 р.)), стрибки навприсядки. Стрибки з висоти в позначене місце (від 10-20 см у 4 роки, до 80 см у 7 років), стрибки в довжину з місця, у довжину з розбігу, у висоту з розбігу (30-40 см у 6-7 р.р.). Стрибки через коротку скакалку, обертаючи її вперед і назад (з 5 років), через довгу скакалку – 6-7 р.р.

Кидання, кочення, метання, ловлення. Кидання мішечка (наприклад, з піском, морською сіллю), шкіряних і тканинних м'ячів, надувних кульок вгору однією рукою (правою, лівою) чи двома руками; кидання вгору й ловля з хлопками, ловля тильним боком рук, підкидання ліктем, плечем, коліном, стопою при цьому ловля рукою, спиною, перекидання навхрест (права нога – лікоть, стопа, плече – ліва рука й навпаки), попадання мішечком у корзину. Перекидання м'яча з однієї руки в іншу, один одному з різних вихідних положень і побудов, різними способами (знизу, з відскоком від землі), м'яч об землю й ловля його двома руками. Відбивання м'яча об землю на місці та з просуванням кроком вперед (відстань довільна). Метання предметів у дальину, у горизонтальну і вертикальну ціль (близько 4 м).

Прокочування м'ячів, набивних м'ячів (вага до 1 кг), кульок у ворітця, між стійками, деревами (ширина біля 60 см; відстань 2-3 м).

Загальнорозвивальні вправи. Вправи для кистей рук, розвитку і зміцнення м'язів плечового пояса. Розводити руки в сторони з положення руки перед грудьми; піднімати руки вгору і розводити в сторони долонями вгору з положення руки за голову. Піднімати руки зі зчепленими в замок пальцями вгору (кисті тильною стороною всередину); піднімати руки вгору-назад поперемінно, одночасно. Піднімати й опускати кисті; стискати та розтискати пальці.

Рухи для розвитку та зміцнення м'язів спини і гнучкості хребта. Піднімати руки вгору, у боки й опускати вниз. По-черзі піднімати зігнуті прямі ноги, притулившись до стіни і тримаючись руками за рейку на рівні пояса. Нахилитися вперед, намагаючись торкнутися долонями підлоги; нахилитися, піднімаючи за спиною зчеплені руки (6-7 р.р.). Повертатися, розводячи руки в сторони, з положень руки перед грудьми, руки за голову. Рухати ногами, схрещуючи їх з вихідного положення лежачи на спині. Підтягувати голову і ногу до грудей (групуватися).

Рухи для розвитку та зміцнення м'язів черевного преса й ніг. Переступати на місці, не відриваючи носки ніг від підлоги. Присідати (з кожним разом все нижче), піднімаючи руки вперед, вгору, відводячи їх за спину, присідати з розставленими ногами. Піднімати прямі ноги вперед махом (крок велетня); виконувати випад вперед, убік (тримаючи руки на поясі, здійснюючи руками рухи вперед, убік, угору). Переступати приставним кроком убік на п'ятах, спираючись носками ніг об палицю (канат).

Статичні вправи. Зберігати рівновагу, стоячи на лавці чи пеньку на носках, присідаючи на носках (6-7р.р.); зберігати рівновагу після бігу та стрибків (присідаючи на носках, руки в сторони), стоячи на одній нозі.

Катання на санчатах. Катати один одного на санчатах, кататися з гірки по двоє. Виконувати повороти під час спуску.

Ковзання. Ковзати по крижаних доріжках з розбігу, присідаючи й встаючи під час ковзання.

Ходьба на лижах. Ходити на лижах перемінним ковзним кроком. Виконувати повороти на місці та в русі. Підніматися на гірку драбинкою, спускатися з неї в низькій стійці. Проходити на лижах в повільному темпі дистанцію до 1000 м (6-7 р.р.).

Ігри на лижах: «Слалом», «Підніми», «Пройди у ворітця», «Дожени» (6-7 р.р.)

Катання на ковзанах. З допомогою дорослого надягати черевики з ковзанами. Зберігати рівновагу на ковзанах (на снігу, на льоду). Кататися на ковзанах по прямій, по колу, зберігаючи при цьому правильну позу (ноги злегка зігнуті, тулуб нахилити вперед, голову тримати прямо, дивитися перед собою) – 6-7 р.р.

Катання на велосипеді і самокаті. Самостійно кататися на триколісному, двохколісному велосипеді по прямій, виконувати повороти ліворуч і праворуч. Кататися на самокаті, відштовхуючись правою і лівою ногою.

Наголошуємо, що всі рухи органічно включаються в хоровод, гру та мають образний характер, який визначається темою певної дитячої діяльності або застосовуються для задоволення нагальних потреб дитини, наприклад, необхідна річ знаходиться так високо або потрібно помити посуд, що зробити для дитини це можливо лише зі стільця, лавки. Організація середовища для рухів дитини в просторі не має нічого спільного з традиційною ранковою гімнастикою чи фронтальними заняттями з фізичної культури, що вносять механістичність та неорганічність (нелогічність) в життя дитини. Вправляння мають ґрунтуватися на конкретних життєвих ситуаціях, здійснюватися з волі дитини, не повинні перетворюватися на тренінг; задача вихователя при цьому – подавати імпульси та робити заклики, що надихають на активну дію.

Добре, коли рухи супроводжуються співом чи грою на інструменті; це спонукає дітей узгоджувати рухи із музичним супроводом. Особливе місце займає мистецтво руху – евритмія. Вона є необхідною частиною терапевтичних занять разом з музичною терапією (про організацію евритмії ми будемо говорити далі).

Прогулянки і походи. Систематично ініціювати прогулянки та маленькі походи з дітьми, наповнювати їх можливостями пережити зусилля та радощі на шляху до

мети, відчути величину відрізка шляху, іти разом до спільної мети, долати природні негаразди (сильний вітер, дощ). Заохочувати до гри в рухливі ігри, приємного спілкування, будівництва куренів з гілок.

Плавання. Рухати ногами вгору-вниз, сидячи у воді на мілкому місці; лежачи, спираючись на руки. Чергувати глибокий вдих з уповільненим видихом у воду (3-10 разів). Пересуватися по дну водойми на руках. Виконувати різноманітні рухи руками у воді. Ковзати на грудях і на спині, виконувати видих у воду. Плавати довільним способом. Рухатися у воді, виконуючи повороти, стрибки.

Ігри на воді. «Фонтан», «Коробочка», «Море хвилюється!», «Гойдалки», «Потяг у тунелі», «Злови воду», «Хвилі на морі».

Елементи баскетболу (6-7 р.р.). Перекидати м'яч один одному двома руками, вести м'яч правою, лівою рукою. Кидати м'яч у кошик двома руками.

Елементи бадмінтону (6-7 р.р.). Відбивати волан ракеткою, спрямовуючи його в певний бік. Грати в парі з вихователем.

Рухливі ігри.

З ходьбою, бігом, вправами на рівновагу. «Латки», «Кольорові автомобілі», «Коники», «Метелики», «Угадай, що робимо», «Куточки», «Совонька», «Парний біг», «Мишоловка», «Ми веселі хлопці», «Гуси-лебеді», «Зроби фігуру» («Море хвилюється»), «Карасі і щука», «Перебіжки», «Хитра лисиця», «Знайди собі пару», «Качечка», «Зустрічні перебіжки», «Порожнє місце», «Бездомний заєць», «Два морози», «Рибалки і рибки», «У ведмедя в бору», «Іменинний пиріжок», «Пузир», «Нумо в коло», «Водії», «Ми веселі дошкільнята», «Каруселі», «Гра з хусточкою».

Зі стрибками. «Горобчики», «Зайчики і ведмідь», «Горобці та автомобіль», «Жаби і журавлі», «Снігурі і кіт», «Синиці і кут», «Вовк у рові», «Класи», «Не залишайся на підлозі», «Лисиця в курнику», «Хто стрибне через річку?», «Вудка», «З купини на купину», «Хто зробить менше стрибків?», «Класи», «Жабки і журавлі».

З лазінням, повзанням, підлізанням. «Хто знайде нірку?», «Мед і бджоли», «Діти та вовк», «Пожежні на навчанні», «Діти і вовк», «Кролики», «Переліт птахів», «Мисливці та мавпи»

З метанням. «Кого назвали, той ловить м'яч», «Мисливці і зайці», «Кинь м'яча», «Влуч у обруч», «Збий яблуко», «Збий кеглю», «М'яч ведучому», «Школа м'яча», «Серсо», «Малий м'яч доганяє великий», «Збий ковпак», «Сніжні кола», «Влуч в ямку», «Прокоти обруч у ворота».

Народні ігри. «Гори, гори ясно!», «Подоряночка», «Рій гуде!», «Звідки ти?», «На чім стоїш?», «Ходить гарбуз по городу», «Сірий кіт», «Лис», «Іван і Наталка», «Вовк і козенята», «Їде карета», «Бузьок і жабки», «Горішки», «Штандер», «Оса», «Мур», «Петре, Петре», «Сірий кіт», «Кіт і миші».

ХУДОЖНЬО-ТВОРЧА ДІЯЛЬНІСТЬ

Вплив пластики й життя кольору на гармонію душі

Образотворча діяльність дитини лежить у основі процесу пластикування та малювання будь-яким матеріалом. Рухливість фарб, мінливість форм, гра кольорів викликає радість, подив і благоговіння дошкільника. Така діяльність сприяє вивищенню реального чуттєвого досвіду, бо глибинна потреба дитини полягає в намаганні реалізувати свій інтерес до об'єктів, предметів, явищ простору та по-своєму надати їм впорядкованості, оформленості. Процес малювання, живопису і ліплення являє собою спільний художньо-естетичний напрям, який виокремлює конкретну дію, як значущу подію в життєдіяльності, пробуджує та розгортає творчу фантазію кожної дитини, слугує першою сходинкою до її емоційного розуміння мистецтва.

Педагогічна підтримка виявляється у бережливому ставленні дорослого до вродженого таланту маленької дитини чути й розуміти мову форми та кольору, відчувати й переживати їхній настрій та вплив. Педагогічний супровід полягає в тому, що дорослий надає малюкам можливість якнайраніше ввійти у світ кольору, звуків, пластики, запахів і почуватися там повноправним здивованим дослідником у своїй лабораторії. Такий підхід захоплює дією, яка є значущою першоосновою, сприяє виникненню смислових зв'язків між варіативністю свого втручання та наслідками дії, розвиває фантазування, креативність, накопичує вправність і техніку роботи з різними матеріалами в образотворчій діяльності.

Її організація полягає в зосередженому й бездоганному забезпеченні та виконанні дорослим послідовно всіх етапів від підготовки до мовленнєвого чи емоційного прояву замріяності чи заглиблення, здивування чи захоплення процесом та результатом. Так будь-які задатки, схильність чи здібності дитини найшвидше розвиваються через наслідування. Сенсорика й моторика, поєднуючись із чуттєвим досвідом, підпорядковуються управлінню дитиною та формують досвід, що пізніше

прислужиться становленню моделей взаємодії з природним, предметним і соціальним світом.

Мовлення як один із самостійних видів діяльності, який у різних проявах супроводжує й образотворчу діяльність. Активізація дрібної моторики пальців рук теж пробуджує мовлення. Словесне навіювання дорослим змістових акцентів епохи провокує дітей до обговорення, пояснення свого бачення тематичного зв'язку між переживанням її етапів та образотворчою діяльністю.

Малювання

Характеристика вікових проявів дитини в малюванні

<i>4-5-й роки життя</i>	<i>6-7-й роки життя</i>
<p>Малюк проявляє власне ставлення до людського, природного, предметного довкілля з позиції потворне/прекрасне, надаючи перевагу останньому. Сприймає природну красу довкілля як обов'язкову сукупність умов навколишньої дійсності. Здатна оцінити красу й доцільність рукотворних предметів. Проявляє інтерес до малюнка, що є відображенням світобачення. Проявляє в лініях настрої, стан, ставлення.</p> <p>Установлює емоційний зв'язок з середовищем та адекватно озвучує своє ставлення до нього. Зосереджується на варіативних матеріалах, приладді й засобах для малювання (воскова крейда, палички для малювання на піску, на снігу, рослинні елементи – пелюстки, листя квітів, трав'янисті рослини, земля). Радіє можливості разом з дорослим чи старшими дітьми добувати фарби з рослинних компонентів. Концентрує погляд на природному об'єкті. Дитина розрізняє форму, колір, величину рослин. Здатна у природі</p>	<p>Дитина емоційно-позитивно реагує на прекрасне в людському, природному, предметному довкіллі. Помічає та не схвалює потворне. Сприймає як належне або із захватом ставиться до гармонійної краси природи та бережно – до рукотворного в предметному довкіллі. Переживає задоволення від естетичної впорядкованості довкілля. Убачає у власноруч створених лініях свій настрої, оцінку довкілля може пояснити вербально та невербально.</p> <p>Бережливо й ощадливо ставиться до засобів для малювання, до рослин, як джерела природних фарб та естетичної насолоди. Дитина розрізняє конфігурацію, відтінки забарвлення, відмінність, запах рослин. Здатна помітити у природному довкіллі та ідентифікувати рослини, що дають різні відтінки кольорів; називає рослини, варіативні кольори до неї: буряк – бордовий (буряковий), троянда (ружа) – рожевий, ягоди малини – червоний (малиновий), волошки – фіолетовий (волошковий), морква – оранжевий</p>

відшукати рослини, що дають виразні чіткі кольори: пелюстки кульбаби – жовто-зелений, півонії – рожевий, ягода вишні – червоний, трава – зелений, васильки – синій, чорнобривці – брунатно-червоний. Дивується процесу переходу рослинних компонентів, землі в колір та виникнення живописної кольорової гами. Спостерігає й розрізняє форму, колір, величину рослин. Цілісно сприймає зовнішній вигляд рослини, забарвлення листя, квітки та її запах.

Обирає матеріал із запропонованого. Зіставляє тонований папір різних відтінків, прислухається до своїх почуттів, бажань, обирає за аналогією або за наслідуванням. Досліджує, знайомиться з властивостями паперу різної фактури: м'який, шершавий, гладенький, пористий. Прислухається до своїх дотикових почуттів, переживань.

Проявляє інтерес до варіативних технік, радіє за ровесників, які оволоділи ними, дивується результату образотворчої діяльності й сама опановує їх. Орієнтується в розташуванні, призначенні, відмінностях предметів і матеріалів для малювання. Знає, що на аркуші паперу, на сипучій чи мокрій поверхні піску, на вологому снігу можна малювати (наносити відбитки) пальчиком, долонею з різним положенням пальців, ребром долоні, зігнутої у кулак. Осягає зв'язок між властивостями матеріалів, силою натиску та залишеним слідом – результатом власної дії. Співвідносить свої бажання, вольові наміри з умовами та можливостями в такій діяльності. Дитина емоційно переживає задоволення від перспективи процесу

(помаранчевий, морквяний) та інші. Обводить форму рослини поглядом, за відповідних умов – пальцем, руками. Оволодіває техніками добування фарб з рослинних барвників.

Допитливо й уважно ставиться до варіативних матеріалів для малювання, готова їх використати. Проявляє готовність до здобуття інформації щодо матеріалу, варіативності техніки. Розуміє подібність, постійні та змінні властивості, структуру, матеріалів і предметів для малювання (колір, розмір, призначення, стан). Самостійно обирає матеріал, техніку; зіставляє різний за фактурою та за кольором тонування папір. Надає перевагу якомусь одному залежно від уподобань та мети використання та задля експериментування, якщо з таким фоном ще не працювала. Вибір здійснює не на дотик, а поглядом, покладаючись на вже сформовані дотикові почуття.

Установлює причинно-наслідкові зв'язки між властивостями матеріалів для малювання та результат їх використання: колір крейди і слід на папері, що залишає саме ця крейда; сила натиску крейди, палички та чіткість ліній на папері, снігу чи піску; варіативне положення пальців долоні та різні образи, що утворюються як їх відбиток на вологому піску чи снігу. Шукає в зображеному та дивується

<p>малювання. Знає, що може покладатися й на свої сили, і розраховувати на допомогу дорослого чи старшої дитини. Усвідомлює значущість спільності у досягненні результату в образотворчій діяльності. Розуміє процес та одержаний результат образотворчої діяльності, називає його словом. Розуміє межі індивідуального простору для реалізації потреби в зображувальній діяльності.</p> <p>Дитина володіє формами морально-відповідальної поведінки щодо початку та завершення діяльності. Покладається на стимулювання дорослим подальшої діяльності, активно реагує на підбадьорювання, схвалення або настанову на успіх.</p> <p>Може піддаватися навіюванню¹ дорослого та проявляє готовність до відтворення свого стану, ставлення, світосприйняття у просторі життєвих вражень. Виокремлює їх та відтворює у графічно-кольоровому вимірі, зосереджуючись на змісті мовленнєвого супроводу дорослого, його співі.</p> <p>Експресивно відображає в малюнках світосприйняття – свої почуття, ставлення до довкілля. Яскраві враження та емоційне збудження передає активними спрямованими чи хаотичними рухами, прагне до їхньої координації.</p>	<p>виникненню уявних образів, що межують з реальністю. Варіативно ставиться до гри ліній, вбачаючи у них композицію, сюжет, хаотичну динамічну гру, перевтілення.</p> <p>Оволодіває техніками нанесення кольору на папір. Почуває себе експериментатором та дивується непередбачуваності відтінку й форми. Диференціює сприйняття відтінків кольорів у просторі. Емоційно переживає майбутній результат своїх зусиль.</p> <p>Дошкільник варіює способи процесу зображувальної діяльності, наближаючи їх до завбачуваного результату. Покладається на власні сили та власний досвід у досягненні мети.</p> <p>Прагне до самовираження: образно відображає свій стан, ставлення, душевну рівновагу/нерівновагу; пробуджує спогади про яскраві враження з власного досвіду, намагається відобразити причинно-наслідкові зв'язки життєвих подій.</p> <p>Концентрує увагу на лінії, варіативному її перехрещенні, штрихуванні. Диференціює тактильні відчуття від дотику матеріалів для малювання, визначаючи спосіб дії з ними: сила дотику чи натискування, положення тіла чи руки; завбачує реакцію матеріалу на свої варіативні дії. Розташовує зображення на всій площі аркуша, оздоблюючи або деталізуючи основний об'єкт; ретельного вимальовує задумані образи, що й дозволяє їх розпізнати та ототожнити з можливими подіями чи реальними об'єктами. Сюжетна чи предметна лінія малюнка дитини виходить за межі реальності й набуває фантастичних</p>
---	---

<p>Імпульсивно та хаотично діє під час малювання на снігу. Задовольняється процесом виникнення кольорової плями на будь-якому сніговому тлі. Здобуває вправність у нанесенні кольорової лінії на сніг. Удається до інтеграції образотворчої діяльності: поєднує малювання на вологому піску з ліпленням з піску. Варіативні лінії оздоблюють ліплення або продовжують його. Для з'єднання двох об'єктів застосовує штрихи або відрізки лінії. Спосіб малювання, розміщення та варіації ліній, кольорів часто вибудовуються, уточнюються в процесі зображувальної діяльності. Оволодіває вправністю дій восковою крейдою – класти штрихи у різних напрямках.</p> <p>Кольорова гама, що використовується малюком, складається з 1-2 первинних кольорів. Добирає такі, що точніше передають настрій, ставлення, емоційні прояви. Дитина здатна помітити глибший відтінок одного кольору або утворення іншого при нашаруванні різних кольорів та використати цей результат у процесі роботи. Шляхом кількарізних спостережень за життям кольорів, дитина встановлює взаємозв'язок між близькістю кольорів, накладанням їх та утворенням нового. Дивується відтінкам кольорів, образів, що утворюються.</p> <p>Пізнає й диференціює тактильні відчуття під час дії з різними матеріалами. Реагує на властивості та визначає залежність між дією та її наслідком: легке або сильне, точкове або лінійне доторкування до паперу</p>	<p>обрисів.</p> <p>Правильно обирає поверхню снігу, піску для малювання. Вправно центрує положення пляшки з кольоровою водою та визначає траєкторію її витікання. Утворює варіативні кольорові плями, що подібні до малювання на мокрому папері. Фантазує, вигадуючи оригінальну композицію кольору, форми. Наполегливо проявляє активність у пошукає нових відтінків, дивується здобутому результату. Малює на піску автономно від ліплення. Уміло створює образ, узгоджуючи рухи та властивості матеріалу. Творчо застосовує виражальні можливості композиції, ритму для реалізації свого задуму та емоційного стану; вигадує оригінальну композицію кольору, змінює і створює нові форми.</p> <p>Кольорову гама виводить за межі основних кольорів і поповнює її новими відтінками. Дитина здатна планомірно нашаровувати один колір на інший чи змішувати різні задля утворення потрібного вторинного кольору або експериментувати задля ефективнішої реалізації задуму: синій + жовтий = зелений; червоний + жовтий = оранжевий (жовтогарячий); червоний + синій = фіолетовий. Виокремлює холодні та теплі кольорові відтінки. Через багаторазову варіацію лінії переживає відчуття хаотичності або ритмічності. У створеній чи вгаданій формі, у хаосі кольорів переживає різність та глибину кольору.</p> <p>Обирає глядача-однодумця. Нерідко коментує події або процес малювання. Наслідуючи, активно сприймає орієнтир дорослого в акцентуаційно створеному середовищі й самостійно визначає послідовність дій, що поступово</p>
---	--

<p>породжує точку, тонку або жирну лінію. Споглядає та усвідомлює результат як наслідок. Варіативно застосовує виражальні можливості лінії, кольору для реалізації свого стану, настрою. Дитина багаторазово повторює рухи, які спричиняють дотики до паперу, снігу чи піску та залишають графічний слід, що розвиває чуття рівноваги.</p> <p>Емоційно сприймає та здивовано милується кольорами веселки, сонячними зайчиками, що утворюють своїм відблиском шматочки полірованого скла, мильними бульбашками, краплями води фонтанів чи струменем під час зрошувального поливу рослин.</p> <p>Учиться обмежувати простір зором, рухами, пальцем, визначаючи кордони свого тіла та кордони зображення: лінія, форма, розмір. Розташовує зображення (малюнок) на частині аркуша, обмеженому просторі або зі зміщенням. Недосконалість такої композиції, хаотичне її виконання не впливає на зміст та позитивне сприйняття автором свого творіння. Поступово хаотичність видозмінюється упорядкованістю.</p> <p>Активно відгукується на варіативне схвалення результату своєї роботи дорослим чи однолітком: приязний погляд, усмішка, похитування головою, легкий дотик, здивування як захоплення тощо.</p> <p>Знайомиться зі зразками світового образотворчого та декоративно-прикладного мистецтва. Робить припущення, знаходить і називає знайомі природні елементи (рослинні та зооморфні). Усвідомлює паралельне існування доцільного й прекрасного: керамічний посуд оздоблено декоративним орнаментом, рушник</p>	<p>призводить до означення уявних чи реальних образів. Колір та спосіб нанесення зображення за характером співпадають з образним мовним чи пісенним супроводом дорослого.</p> <p>Зацікавлено та радісно сприймає веселку та її утворення у природних та різних рукотворних явищах, предметах, роздумує щодо змістової варіативності її назви: веселка, райдуга.</p> <p>Спрямовує увагу на дотичність власного простору в зображувальній діяльності та простору однолітка.</p> <p>Прогнозує результат образотворчої діяльності та визначає словом спосіб його досягнення (малюю, буду малювати, намалював). Розуміє, що малюнок принесе радість тому, кому буде подарований чи показаний. Дитина шукає поціновувача своєї роботи, готова до коментування та пояснення того, що залишилося поза зображеним або стало мотивом, результатом фантазування.</p> <p>Знайомиться зі зразками світового образотворчого та декоративно-прикладного мистецтва, розуміє відмінність їх зображувально-виражальних засобів. Пригадує та озвучує вірші, сезонні прикмети подібної до тематики картин. Знаходить у побуті приклади та пізнає закономірності поєднання доцільного й</p>
---	--

<p>вишитий барвистими квітами, архітектурні елементи будівлі та інтер'єр прикрашено мальованим розписом.</p> <p>Орієнтується у видимому світі, диференціює сприйняття світлого, темного та основних кольорів у довкіллі.</p> <p>Долучається до оздоблення життєвого простору малюнками. Наповнює його тими елементами, що співвідносяться з останніми враженнями та уподобаннями.</p>	<p>прекрасного, охоче долучається до його збереження чи створення. Визнає та правильно сприймає цінність рукотворних предметів. Знаходить пояснення, причину естетичного оформлення національного інтер'єру.</p> <p>Проявляє художньо-естетичну активність у оздобленні малюнками групової кімнати, майданчика, осередку. Оздобу варіює відповідно до тих подій, що залишилися в емоційній пам'яті.</p>
---	---

¹ навіювання – сугестія, вплив на волю і почуття людини; (рос. – внушение)

Створення розвивального простору та організація малювання

Наповнювати середовище зразками природної та досконалої рукотворної форми, варіативністю матеріалів для малювання; предметами, з якими б дитина постійно чи часто контактувала. Оздоблювати просторинь кімнат, одяг, ігрові осередки зразками декоративно-прикладного мистецтва, природними фрагментами, малюнками дітей. В оформленні інтер'єру кімнат, столу сезону, столів для сніданку, в одязі дітей і дорослих створювати кольорову гармонію, що відповідає стану природи, настрою, змісту й символіці епохи та доступна розумінню й переживанню дітей молодшого і старшого дошкільного віку. Упорядковувати життєвий простір дітей з позиції доцільності, розвивальності, естетики, інформаційності. Збагачувати враження про події у природному, соціальному, предметному середовищі.

Розширювати уявлення про твори декоративно-прикладного мистецтва та процес виробництва предметів домашнього вжитку. Прилучати до культури минулого та сучасності свого народу. Ознайомлювати зі зразками писанкарства, килимарства, ткацтва, розпису; допомагати знаходити в них варіації ліній, образів,

що утворюють орнамент, об'єкт чи сюжет. Сприяти розрізненню геометричних, рослинних та зооморфних орнаментів української вишивки. Пробуджувати інтерес до національного мистецтва, формувати особистісну позицію до зразків різних жанрів і видів мистецтва, промислів, ремесел.

Створювати умови для виникнення бажання дітей перекладати враження з емоційної сфери на образотворчу. Допомогати дітям сприймати та усвідомлювати малювання як спосіб самовираження: переживання, спогадів, уявлення, фантазування тощо. Помічати індивідуальні прояви дітей під час малювання та забезпечувати умови для розвитку самобутності кожного. Надихати дітей на образотворчу діяльність, заохочувати їх до пошуків різних способів здійснення своїх бажань, реалізації задумів, проявів індивідуальності. Схвалювати інтуїтивні пошуки та прийняття несподіваних креативних рішень. Підтримувати наміри, прагнення дитини діяти самостійно на власний розсуд, по-своєму розпоряджатися часом, робити самостійний вибір матеріалу, приймати рішення щодо техніки малювання. Задовольнити бажання дитини обґрунтувати свій вибір та допомагати їй в цьому. Сприяти виникненню поважного ставлення до малюнків однолітків, дорослих, менших/старших дітей.

Залучати до спостережень за явищами природи, змінністю сезонів, погоди, стадій розвитку рослинного та тваринного світу, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки. Привертати увагу дітей до явищ природи, які знайдуть своє відображення у малюванні через образ чи колір: снігопад, завірюха, кольорова гамма барв неба під час сходу чи заходу сонця, танення снігу й струмки, цвітіння дерев, веселка, зелений килим трави та барвистий - квітів, дощові струмені в сяянні сонця, краплі чи потоки дощу з темних хмар, осіння палітра листя тощо. Періодично наповнювати середовище подібними рукотворними явищами: сонячні зайчики, мильні бульбашки, фонтани чи струмені під час зрошувального поливу рослин. Привертати увагу до природи таких явищ, образно пояснювати їх утворення, визначати спектральні кольори.

Демонструвати дітям та заохочувати їх до освоєння варіативних технік малювання: восковою крейдою: граттаж;¹ розтирання на папері стружки воскової крейди;² малювання фарбами рослинного походження; розбризкування забарвленої води на папері чи на снігу; малювання паличками на піску. Накопичувати образотворчий досвід дитини в такій послідовності: спостереження явищ, кольорів, форм; сприйняття, переживання об'єктів, явищ та їх станів; обведення реальних форм пальцем, руками, поглядом; відтворення враження кольору, форми, явища рухами; малювання стану, явища, форми у повітрі; викладання деталей з природного матеріалу; виявлення своїх почуттів, думок через лінію й колір на папері. Організовувати дорослих і дітей для добування фарб з рослинних компонентів. Комплексно врахувати такі складові: доцільність чи бажання дітей використати певні кольори в малюванні, визначення потреби в рослинних барвниках, вибір часу і способу збору рослинних фрагментів. Залучати до збирання фрагментів рослин для тривалого зберігання. Періодично розглядати їх, викликати в дітей спогади про розташування, запах, форму, назву; знаходити малюнки, що створені з використанням їхнього кольору. Розвивати асоціативне мислення. Орієнтувати дітей на прагнення прогнозувати та передбачати позитивні й збиткові (випадково, ненароком) наслідки свого втручання у світ природи.

Залучати дітей до експериментування з природним кольором фрагментів рослин, розглядаючи їх у сутінках, у променях сонця, під освітленням сонячним та штучним, у потоці вузького променя. Пробуджувати здивування та розуміння залежності відтінку від середовища, умов, освітлення, затінення. Познайомити з варіативністю одного й того ж кольору у відтінках холодного і теплого: *червоний* – карміновий і яскраво-червоний (кіновар, цинобра); *синій* – ультрамариновий і прусський (берлінська лазур, паризька блакить, гамбурзька синь); *жовтий* – лимонний і золотавий. З великої палітри кольорів пропонувати ті, що якнайточніше передадуть стан, настрої, гармонію середовища й душі: помаранчевий, жовтогарячий, салатний, зелений, синій, вишневий, темно-коричневий, рожевий, колір морської хвилі (комбіновані відтінки синього і зеленого кольорів – ціан), бузковий, світло-

коричневий, синій кобальт, охра або вохра - мінеральна фарба червоно-брунатного або жовтого кольору, венеціанський червоний, умбра (коричневий, червонувато-коричневий або зеленувато-коричневий колір або оливковий).

Надавати процесу малювання піднесеності, значущості, урочистості, величності залежно від змісту епохи, прийдешніх чи попередніх подій. Допомогати кожному розвинути виразну здатність свого віку: передавати емоції через рух, динаміку, простір кольору, пропорції.

Стимулювати до самостійної організації простору для малювання, орієнтуючись на естетичне оформлення та доцільність, узгодження намірів та спільних інтересів, задумів та дій кожного. Щиро проявляти інтерес та дивуватися процесу й результату образотворчої діяльності дітей. Використовувати варіативні оцінки та заохочення: *згоду*, щоб впевнити дитину у своїх діях та стимулювати подальшу діяльність; *підбадьорювання*, щоб емоційно підтримати нерішучих, лякливих дітей; *схвалення*, що зорієнтоване на дитину в конкретному випадку; *позитивну випереджальну оцінку*, як настанову на успіх, на зростаючі позитивні зміни у творенні. Схвалювати не результат виконаної роботи, а зусилля, які дитина до того доклала; цінувати будь-який обраний дитиною спосіб відтворення внутрішнього світу. Сприймати результат малювання дитина не як відображення реального світу, а як символічне відображення процесу вивільнення творчої енергії.

¹ граттаж – хаотичне та щільне замальовування картону восковою крейдою одним або кількома кольорами, утворюючи плями, смуги. Зверху широким пензлем або поролоном нанести щільний шар темної фарби. Після висихання загостреною паличкою будь-як продряпувати поверхню: лініями, плямою, смугами, формою. Проступає різнокольоровий образ, подібний до яскравого осіннього килиму, підводного світу чи загадкового космосу;

² розтирання сухим тампоном дрібно настругані воскової крейди, розсипаної на білому або тонованому папері.

Живопис (малярство)

Характеристика вікових проявів дитини у живописі (малярстві)

4 – 5-й роки життя	6 – 7-й роки життя
<p>Малюк здивовано й зацікавлено сприймає розповідь вихователя про фарби, персоніфіковані кольори та їхнє життя на папері. Відчуває настрій персонажів та їхню взаємодію. Емоційно-позитивно реагує на техніку використання водянистих фарб (акварель), які, розчинившись у воді, утворюють прозору суспензію тонкого пігменту.</p> <p>З готовністю реагує на можливість долучитися до живопису. Відчуває тепло та прохолоду червоного, жовтого синього кольорів. Радіє можливості спостерігати за розчиненням акварельних фарб у воді. Процес живопису більше захоплює дитину, аніж результат; вона переживає широкий діапазон позитивних станів: передчуття успіху, задоволення, гармонію між рухами кольорів та пластичністю й свободою душевних сил.</p> <p>Із захватом ставиться до гармонійної краси природи та бережно – до рукотворного у предметному довкіллі.</p>	<p>Дошкільник переймається інтересом до розповіді вихователя про те, як і звідки прийшли фарби, їхні пригоди та чудеса, які вони створили (можуть створити) на папері. Уболіває за них, коли ті знаходяться у скрутному стані та тріумфує, переживаючи щасливе завершення сюжету. Дитина здатна проаналізувати емоційний та інформаційний зміст ситуації, відчути настрій та характер персонажів.</p> <p>Захоплено та здивовано спостерігає за видозміненими кольоровими відтінками на мокрому папері. Здатна осягнути та оцінити, що поглинання фарби мокрим папером створює ефект легкості та глибини кольору. Усвідомлює властивості води, яка чіткі межі фарби перетворює в тонкі й плавні колірні переходи.</p> <p>Дивується варіативності та рухливості одного й того ж кольору від теплого до холодного: червоного, жовтого, синього. Асоціює їх з навколишнім середовищем, природним довкіллям, власними відчуттями. Проявляє інтерес до живопису, що є способом відображення світобачення. У кольорах убачає і проявляє настрій, стан, ставлення, переживання, а у процесі живопису – реалізацію своїх можливостей, експериментів з кольором, угадування чи уявлення образів. Дитина переживає різні стани від процесу живопису та його результату: зосередженість, натхнення, задоволення, гордість, утруднення, зажуру, прикрість, розчарування. Вибудовує самооцінку щодо</p>

Дитина допомагає дорослим та старшим дітям створювати середовище для живопису, насолоджується його естетичним виглядом, наперед тішиться очікуваною діяльністю. Спостерігає або періодично долучається до посиленої підготовки паперу для живопису та прибирання після роботи.

Зосереджується на малюванні вихователя та водночас розпочинає сама. Піддаючись навіюванню дорослого, наслідує його, обирає ті ж кольори та повторює композицію й техніку нанесення їх на папір; намагається домогтися подібного ефекту.

Виразно проявляє бажання займатися живописом, охоче погоджується експериментувати з кольорами.

Обирає один-два кольори для роботи, багаторазово наносячи їх на папір паралельно задля повторення ефекту або прийомом накладання. Таким чином, експериментує та переконується в незмінності результату від подібних дій з однією й тією ж фарбою. Досліджує ефект пошарового нанесення фарби. Поєднуючи різні фарби, виявляє інші кольорові переходи та намагається повторити їх. Знаходить подібність у домінуючому кольорі епохи та власноруч створеній барвистій палітрі. Вирізняє природне уподібнення або

результату власного живопису.

Активно та вправно створює собі та допомагає іншим створити умови для живопису, надаючи простору естетичного вигляду й доцільності. Проявляє елементарні форми саморегуляції в ситуації облаштування місця для живопису і прибирання його після роботи. Слідкує за охайністю у роботі, допомагає в тому молодшим дітям. Диференціює власне ставлення до предметного довкілля з позиції потворне/прекрасне, надаючи перевагу останньому. Охоче бере участь у варіативній підготовці паперу для живопису: зволоження, намочування або викладання сухого паперу на мокру фланель.

Милується живописом дорослого, замріяно-допитливо розглядає кольорову гаму, аналізує способи її створення. Приглядається до підготовлених матеріалів, поглядом обирає потрібний для процесу або вподобаний та прогнозує свій живопис подумки або вголос.

Заявляє про своє бажання займатися живописом або радісно реагує на запрошення дорослого до такої діяльності. Орієнтується в більшій кількості кольорів фарби, усвідомлено обирає потрібну та вправно діє пензлем: проводить лінії (вертикальні, горизонтальні, прямі, хвилясті); робить обмежену пляму, щоб фарба глибоко вбиралася та створювала лише окрему вологу ділянку; утворює калюжу, концентруючи фарбу в одному місці; розмиває сусідній колір; накладає один колір на інший, наполегливо домагаючись його густини та глибини. Фарба в таких випадках грає різному, чим створює бажаний ефект.

зумисне уподібнює кольорові переливи до образів. Малює здатен оцінити красу й доцільність рукотворних предметів.

Заявляє про забрудненість води після промивання пензлів, менше зосереджуючись на кольоровій гамі, більше – на щільності та концентрації кольору у воді.

Знає місце, де розміщено матеріали для живопису, орієнтується у варіативності та послідовності їх підготовки до роботи. Визначає основні кольори (холодний - синій, теплі - жовтий, червоний). Накопичує знання про те, що окрім них всі інші є похідними, які відносяться до групи теплих (помаранчеві, коричневі), до групи холодних - блакитні, зелені, фіолетові. Розуміє способи їхнього утворення.

Знає, що аквареллю малюють на спеціальному зернистому папері, попередньо готуючи його для роботи. Розуміє активну роль вологого паперу в побудові діалогу з фарбами.

Орієнтується у техніці та прийомах малювання аквареллю: проведення мазків з однаковою швидкістю залишає рівний слід, затримання пензлика на одному місці утворює пляму.

Дитина експериментує та досліджує причинно-наслідкові зв'язки. Відмічає аналогію чи відмінність кольорової гами серед запропонованих кольорів, гри барв на аркуші паперу та у воді; намагається знайти відгук власного світосприйняття в довкіллі, природному просторі, облаштуванні приміщення, побутових речах.

Покладається на власні сили та досвід у доборі моделі діяльності. Вирізняє уподібнення кольорових переливів до реальних образів; наділяє зображення уявними образами (угадує, вигадує, фантазує, додумує). Поєднує дві чи кілька технік, проявляє бажання експериментувати. Використовує живописні образи для створення мальованої аплікації чи колективного панно.

Через скло розглядає забарвлення води для промивання пензлів; споліскуючи свій пензель, зосереджується на поєднанні та грі фарб; спостерігає за утворенням барвистого панно в однітьків на папері та зміною кольору їхньої води.

Установлює причинно-наслідкові зв'язки матеріалів для зображувальної діяльності та результат їх використання: колір крейди і слід на папері, що залишає саме ця крейда; сила натиску крейди, палички та чіткість ліній на снігу, на піску; розмір отворів у кришці пляшки, сила натиску на пляшку та товщина струменю кольорової води та ширина кольорового сліду на снігу; варіативне положення пальців долоні та різні образи, що утворюються як їх відбиток; змішування кольорів та утворення з них нового кольору, відтінку.

Осягає варіативну техніку приготування паперу для живопису. Пам'ятає модель підготовки матеріалів до живопису, розуміє доцільність відповідного облаштування місця. Розуміє особливості техніки акварельного живопису, оскільки прозорість фарб не дозволяє повторного переписування чи коректування.

Дитина здатна збагнути, що до групи холодних можна віднести такий колір, у якому переважають холоднотонні відтінки. Установлює залежність між наявністю в основі кольору певної кількості червоного або жовтого відтінку та виокремлення з них теплих кольорів. Розуміє можливості рухливості кольору та встановлює зв'язок цього явища з середовищем: зелені, фіолетові кольори можуть бути як холодними, так і теплими в залежності від особливостей кольору та впливу предметно-природного довкілля. Розуміє, що розмитість кольорів досягається накладанням розведеної у воді фарби (акварель) на зволожений або мокрий папір. Усвідомлює особливості акварельного живопису: багатство тону, побудова форми і простору кольором, перехід одного кольору в інший, народження окремого відтінку; сусідство прозорої насиченості кольору може призвести до його повного розмивання, поглинання іншим чи злиття з ним; зникнення кольору або відтінку.

Створення розвивального простору та організація живопису (малярства)

Створювати умови для живопису, надаючи простору естетичного вигляду й доцільності: зручні меблі, невеликі прозорі вази, келихи чи склянки для промивання пензлів, білі дощечки для аркушів паперу, одноколірні серветки, вологі серветки для витирання рук, підставки для пензлів тощо. Наповнювати середовище зразками малярського мистецтва, як оздобленням стін хат, меблів, побутових речей, музичних інструментів. Прилучати дітей до культури минулого та сучасності свого народу – писанкарства, настінного розпису, малярства. Пробуджувати пізнавальний інтерес до національного декоративного мистецтва. Знайомити з полотнами художників-класиків та сучасних митців, надаючи належну увагу майстрами живопису свого регіону: М.Приймаченко, К.Білокур, М.Беляєва, Г.Собачко-Шостак, П.Власенко, петриківські майстри – Т.Пата, Н.Білокінь, О.Пилипенко, Ф.Панок, М.Тимченко, В.Клименко-Жукова, В.Павленко, Г.Павленко-Черниченко. Разом з дітьми виокремлювати та впізнавати на живописних полотнах знайому місцевість, архітектурні споруди, пам'ятники, природні осередки рідного краю. Наприклад, Київ – у роботах Т.Яблонської, С.Шишко, О.Шовкуненка, М.Глуценка, С.Вутянова; образ Дніпра у живописі майстрів С.Шишко, Т.Шевченка; пейзажі Закарпаття – на полотнах Й.Бокшая, Т.Данилича; південь України, краєвиди Криму - у живописі І. Труша, О.Кари, С.Рибака, Г.Толпекіна, С.Бакаєва, Л. Петровського; Чорне море та узбережжя у творах П.Орел, І.Айвазовського, В.Мацка, Ю.Єгорова, А.Гавдзинського, М. Зайця та інші зображення рідного краю майстрами пензля.

Повідомляти окремі доступні розумінню дошкільників цікаві факти про історію створення малярських творів, про їхніх авторів, про сучасні технології та матеріали. Допомогати ідентифікувати орнаментальні, рослинні та зооморфні елементи на писанках, настінних розписах.

Збагачувати враження та уяву дітей про сутність епох та оздоблення їх зразками малярського мистецтва. Варіювати облаштування та оформлення простору відповідно до душевного настрою дітей або задля його створення. Ознайомити з

різними техніками живопису: фрагментами рослин (пелюстки, стебло, листя) по сухому паперу, фарбами «по мокрому»;¹ фарбами на склі; пальчиком, долонею з різним положенням пальців, ребром долоні, зігнутої у кулак (відбитки); малювання ниткою;² малювання пір'ям різної величини;³ зім'ятим папером чи поролоном; тичком; роздування на папір фарби з трубочки; набризкування фарби на тонований папір; малювання забарвленою водою на снігу; відбивання кольорових плям на чистий аркуш паперу (п'ямографія); малювання восковими олівцями з наступним тонуванням паперу; поєднання кількох технік. Спонукаючи виникнення інтересу дошкільників до варіативних технік живописного малюнка. Педагогам та батькам започатковувати створення композиції кольорів, експериментувати з їх відтінками, відшукувати подібність виявленого образу з реальним чи уявним. Схвалювати знаходження дитиною у природі об'єктів, що є джерелом для експериментування з фарбами. Привертати увагу до виразної розмежованості кольору квітів або листя (квіти триколірної фіалки, ромашки, маку; листя бегонії, традесканції); перетікання одного кольору в інший: флокса, тюльпана, лілії, мальви, гладіолуса; мінливості забарвлення квіток гортензії (хамелеон), незабудки, воловика. Дивуватися варіативності одного й того ж кольору у відтінках холодного і теплого.

¹ техніка „по мокрому” полягає у нанесенні фарби на мокру поверхню аркуша;

² малювання ниткою: на аркуш паперу, де нанесена акварельна фарба, довільно покласти нитку й повільно її витягти;

³ замість пензля використати перо птаха з цупкою колодочкою та стрижнем;

Пропонувати дітям акварельні фарби, пензлі для малювання з натурального ворсу (розмір № 8-12), акварельний папір для живопису формату А3; рекомендувати працювати на фактурному боці аркуша. Заохочувати до спроб експериментувати з різними матеріалами; поєднувати їх у одній композиції. Підтримувати прагнення дитини діяти самостійно, на власний розсуд, по-своєму розпоряджатися кольором, приймати рішення щодо техніки живопису. Моделювати педагогічні ситуації, де будуть доречними невеликі казки, оповідання про різні техніки живопису та про

матеріали, що використовуються; періодично розповідати їх, залучаючи до розвитку сюжету дітей. Привертати увагу дітей до процесу підготовки паперу для живопису.* Зосереджувати увагу дошкільників на реальних образах у природному середовищі, заохочувати до пошуку й знаходження подібності між формою рослинного фрагменту та його символічним відображенням у петриківських розписах, якщо такі зразки оздоблюють інтер'єр, роздумувати над виникненням назв: складені пелюстки квіток жоржини, півонії, тюльпан подібні до елемента «цибулька», а називаються так, бо і цибулина складається з багатьох пелюсток; фрагменти винограду, гороху, огірка, ломоноса (клематиса) подібні до елемента «вусики»; квітки чорнобривці, волошки, гвоздики подібні до елемента «віялоподібна квітка», а називаються так, бо розкрите віяло – як розсунуті у різні боки пелюстки; конюшина подібні до елемента «трипелюстковий лист», а називається так, бо є три листочки. Привертати увагу до таких явищ природи, які знайдуть своє відображення у малярстві через образ чи колір, рух, пляму чи динаміку. Демонструвати відчуття життя природи, знаходити у дітей відгук на його змінність.

Надихати дітей на експериментування, дослідження, варіювання прийомів, комбінування дій; вільно виявляти свої почуття; сприймати будь-які спроби як незмінний шлях до удосконалення та естетичної насолоди. Створювати позитивний

* *зволожування* - папір зволожується водою з одного боку або сухий папір кладеться на мокру фланель; *намочування* - папір замочується у ванночках.

психологічний клімат, де дитина відчувається захищеною, спокійною, упевненою, успішною та вільною у вияві світобачення через колір, лінію, пляму. Помічати та коригувати різкі форми прояву негативних переживань. Виховувати помірковане, розважливе, оптимістичне ставлення до тимчасових труднощів. Широко використовувати музично-танцювальне, пісенне, театральне, образотворче мистецтво для звільнення дитини від негативних переживань.

Уточнювати, розширювати, збагачувати, розсувати межі уявлення дитини про людські переживання, почуття, емоції під час творення, сприймання та використання декоративно-вжиткових речей і мистецьких творів. Насичувати життя дитини приємними враженнями, збагачувати її внутрішній світ позитивними емоціями у спілкуванні з природою, людьми, продуктами своєї образотворчої діяльності, з творами мистецтва.

Час від часу пропонувати дітям розглядати завершені роботи однієї з технік, матеріали для її застосування. Активізувати емоційну сприйнятливість, душевні переживання як важливі особистісні якості. Передчуття власної діяльності дітей або емоційне сприймання малярських творів підсилювати попереднім літературним супроводом або супроводжувати наспівуванням. Створювати умови для виникнення бажання дітей перекладати враження з емоційної сфери на образотворчу; сприймати та усвідомлювати живопис як спосіб самовираження: переживати, уявляти, фантазувати, очікувати дива, милуватися, захоплюватися, бути варіативним у своєму волевиявленні тощо. Запобігати виникненню скутості й невпевненості, вивільняючи внутрішню творчу енергію. Пробуджувати почуття, як психічний ресурс, для повнішого відчуття життя. Забезпечувати умови для розвитку самобутності кожного, пробуджувати та підтримувати індивідуальні прояви дітей, надихати їх на до пошук кольорової суб'єктивації власного світобачення та світосприйняття. Розширювати межі уявлення дитини про її можливості; підтримувати наміри, прагнення дитини варіювати способи, синтезувати техніки, вдаватися до концентрації кольору, надавати йому форми чи безформності. Пробуджувати інтерес до занять живописом, задовольняти їхнє бажання експериментувати з фарбами. Спонукаючи покладатися на власні сили, почуття, інтуїцію.

Ліплення

Характеристика вікових проявів дитини в ліпленні

<i>4 – 5-й роки життя</i>	<i>6 – 7-й роки життя</i>
<p>Виявляє інтерес до скульптури. Охоче та зацікавлено використовує органічні матеріали, з яких можна ліпити: бджолиний віск, пісок, сніг, глину. Сприймає природну красу матеріалів як невід’ємну частину природного середовища. Зосереджується на відчуттях під час контактування з ними.</p> <p>Емоційно-позитивно реагує на прекрасне в людському, природному, предметному довкіллі. Бережно ставиться до тіста, як до найціннішого продукту харчування та результату праці людей. У діяльності проявляє налаштованість на успіх. Радіє процесу набуття вправності, ділиться радістю з іншими, очікує на позитивну оцінку, схвалення та підтримку дорослого.</p> <p>Відчуває та розпізнає теплові взаємозв’язки між своїм тілом та органічними матеріалами: долоні теплі, віск теплий, тісто тепле, пісок холодний, сніг дуже холодний. Відчуває тактильні взаємозв’язки: долоні сухі, а пісок вологий, долоні сухі, а сніг мокрий; вологі долоні висихають, а з воску вода стікає, тісто сухе – долоні сухі. Надає перевагу якомусь з матеріалів. Тісто виокремлює як харчову цінність.</p> <p>Дитина здатна розрізнити глину, віск, пісок і сніг за структурою, на запах, надаючи кожному з них свої приємні асоціативні з досвіду означення та</p>	<p>Виявляє інтерес до різних видів візуального мистецтва: скульптури, архітектури, дизайну. Емоційно-піднесено сприймає можливість ліпити зі снігу та піску надаючи конструкціям конкретного образу. Проявляє елементарні форми саморегуляції в процесі створення уявного образу та перенесення його в реальне відтворення. Орієнтується на оригінальність та самостійність як на соціально схвалювані норми.</p> <p>Ставиться до воску як до продукту життєдіяльності бджіл. Із захватом та бережливістю ставиться до гармонійної краси природи, до рукотворного у предметному довкіллі. Здатна оцінити красу й доцільність рукотворних предметів. Серед інших матеріалів для ліплення виокремлює тісто як найвищу цінність та розуміє кінцевий духовно-практичний продукт ліплення з нього.</p> <p>Відчуває, оцінює та зіставляє теплові взаємозв’язки між своїм тілом та органічними матеріалами: долоні теплі, а сніг дуже холодний, віск теплий, а долоні холодніші, долоні теплі, а пісок холодний, тісто тепле, а тепло долонь утримує тепло тіста, воску. Здатна побудувати лінійний ряд органічних матеріалів за зростаючою температурною характеристикою (віск, тісто, пісок, сніг) або за спадаючою.</p> <p>Розрізняє й виокремлює запах воску, насолоджується ним, поєднуючи з варіативними запахами меду, цвіту, літньої погоди. Визначає різну</p>

характеристики: віск пахне медом, сонцем, пісок пахне морем, сніг пахне холодом, глина має характерний запах сирості. Визначає змінну консистенцію матеріалів: тісто дуже м'яке, та може засохнути; пісок розсипається, та коли мокрий – ліпиться; віск м'який, тримається грудочкою, та може затвердіти. Означає різну та варіативну температурну характеристику (теплий, холодний, дуже холодний). Відчуває на дотик органічний матеріал, переживає кордони свого тіла. Виокремлює особливості кожного матеріалу та якомусь надає перевагу.

Демонструє готовність до процесу спільної або паралельної з дорослим діяльності; у цьому контексті проявляє доступні вікові елементи імпровізації в ліпленні, творчої активності; спирається на життєвий досвід, вдається до елементарних асоціативних зв'язків (до годівниці прилітає багато пташок, тому треба великий шматок воску, щоб виліпити більше корму для них; на кожному маминому пиріжку є гребінець, як у півника; снігова баба повинна бути вищою від мене, бо вона – доросла).

Дитина задовольняється тим шматочком воску, що його запропонувала вихователь. У процесі ліплення може фіксувати й озвучувати нестачу матеріалу та його поповнення витрачає на збільшення кількості виробів. Відображає свої почуття, життєві враження у ліпленні, наслідуючи прийоми дорослого та його мовленнєвий супровід. Для

консистенцію та структуру природних матеріалів, пояснюючи це як залежність від кількості вологи в них. Дитина активно й охоче діє з пластичними органічними матеріалами та впевнено диференціює їх за ознакою пластичності. Адекватно реагує на тілесні контакти з воском різної консистенції, прагне до зміни його форми, уприємнюючи себе процесом. Охоче ліпить з піску, надаючи йому потрібної консистенції для досягнення своєї мети. На дотик визначає придатність снігу для ліплення, розрізняє його консистенцію: сипучий, липкий, рихлий, твердий (злежаний).

Зростаючі можливості дитини старшого дошкільного віку, її вправність, практична вмільсть, життєвий досвід сприяють самостійному процесу ліплення: від попередньої ідеї до цілісного завершення виробу. Залюбки бере на себе роль експериментатора, створювача нового, вигадника. Завбачує не лише кінцевий результат, а й практичне використання виробу (уявне, реальне). Активно використовує природні та допоміжні матеріали для передачі настрою, ідеї, характеру, виразності: камінці, палички, сухі гілки, листя, каштани, жолуді, пір'я, мушлі, фольгу, паперові чи картонні деталі тощо.

Орієнтовно визначає можливості, що дають різні за розміром шматочки воску, обводить невизначену форму руками, пальцем, шукаючи у пластичній змінності форми подібність образу; зіставляє розмір шматочка зі своїм задумом та способом його реалізації. Самостійно приймає рішення: вдовольнитися запропонованим шматочком або взяти кілька чи

результативного процесу ліплення дитина максимально активує обидві руки.

Активно знайомиться з матеріалами через їхній спротив та власну вібрацію рухів. Фіксує та співвідносить докладені зусилля, поєднання конфігурації, узгодженості рухів з наявним результатом. Намагається повторити свої рухи для повторного здобуття подібного результату. Поступово оволодіває технічними прийомами роботи з різними матеріалами: набирає у форму, утрамбовує масу снігу, піску, перевертає, пристукує. Дитина вдається до ліплення з цілого шматка воску, застосовуючи прийоми розминання, притискання, розкачування, розплющування, згладжування, витягування невеличких частин. Еластичність тіста дозволяє дитині оволодівати прийомами скачування між долонями кульок (*булочки*), розплющування кульок (*коржики*). Такі

більший. Володіє способами задоволення своєї потреби щодо створення форми з неоформленого. Відображає власні життєві враження, почуття, уявні образи, передаючи форму предмета в трьох вимірах. Бачить у шматку матеріалу основний образ, форму в цілому; розглядає його як такий, що містить лише головне, суттєве. Деталі, подробиці додумує в процесі діяльності. Епізодично вдається до наслідування дорослого, залишаючи за собою право на задум, вибір прийомів, послідовність досягнення мети. Помічає нове у процесі ліплення дорослого та своїх однолітків, намагається відтворити новизну у своїх виробках. Аналізує свою роботу, помічає прогалини, неточності, нестачу елементів цілісного образу; шукає способи та прийоми удосконалення процесу ліплення та його результату.

Правильно оцінює й дозує власну силу дотику та притискання, очікуючи від органічних матеріалів формоутворюючої податливості. Володіє елементарною художньою майстерністю та технічними прийомами роботи з різними матеріалами: ущільнює, вирівнює масу снігу, піску, прикрашає створений образ. Дитина ліпить з цілого шматка воску, застосовуючи прийоми розминання, згладжування, загинання країв, заокруглення та загострення, вдавлювання, прищипування. Такі прийоми сприяють розвитку темпу, плавності, ритмічності її рухів. Вдається до прийомів ліплення з кількох шматків воску, застосовуючи прийом з'єднування деталей у неживих предметах (стіл, глечик тощо). Готові вироби намагається прикрасити,

прийоми сприяють розвитку чутливості пальців, їхньої сили, точності, спрямованості рухів. За підтримки дорослого дитина здатна коментувати створений образ у ліпленні, надаючи йому динаміки.

Вироби, що їх створюють діти, використовуються в ігровій та практичній діяльності. Охоче долучається до ліплення обрядових виробів, наслідуючи старших дітей. Передчуває радість спільного свята чи дійства та наперед тішиться кінцевим результатом роботи.

Осмилює та сприймає як належне й доцільне використання в побуті виробів з глини. Знає про глину як поширений матеріал для виготовлення посуду. Розуміє відмінність та красу й привабливість фігурного посуду, що має образ тварин (лев, баран, риба тощо).

Малює через переживання успіху/неуспіху формує своє переконання про можливість й доцільність ліплення тільки з м'якого

оздобити вишкрябуванням ліній, орнаментальних деталей, наліплюванням тонких рельєфних смужок по прямій та хвилястій лініїх. Ліпить з тіста з розумінням доцільності, необхідності, а не для розваги. Процес роботи наповнює визнанням важливості, значущості, переживає ціннісне ставлення як до процесу, так і до результату. Набуває вправності у ліпленні з цілого шматка тіста обрядових виробів: паска, різдвяні калачі, жайворонки, калита, миколайчики. Оволодіває прийомами розкачування качалочки та ділення її на частини; вдавлювання центру розплющеної кульки (*ватрушка*); з'єднання двох протилежних країв (*пиріжок чи фігурна булочка*), защипування їх пальцями тощо. Завбачує кінцевий результат, що поєднується з потребами інших людей. Дитина охоче бере участь у створенні групової композиції. Небайдужа до діяльності однолітка, із задоволенням допомагає молодшим дітям, виконуючи роль постачальника знань, консультанта, партнера. Ініціює бесіду щодо змісту виробу, схильна створювати оповідання, казкові сюжети, виходячи за межі візуального образу.

Створені вироби використовують у побутовій та ігровій діяльності.

Розуміє, що віск може бути різного кольору: білий, жовтий, жовто-бурий, бурий, та аромат залишається незмінним - характерний медовий. Проявляє готовність до здобуття та поглиблення інформації щодо матеріалу, техніки ліплення. Накопичує знання про різну податливість органічних матеріалів, що залежить від величини шматка, вибору прийому

воску, мокрому піску й снігу та спеціально підготовленого тіста. Проймається свідомістю про значущість тіста для створення продукту харчування та визнає винятковість і особливість хліба. Знає окремі способи доведення до потрібного стану для ліплення піску, воску. Розуміє взаємозалежність між вправністю ліплення та швидкістю виготовлення й виразністю виробу. Покладається на наслідування дорослого. Накопичує знання про різну податливість органічних матеріалів.

ліплення та від температурної характеристики. Установлює логічний інформаційний зв'язок між такою характеристикою середовища та консистенцією матеріалів: у теплій воді віск м'який, а коли полежить на дощечці – загускне, затвердіє; тісто в сухому теплому приміщенні підсихає; у теплу вітряну погоду сохне пісок і не тримає форму, розсипається; в мороз сніг не ліпиться. Володіє інформацією про способи доведення до потрібного стану цих органічних матеріалів. Проймається усвідомленням неповторності й краси керамічних виробів. Розуміє їх використання: вжиткові – посуд; декоративні - тарілки для оздоблення стін, фігури тварин, підсвічники для прикрашання інтер'єру; розважальні – пицики, свистунці, іграшкові фігурки тварин, посуду тощо. Має загальне уявлення про роботу майстрів. Розуміє взаємозв'язки між вправністю майстра й досконалістю виробу. Накопичує знання про регіональні промисли свого краю та України (гончарство).

Створення розвивального простору та організація ліплення

Наповнювати середовище виробами гончарного мистецтва. Забезпечувати естетичний та практичний простір для ознайомлення з ними та милування. Створювати умови для сприйняття та усвідомлення краси й доцільності зразків народної кераміки: кухлик, глечик та збан (джбан або дзбан), куманець - для води, узвару, молока чи квасу, миска - для борщу, горнятко - для невеликої кількості страви, макітра - для вареників, горщики-близнюки - для двох різних страв, трійнята - для трьох страв, вазони - для квітів, підсвічники - для свічок, свищики - для забави; намисто, коники, баранці - для прикрашання тощо. Разом з дітьми виокремлювати та вбачати доцільність форми, величини, будови виробу. Повідомляти окремі доступні розумінню дошкільників способи створення кераміки. Допомогати ідентифікувати орнаментальні, рослинні та зооморфні елементи у виробках. Допомогати розпізнавати й виокремлювати регіональні особливості, мотиви кераміки. Виокремлювати українські національні розписи (петриківський Дніпропетровської обл., київський, самчиківський Хмельницької області). Привертати увагу до елементів, що слугують прикрасами побутовим речам, - розпис та глиняні наліпи, допомагати впізнавати в них орнаментальне розташування рослинних елементів. Збагачувати уявлення про функціональність скульптур інтер'єру (вазони, вази, кахлі) та таку, що не несе функціонального значення, проте викликає естетичну насолоду: сувенірна скульптура, керамічна біжутерія. Зосереджувати увагу дошкільників на реальних образах у природному середовищі та спонукати до зіставлення і знаходження подібності до керамічних творів. Схвалювати здатність вдивлятися і знаходити рослинні елементи, характерні особливості тварин. Пробуджувати пізнавальний інтерес до гончарства.

Через процес ліплення обома руками з воску розвивати відчуття ритму, простору, законів гармонії; удосконалювати дрібну моторику, чутливість рук дитини та координувати її рухи; урівноважувати нервову систему; надавати можливість відчувати життєві сили та вчитися управляти ними. Пропонувати цілий шматок

пластичного матеріалу задля виникнення у малюка відчуття цілісності світу та спостереження за власним процесом формоутворення. Надавати можливість і свободу для самостійного ліплення з воску предметів для гри, вжитку та для естетичного задоволення: мисочки, тарілки, кухлі, намисто, сюжетні композиційні барельєфи, виготовлення та оздоблення свічок тощо. Для ліплення використовувати кольоровий віск варіативних кольорів: *червоний* – карміновий і яскраво-червоний (кіновар, цинобра), помаранчевий, жовтогарячий, *жовтий* – лимонний і золотавий, салатний, зелений, синій, вишневий, темно-коричневий.

Заохочувати до експериментування, варіювання прийомів, способів та їх поєднання (конструктивний, пластичний, комбінований).

Надавати різні матеріали та засоби для ліплення – віск, сніг, пісок; стимулювати до самовираження під час їх використання. Спонукає до маніпулювання або створення образу засобами виразності пластичного матеріалу. Використовувати природні сезонні умови для збагачення тактильних відчуттів дошкільників та створення композицій з піску й снігу. Регулювати час діяльності, її тривалість та кількість матеріалу у відповідності до настрою, бажання, стану, міри зайнятості, індивідуального досвіду дошкільників. Забезпечувати умов для повноцінного, своєчасного і різнобічного розвитку дитини, для вільного прояву та вдосконалення її здібностей. Розвивати емоційну чутливість, вільно виявляти свої почуття, заохочувати прояви здивування, захоплення, радості. Збагачувати внутрішній світ дитини позитивними емоціями від спілкування з природою, з творами мистецтва, від процесу та продукту своєї діяльності.

ПРАКТИЧНО-ПІЗНАВАЛЬНА ДІЯЛЬНІСТЬ

Практична, естетична та духовна цінність праці для розвитку особистості

Різні види праці зумовлюють виникнення та реалізацію дитиною потреби самостійного виконання побутових справ або виготовлення практичних речей. Вибір діяльностей визначається змістом епох та налаштуванням дітей на творчий процес. Остання обставина є особливо важливою, позаяк основний смисл роботи полягає в тому, що він завершується цілісним практичним продуктом. Це вимагає чіткої вмотивованості, логічної послідовності дій та бездоганної організації процесу. Самостійна робота педагога лише на початкових етапах виявиться одноосібною: здатність дітей до наслідування перетворить ситуацію в роботу поруч або роботу разом. Навіть короткий етап від споглядання дій педагога до мовленнєвого втручання і спроб приєднатися містить активний внутрішній процес: зосередженість на об'єкті чи процесі; виокремлення відомих і невідомих деталей чи рухів; зіставлення їх зі своїм досвідом; вгадування наступних дій чи кінцевого результату; коментування дій дорослого, мовленнєвий супровід свого бажання чи намірів. Не варто давати дитині відразу й багато пояснень з приводу побаченого, краще зачекати, поки вона сама запитає. Змодельована таким чином педагогічна ситуація дає відповіді на ряд питань: міра зацікавленості, рівень оволодіння навичками виконання такої роботи, здатність до самоорганізації. Значущим чинником предметно-практичної діяльності є бажання й радість дітей від процесу та завбачуваного результату. Напрочуд швидко утворюються й міцніють вміння та навички, бо дитина вступає в дію природним чином і з власної волі.

Праця в природі та з природним матеріалом повністю вписується у річний ритм і відображає своєрідний календар. Створення однією діяльністю передумов для наступної сприяє осмисленню дитиною тематичного, часового, просторового, емоційного зв'язків та формує логічне мислення. Праця в природі набуває

екологічного спрямування під час контактування з представниками рослинного та тваринного світу.

Господарсько-побутова праця, окрім своєї прагматичної мети, може стати невичерпним джерелом спостережень і роздумів, встановлення життєвих закономірностей та вироблення ритмічності її виконання.

Ручна праця набуває виразності й самобутності завдяки святковості, упрямлення близьких подарунками, очікуванню створеного образу та наповнення простору радістю і хорошим настроєм. Основою праці є народні традиції, кліматичні та географічні умови, поширеність ремесел.

Розподіл предметно-практичної діяльності на господарсько-побутову працю, працю в природі та ручну працю є дещо умовним, адже один вид може переплітатися з іншим. Усі види праці не є самоціллю, а вплітаються в щоденну життєдіяльність дитини. Це означає, що дошкільнику має бути запропонований широкий спектр різних видів діяльності, у яких розвиваються вправність, умілість, естетичні та комунікативні якості. Таким чином, у площину вчинків та дій переводимо ідеї, наміри, плани. Предметно-практична діяльність активізує мовленнєві реакції, дрібну моторику пальців рук, чутливість дотику. Дитина включається у смислові життєві зв'язки національної культури побуту, обрядовості, традиційності. Цілісність таких дій і операцій впливає на взаємодії мислення дитини зі зовнішніми природними і соціальними чинниками.

Господарсько-побутова праця

Характеристика вікових проявів дитини в господарсько-побутовій праці

<i>4 – 5-й роки життя</i>	<i>6 – 7-й роки життя</i>
<p>Малюк помічає порядок і охайність у предметному та людському довкіллі. Малюк переживає задоволення від практичності та варіативності предметно-ігрового середовища. Цінує його доцільність, зручність, функціональність.</p> <p>Отримує задоволення, радіє від виконаної роботи та її схвалення; усвідомлює, що виконання будь-якої роботи потребує докладання зусиль.</p> <p>Розуміє значення чистоти тіла, одягу й побуту для здоров'я. Робить припущення щодо виникнення забрудненості та нескладних способів усунення незручностей і підтримання чистоти в довкіллі та власному просторі. Поціновує порядок і охайність у речах, що їх використовує. Визнає перевагу затишку, комфорту над забрудненістю, засміченістю. Уприємнюється чистотою та охайністю одягу, зачіски, осередків гри та прийому їжі. Дошкільник встановлює зв'язок між охайністю-неохайністю процесу їжі, гри з фарбами, піском і брудом на руках, одязі, інших речах. Визнає, що користування столовими приборами допомагає охайніше споживати їжу. Призвичаюється до порядку, намагається самостійно його створити. Відчуває причетність до створення чистоти й порядку, однак часто, вдовольнившись емоційною динамічною грою, не здатен зробити над собою зусилля задля впорядкування матеріалів, іграшок.</p>	<p>Дбайливо ставиться до своїх речей, предметів гігієни, іграшок; дотримується умов використання, зберігання й догляду за ними. Розуміє та приймає призначення різних об'єктів предметно-ігрового довкілля. Об'єктивно ставиться до своїх умінь та припускає існування таких дій, якими ще не оволоділа. Розуміє, що працелюбність є показником людської гідності та можливості вдосконалювати себе. Дитина з прихильністю ставиться до тих, хто докладає зусиль до створення і підтримання естетичної гармонії у своєму зовнішньому вигляді та власному просторі. Цінує чистоту побутового простору; проявляє інтерес до процесу його упорядкування. Знаходить і пояснює причини забрудненості, неприємних запахів у довкіллі; розуміє незручність з цього приводу; знає й пояснює нескладні доступні способи усунення недоглядів; прогнозує комфорт і естетичну насолоду від того. Свідома того, що здатна самостійно докласти зусиль заради утримання свого простору в порядку і чистоті. Накопичує знання про варіативність способів та економність в часі для створення комфортного середовища. Старший дошкільник може виконувати такі види самообслуговування: складання постелі; чищення одягу та взуття; швидке й послідовне роздягання, одягання, зав'язування шнурків,</p>

Відгукується на зовнішню мотивацію щодо виправлення ситуації. Знає, що господарсько-побутова робота є обов'язковою задля успішної життєдіяльності у груповій кімнаті, вдома. Установлює взаємозв'язок між вправністю і результатом роботи, між виконанням роботи разом з дорослими або зі старшими дітьми та швидкістю її завершення. Проймається свідомістю, що старанність у роботі впливає на комфорт кожного. Розуміє і прогнозує наслідки господарсько-побутової роботи. Молодший дошкільник самостійно або за допомогою дорослих може виконувати такі види самообслуговування: вмивання, розчісування; одягання/роздягання; складання одягу, іграшок, книг; нескладні елементи прання невеликих власних речей та лялькового одягу; прийом їжі з використанням столових приборів. Самостійно користується щітками для одягу та взуття.

Зосереджено спостерігає за результативно-утворюючою або творчою господарсько-побутовою роботою дорослих чи старших дітей; втручається, вимагає надати їй можливість приєднатися, повторити чи продовжити дію (особливо коли використовується інструмент). Відмова дорослих або власна невправність призводить до розчарування, зниження або й втрати попереднього інтересу. Встановлює зв'язок між тимчасовою відсутністю батьків, їхньою втомою і професійною зайнятістю. Має загальне уявлення про їхні професійні дії,

кашне, поясу; усунення нескладних недоглядів у одязі; послідовне прання невеликих власних речей та лялькового одягу; охайний і послідовний прийом їжі з використанням всіх столових приборів; самостійне користування засобами для підтримання чистоти тіла, порожнини рота, носа, рук, зачіски тощо. Встановлює причинно-наслідкові зв'язки між вправним використанням столових приборів і зручністю прийому їжі; між звичкою догляду за тілом, одягом, ставленням до того оточуючих людей і здоров'ям людини. При навіюванні словесно означає потребу створити для себе ігровий осередок і підтримувати в ньому порядок; візуально та словесно визначає способи його досягнення. Проявляє елементарні форми саморегуляції в таких побутових ситуаціях: прання своїх невеликих речей та іграшок, нескладний ремонт книг та іграшок, прибирання у своїй кімнаті та осередках, у яких перебувала якийсь час.

З інтересом чи захопленням спостерігає за вправною роботою дорослих, милується результатом. Вважає за можливе приєднатися до результату за умови, якщо виконувала фрагменти спільної з дорослим діяльності. Зіставляючи очікуваний результат зі своїми можливостями, прагне самовдосконалення, заявляє про це дорослому. Адекватно оцінює свої сили (уміння, навички, вправність, досвід) щодо виконання завершеної дії. Проявляє позитивні форми зацікавленості результатом чи невідомим процесом, прагне його освоїти. Насолоджується процесом і

моделі поведінки, кінцевий результат діяльності. Знаходить пояснення, причину втрати батьків після роботи. Знає, що кожний предмет використовується для задоволення потреб людини. Уміє використовувати за призначенням основні предмети, знаряддя праці, речі, прилади, дбайливо до них ставиться, знає місце зберігання кожного. Володіє елементарною культурою споживання продуктів праці інших людей. Малюк прагне насолодитися не стільки кінцевим результатом роботи, скільки процесом. Здебільшого сприймає трудову діяльність як продовження гри. Може втрачати інтерес до праці, якщо мотив виявився нестійким або процес – тривалим і одноманітним. Відволікається на маніпулювання знаряддям праці або на гру ровесників; може надати перевагу ігровій діяльності.

Знає про існування різних професій, називає найпоширеніші, усвідомлює елементарні вимоги до людини як трудівника. Усвідомлює, що навколишній предметний світ має рукотворне походження. Визнає, що рідні, знайомі дорослі люди зобов'язані працювати, вони щодня ідуть з дому вранці, а повертаються

результатом умотивованої роботи, однак, не байдужа до ігрової діяльності інших дітей, час від часу репліками чи мімікою реагує на розвиток гри, взаємодію партнерів. Пізнає себе у праці, виявляє благодійність заради потреби інших чи з власного задоволення. Прагне пізнати й зрозуміти різні види діяльності дорослих людей. Щиро й відкрито проявляє готовність допомогти навіть у малозрозумілому для себе процесі, коли відчуває чи знає про утруднення дорослих. Розуміє роль праці в житті суспільства, виокремлює та усвідомлює потреби кожної людини, здогадується про шляхи, способи їх задоволення. Співвідносить результат праці людей з цілісним та поетапним комплексом дій для його досягнення. Усвідомлює, що результати праці є важливою щоденною потребою кожної людини, а його досягнення – постійні зусилля. Проявляє інтерес до всього, що стосується життєвих потреб людей. Має елементарне уявлення про те, що кожна людина є користувачем (споживачем) предметів та їх творцем (виробником). Встановлює зв'язок між якістю людської праці, результатом та її вартістю. Цінує діяльність людей, розуміє її природність, зв'язок зі здоров'ям та ставленням до життя.

Осмислює різноманітність професій за межами дошкільного навчального закладу й дому: будівельник, військовий, водій, гончар, дизайнер, диригент, кравець, каменяр, композитор, листоноша, металург, пожежник, продавець, сантехнік, складув, співак столяр, тесляр, токар, художник та інші. Усвідомлює, що

увечері. Є такі дні, що батьки їх проводять разом з дітьми. Визнає, що всі дорослі працюють, аби бути корисним іншим людям та задовольнити свої потреби. Знає про існування професій, з представниками яких знайома: працівники дошкільного навчального закладу, працівники сфери обслуговування та рідні люди. Осягає розумом, що працюють дорослі і вдома, і за його межами, а діти виконують роботу, що їм посиљна, у межах простору своєї життєдіяльності. Знає, що у побуті користується результатами праці людей різних професій.

Виявляє готовність брати участь у суспільно-значущій діяльності. Емоційно-позитивно реагує на доручення дорослого. Зосереджує увагу на об'єктах чи процесах, які потребують втручання, сприймає мотивацію доручення як колективну потребу.

Малюк охоче виконує епізодичні та короткотривалі доручення. Здатен оволодіти навичками для виконання короткотривалих одно- та двоетапних епізодичних доручень побутового характеру (принеси...; знайди... і принеси...). Більшої значущості надає процесу, аніж результату. Під час виконання доручень оволодіває основними елементарними навичками господарсько-побутової праці; час від часу намагається самостійно її виконувати за умови зовнішньої підтримки: згоди, підбадьорювання, схвалення, заохочення. Очікує

люди мають такі професії, назва яких часто суголосна основній дії: вихователь, учитель, пекар, водій, двірник, космонавт та інші. Розрізняє соціальні ролі відповідно до професій: продавець - покупець, лікар – пацієнт, водій – пасажир, пішохід, кравець – клієнт. Розуміє межі професійного простору людини та використання результатів його праці у своєму побуті.

Уявляє існування різних виробництв, де виготовляють предмети вжитку, технічні прилади, знаряддя, засоби пересування та зв'язку тощо. Може назвати ті, де працюють батьки або де була на екскурсії. Розуміє відмінність між виробничою діяльністю дорослої людини та предметно-практичною діяльністю дитини.

Дошкільник здатен проаналізувати побутову ситуацію, оцінити власні сили й визначити послідовність виконання доручення. Проявляє позитивні форми взаємодії з ровесником чи молодшою дитиною, якщо виникає потреба групової дії. Охоче займається практичною діяльністю, завершує розпочату справу. Адекватно знаходить місце свого доручення у виробничих і організаційних процесах різних видах діяльності: ігровій, пізнавальній, руховій, музичній, мовленнєвій; зіставляє свій результат із колективною потребою.

Дитина здатна оволодіти вправністю у виконанні дво- та три етапних епізодичних доручень побутового характеру (знайди... і принеси...; запитай..., знайди... і принеси...); виконувати різні дії, за винятком тих, що потребують особливої вправності,

схвалення, позитивної оцінки за виконану роботу.

Помічає процес чергування, до якого вдаються старші діти; проявляє дійову активність і цікавість до процесу, інвентарю, обладнання, об'єктів тощо. Демонструє бажання долучитися до роботи. Елементи чергування малює виконує разом зі старшими дітьми. Проявляє готовність до підпорядкування своїх дій загальній справі. За допомоги дорослого здатен вибудовувати поетапну діяльність на прикладі старших дітей або спираючись на зорову опору (схеми поетапного чергування, малюнки, умовні зображення). Через наслідування в дитини виникає вольовий імпульс до самостійної діяльності. Береться за різні справи, заохочуючись спільним зі старшими процесом, і не задумуючись про спосіб його виконання. Дитина здатна до вольового зусилля заради повторення або продовження процесу. Адаптується до порядку, окресленого іншими, періодично долучається до його підтримання або спільного створення. Прагне до вдосконалення набутих навичок, з інтересом, увагою, захопленням спостерігає за старшими, які вправніші; багаторазово повторює наслідувальні рухи партнера, домагаючись його вправності.

допомоги дорослих або використання обладнання чи електроприладів.

Охоче приймає пропозицію або сам зголошується на різні види чергування: організація пізнавальної діяльності, у осередку природи, по їдальні. Перевагу надає одному з них. Наслідуючи дорослого чи відгукууючись на потребу однолітків, охоче готує матеріал для ігрової чи пізнавальної діяльності. Послідовно та правильно доглядає за рослинами і тваринами у осередках природи; сервірує столи для прийому їжі, підмітає та миє підлогу. Самостійно визначає послідовність дій та використання матеріалів, інвентарю. Узгоджує дії з партнером по чергуванню, створює модель спільних дій. Проявляє ініціативу, творчість, пошук раціональних шляхів і способів чергування, підбирає відповідний матеріал для його реалізації. Турботливо ставиться до молодшого партнера по чергуванню, заохочує його та допомагає оволодіти окремими процесами. Сприймає чергування як бажану діяльність, що є результатом довіри дорослого, попереднього успіху в подібній справі або винагороду. Вдається до мотивації. Здатен оцінити результат власних зусиль; самостійно або за підказки помітити свою помилку, неточність дій і повернутися до її виправлення. Дитина здатна до вольового зусилля заради наближення кінцевого результату.

Проявляє тенденцію до самостійності в самообслуговуванні, виконанні доручень, чергувань. Дитина старшого дошкільного віку може самостійно здійснювати епізодичний догляд за

Бере посильну участь у колективних справах, заохочуючись загальним піднесенням, організованістю, спільним процесом. Виконує епізодичні доручення, що органічно вписуються у загальний контекст. Зміст роботи часто переводить у ігрові процеси, маніпулювання. Періодично береться за роботу, якою ще не повністю оволоділа, ототожнюючи поняття „хочу” й „можу”. Разом з усіма радіє кінцевому спільному результату.

молодшими, надавати їм посильну допомогу. Помічає неспроможність чи утруднення молодших дітей у виконанні господарсько-побутової роботи; проявляє співчуття, занепокоєння та пропонує свою допомогу. Робить припущення, що впевненіше, якісніше і точніше можна тоді виконувати роботу, коли кількаразово або тривалий час повторюєш подібні процеси, рухи. Визнає, що позитивну оцінку можна очікувати за злагожденість, самостійність, вправність, швидкість, якість виконання господарсько-побутової роботи.

Зголошується на виконання колективних справ, узгоджуючи свої дії з загальним задумом і планом. Долучається до обговорення розподілу обов'язків, ланок роботи, обладнання, послідовності дій; вносить поправки, пропозиції, ініціює утворення угруповань. Ініціює виконання тієї роботи, яка вправніше і швидше вдається, має динамічну й цікаву поетапність; допомагає тим, хто ще не оволодів подібною технікою; докладає творчої думки до процесу. Ті види роботи, які триваліші, менш цікаві або одноманітні виконує, але з меншим задоволенням, підтримує свою зосередженість мотивацією та відповідальністю. Шукає шляхи раціонального використання часу, матеріалу. Піднесено та відповідально ставиться до своєї ланки роботи, завбачуючи її наслідок. Заохочує до роботи молодших, однолітків, батьків, пояснює потребу та наперед тішиться кінцевим спільним результатом. Відмічає систематичні види колективної роботи (прибирання у

Дитина знає, що всі люди мають свої бажання, потреби, задовольняють їх, узгоджуючи з потребами інших. Усвідомлює, що її бажання можуть задовольнити близькі й рідні люди. Молодший дошкільник залежний від своїх запитів, бажань, намагається їх реалізувати негайно та спонукає до того дорослих: всіляко викликає у них бажання, охоту перейнятися ситуацією, що виникла. Намагається осягнути розумом пояснення дорослих про неможливість миттєвого задоволення потреб. До грошей ставиться як до обов'язкового супроводжуючого елемента життя людей.

кімнаті та на майданчику, прання, приготування разом з дорослими нескладних за рецептурою страв або їх складових) та періодичні (святкове облаштування кімнати, створення тематичних композицій, виготовлення атрибутів, приготування разом з дорослими святкових страв і напоїв, цілісний замкнутий цикл вирощування хліба).

Зіставляє свої бажання, прагнення з можливостями ситуації, потребами сім'ї, матеріальними статками батьків. Має уявлення про заощадливе ведення домашнього господарства; прогнозує наслідки та вигоди такої позиції; вміє ощадливо ставитися до речей; демонструє достатній для свого віку рівень планування сімейних потреб з виокремленням першочергових чи більш значущих (ліки для хворого чи похід до зоопарку).

Створення розвивального простору та організація господарсько-побутової праці

Використовувати форми господарсько-побутової праці як спосіб орієнтації дитини у просторі й часі, засвоєння послідовності самостійних дій у створенні комфортного простору, формування самооцінки, задля узгодження спільних дій та виховання відчуття причетності до спільних справ на користь дитячому колективу. Активно формувати досвід спілкування під час спільної діяльності дитини з партнерами різного віку. Підтримувати прагнення та посильну участь молодших дітей у різних формах господарсько-побутової праці, які виконують старші дошкільники. Зважати на те, що прагнення малюка наслідувати працю дорослих є природним, однак він не завжди здатен об'єктивно оцінити свої можливості. Тому важливо надавати можливість дитині взяти участь у спільній справі та пропонувати короткотривалі, епізодичні доручення.

Зміст праці, що її можуть виконувати діти *в самообслуговуванні* самостійно або з допомогою дорослих: одягання/роздягання у визначеній послідовності; догляд за своїм тілом, зачіскою, одягом; складання/розкладання постелі, користування гігієнічними та столовими приборами, засобами для підтримання чистоти тіла; прибирання й упорядкування предметно-ігрового докільця та власного простору; прання власних невеликих речей, іграшок, нескладний ремонт книг; прибирання у своїй кімнаті та осередках, де дитина гралася, працювала, відпочивала.

Види *доручень*, що їх можуть виконувати діти: прості, складні; епізодичні, короткотривалі, довготривалі; індивідуальні або групові.

Осередки, у яких діти можуть *чергувати*: ігровий, сенсорно-пізнавальний, природничий та в їдальні.

Зміст *колективної* господарсько-побутової праці: *систематичні* трудові процеси (прибирання у кімнаті та на ігровому майданчику; прання лялькового одягу і постільної білизни; приготування спільними зусиллями нескладних страв або їх складових) та *періодичні* трудові процеси (підготовка прикрас до свят; облаштування кімнати до свята; створення тематичних святкових композицій;

виготовлення атрибутів до театралізованої діяльності; приготування разом з дорослими святкових страв і напоїв; цілісний процес вирощування хліба).

Прищеплювати та закріплювати навички *самообслуговування*. Заохочувати до оволодіння вправністю швидко й послідовно одягатися, розпізнавати передню частину одягу, головних уборів, праве/ліве взуття; вивертати одяг лицевим боком наверх; складати або вішати одяг, раціонально використовуючи простір шафи.

Спрямувати увагу дитини на потребу просушування одягу, взуття. Виробляти звичку слідкувати за впорядкованістю волосся, особливо після зняття головного убору, після сну чи інтенсивного руху. Мотивувати необхідність користування спеціальним робочим одягом у разі потреби. Формувати та розвивати культуру догляду за тілом, своїми речами; споживання страв; підтримання затишку життєвого простору, чистоти ігрового середовища. Спонукаати до виявлення залежності між чистотою, свіжістю, охайністю та здоров'ям.

Залучати кожну дитину до щоденної посиленої праці в дошкільному закладі та вдома, постійно використовуючи доступні *доручення*, що охоплюють проблеми побуту, взаємодії дітей, дітей і дорослих, догляду за рослинами і тваринами. Чітко спрямовувати дошкільника на конкретне завдання і отримання кінцевого результату. Вбудовувати таку модель господарсько-побутової дії дорослого, яку б здатна була наслідувати дитина у самостійній діяльності. Вдаватися до нагадування послідовності дій та доступного пояснення кінцевого результату. Періодично пропонувати дітям спільно з дорослим визначити мотив доручення, обґрунтувати важливість та спільну користь від його виконання. Залежно від віку дитини чи рівня її обізнаності доцільно надати орієнтир-інструкцію, віхи послідовності виконання доручення чи інші допоміжні орієнтири. Сприяти самостійному пошуку доцільної моделі виконання доручення, щиро дивуватися винахідливості, вигадці, самостійності прийняття рішення.

Варіювати способи виконання доручень: самостійно, спільно з ровесником, спільно з молодшою/старшою дитиною. Надавати особливої значущості дорученням

колективного характеру. Збагачувати варіативність способів створення предметно-ігрового середовища відповідно до теми епохи, поєднуючи зусилля дітей і дорослих.

Заохочувати старших дітей до систематичного *чергування* в осередках пізнавальної діяльності, природи, у їдальні; підтримувати бажання молодших виконувати елементи чергування як доручення дорослих або старших дітей.

Види роботи, які можуть виконувати діти в осередках пізнавальної діяльності: розрізання, сортування та розкладання паперу, наповнення ємкостей водою, фарбами; розкладання паперу, пензликів, олівців, крейди, дошок для ліплення, серветок, фарб для образотворчої діяльності; підготовка картинок, природного матеріалу, воску, фарб, замочування паперу; прибирання після діяльності (втирання столів, складання залишків матеріалів, упорядкування обладнання, втирання пилу ганчіркою та миття підлоги).

Види роботи, які можуть виконувати діти в осередках природи: поливання рослин, знімання сухого листя, підпушування землі, підживлення та обприскування окремих рослин; годування та догляд за тваринами (за винятком тих, які потребують особливого догляду).

Види роботи, які можуть виконувати діти в їдальні: на столи розкласти серветки, столові прибори, сир, йогурт, фрукти, печиво, цукерки, хліб, намазувати його маслом, джемом). Проектувати педагогічні ситуації, що вимагають від дітей визначення (дослідження) якостей і властивостей різних страв, застосовуючи практичні методи й прийоми: доторкнутися, натиснути, понюхати, спробувати на смак.

Задовольняти потреби й інтерес молодших дітей, якщо вони виявляють цікавість до роботи старших. Об'єднувати в міні-групи старших та молодших дошкільників, вправніших і тих, хто оволодіває процесами. Вдаватися до заохочення старших навчати молодших (за подібністю Белл-Ланкастерської системи: взаємне навчання, де старші діти разом з дорослим навчають молодших).

Молодшим дітям доцільно в чергуванні давати окремі доручення, що характеризуються короткотривалим чи не регламентованим часом, меншою

складністю, мінімальною кількістю обладнання чи змісту. Помічати, коли дитина зазнає труднощів, почувається розгубленою та вдаватися до показу й пояснення кожного етапу процесу чи його частини. Наприклад: щоб розкласти ложки до обіду, слід узяти декілька ложок у ліву руку, а потім брати з неї по одній правою рукою і класти праворуч від тарілки. Це для того, аби за обідом кожному було зручно брати ложку правою рукою (виняток становить сервірування столу для лівші). Поступово показ і вказівки замінювати нагадуванням і опосередкованим контролем. Створювати педагогічні ситуації, що стимулюють самовияв бажання чергувати. Радіти виявам готовності дитини взяти на себе повний процес чергування або його частину.

Під час організації чергувань, як однієї з регламентованих форм господарсько-побутової праці, враховувати настрій, міру зайнятості, стан вихованців. Визнавати право дитини на розбіжність планомірних чергувань з її бажаннями, намірами. Надавати дорученням, чергуванню статусу нагороди за окремі вчинки, наміри, дії. Зважати на бажання дітей чергувати самостійно або долучитися до цього процесу на якомусь з етапів; надавати таку можливість через змінність організації чергування (змінити послідовність процесів, час виконання роботи, склад угрупованні тощо). Допомогати дітям, долучаючись до чергування ровесників чи старших, фіксувати увагу на завершеності/незавершеності етапу, скруті, що її зазнає інший, збільшенні темпів чи обсягу роботи. Таким чином, дошкільники набувають здатність аналізувати інформаційний та емоційний зміст ситуації та способи входження в неї.

Час від часу стимулювати дітей до означення потреби й організації *колективних* трудових процесів господарсько-побутової праці. Підтримувати бажання спланувати діяльність, покладаючись на власні сили та на власний досвід. Спільно обговорювати очікуваний результат та продуктивні способи його досягнення; визначати потрібне обладнання, засоби; узгоджувати бажання і можливості кожного у спільній праці.

Використовувати вмотивовані систематичні колективні трудові процеси для оволодіння дітьми формами морально-відповідальної поведінки за результат праці.

Помічати і всіляко підтримувати здатність дошкільника до вчинку та самообмеження власних бажань заради спільної справи. Надавати кожному можливість проявити елементарні форми саморегуляції в ситуації вибору ділянки роботи, потрібних засобів, партнера. Обумовлювати педагогічну модель трудового процесу: *праця дітей поруч* (організації індивідуальної діяльності, у якій одночасно кожен виконує своє завдання, що не залежить від інших, з цих секторів збирається цілісний результат: ліплення різних фігурок і створення з них загальної тематичної композиції для святкового столу) або *спільна праця* (організації індивідуальної діяльності дітей, у якій визначена спільна мета та взаємозалежний результат, що належить всім: нарізання кожним овочів, з'єднання їх, прикрашання вінегрету).

Через організацію періодичних трудових процесів наповнювати середовище атмосферою передчуття свята, його очікування. В основу підготовки свята покладати об'єднання людей за спільною трапезою; процес створення та прикрашання простору елементами рослин, квітів, фруктів; надання дійству значущості, духовності, таїни через освітлення живим вогнем - свічкою. Прикладом дорослих поступово залучати дітей до накопичення інформаційних, змістових та візуальних елементів кожної тематичної епохи. Розширювати уявлення дітей про загальносуспільну значущість кожної епохи. Спрямовувати увагу на те, що Різдвяна, Великодня, Зимова епохи, епоха Трійці та інші об'єднують інтереси багатьох людей. Допомогати виокремлювати прояви особистісного інтересу, інтересу сім'ї, суспільного інтересу. Знаходити ознаки такої зацікавленості членів сім'ї, родини: виготовляють (готують, купують, збирають) оздоблення для житлового приміщення (прикрашання рушниками оселі, встановлення ялинки, виготовлення ялинкових іграшок, подарунків для рідних; обов'язкові обрядові страви; інгредієнти для приготування святкових страв; обновки, гостинці для щедрувальників; гілки верби; писанки, мальованки, крапанки, дряпанки; кошик для освячення паски; клечання; букети з квітів і маку тощо). Привертати увагу на подібність оздоблення приміщень магазинів, лікувальних закладів, транспорту, площ і вулиць. Виокремлювати асортимент святкових товарів, що з'являються у продажу, та традиційних зі

святковою тематикою: пряники-миколайчики; ялинки, ялинкові іграшки та інша новорічна атрибутика; паски, кошики; вітальні листівки, календарі, господарчі пакети. Помічати прояви загальнолюдських цінностей (традиційне привітання один одного зі святом, звертання; взаємне обдаровування) та відтворення народних обрядових дійств (щедрування, колядки; жартівливе биття лозою; ігри з писанками, мальованками; гаївки, веснянки; святкові дійства в етнографічних розважальних центрах; виставки меду, писанок). Вітати прояви готовності дитини долучитися до святкової підготовки. Організувати колективне виготовлення фрагментів комплексного оздоблення кімнати: виготовлення прикрас та декорацій, елементів костюмів та атрибутів, створення тематичних святкових композицій та приготування святкових обрядових страв і напоїв.

Підкреслювати значущість, відповідальність, тривалість процесу вирощування хліба, пробуджувати відчуття гордості і піднесення по завершенню цілісного процесу. Знайомити з варіативністю та особливостями обрядових виробів з тіста; пов'язувати їх з тематикою епох та окремими народними святами, подіями: великий солодкий хліб - обов'язковий елемент Великодня; жайворонки випікають на весняні свята (Стрітєння, Явдохи-плющихи, Сорок святих і Теплою Олексі); пиріжки з маком – на Маковія, а з яблуками і медом – на Спаса; корж з отвором, через який протягають стрічку і підв'язують до стелі – Калита на свято Андрія; миколайчики – пряники від святого Миколая; калачі – різдвяний святковий хліб; на весілля – коровай, лежень, шишки. Задовольняти потреби дітей у причетності до святкового дійства та буденних потреб.

Залучати дітей до підготовки первинно оброблених кулінарних виробів, що потребують подальшої остаточної обробки: замішування й формування традиційного обрядового печива та щотижневого хліба (книші, балабушки, перепічки, коржі, вареники, бублики, пампушки, пиріжки, пироги та начинка для них).

Забезпечувати різноманітність тактильних відчуттів в процесі побутової обробки матеріалів, продуктів харчування та сприйняття їхніх якостей: різати овочі,

фрукти, намазувати масло на хліб, місити тісто й ліпити з нього (розкачувати, розплющувати, вдавлювати, видавлювати формою, формувати кульки, з'єднувати протилежні сторони, скручувати мотузкою чи сплітати кіскою, закручувати вертутою, защіпувати, перетягувати один бік у дірочку тощо).

Стимулювати дошкільників до створення окремих страв, що не потребують додаткової термічної обробки: кутя, салати з фруктів чи овочів, бутерброди тощо. Під час роботи та після її завершення підводити дітей до висновку, що успішність справи уможливилась завдяки злагодженості дій та вправним виконання кожним своєї ланки.

Задовольняти бажання чи очікування дітей на визначення ходу та результативності роботи: уприємнити зовнішньою підтримкою їхніх намірів та дій: заохочення, усмішка, виразний схвальний погляд. Періодично вдаватися до невербального демонстрування згоди, схвалення підбадьорювання, випереджальної позитивної оцінки. Це надає недостатньо вправним, несміливим, невпевненим дітям тверде переконання у своїй спроможності, достатній силі, допомагає усвідомленню своїх можливостей у подоланні труднощів. Щиро радіти за найменший успіх дитини, посилювати її позитивні емоції. Залучати до радісних переживань й інших дітей. Терпляче ставитися до невдач, помилок дошкільників, якщо вони зумовлені недостатньою вправністю, досвідом, нездатністю до поетапного планування, уповільненим темпом або прагненням експериментувати, спробою досліджувати.

Періодично знайомити з професіями, починаючи з тих, що постійно знаходяться в полі зору дошкільників. Систематизувати уявлення дитини про різноманітність професій, які можна узагальнити як професії будівельні, транспорту, торгівлі, медицини, сільського господарства, швейної промисловості тощо. Розширити коло обізнаності з творчими, мистецькими професіями: письменник, композитор, диригент, співак, танцюрист, художник, скульптор та інші. Долучати дітей до виокремлення відмінностей, виняткових особливостей та характеристики кожної професії.. Наголошувати на тому, які продукти створюються як результат роботи людей та значущість їх для інших людей. Допомогати робити висновок, що якість

продукту залежить від старанності, відповідальності працівника. Підтримувати інтерес дітей до таємниць професій та поглиблювати інформованість про особливості, умови праці, використання сучасної техніки. Підтримувати та схвалювати особистий інтерес дитини як орієнтир на свій майбутній вибір.

Привернути увагу дошкільників до наповнення життєвого простору речами, предметами, пристроями, механізмами, книгами, картинами, що створюють нам естетичний затишок, зручність, швидкість виконання побутових дій, допомагають ретельніше доглядати за собою. Натомість речі потребують нашої уваги, догляду, впорядкованості, тоді вони будуть довше служити. Привертати увагу до пам'ятників, будівель, музики, транспорту, власного одягу, іграшок, асортименту магазинів, як до результату праці професіоналів.

Збагачувати сенсорний досвід дітей, удосконалювати аналітико-синтетичні процеси мислення, розвивати вміння виокремлювати властивості предметів, об'єктів і застосовувати їх у своїй діяльності. Визначати основні характеристики для реалізації свого задуму: корисно/шкідливо, зручно/незручно, доцільно/недоцільно.

Формувати уявлення дітей, що будь-яка робота має свою винагороду: подяка, усмішка, пригощання, спільна гра, хороший настрій, емоційне задоволення, гордість тощо.

Праця в природі

Характеристика вікових проявів дитини під час праці в природі

<i>4 – 5-й роки життя</i>	<i>6 – 7-й роки життя</i>
<p>Радіє дорученню як нагоді поспілкуватися з природою. Проявляє зацікавленість світом природи, дивується, радіє, спостерігає за його яскравою і виразною змінністю вигляду, за проявами: зібрані пелюстки квітів залишають різнокольоровий слід на папері; кімнатна рослина видовжила листя і нахилилася до шибки; у алое колючки теж є листям; пшениця може пророщуватися і на мокрій ваті, і у ґрунті; маленька ягода потонула у воді, а горіх великий, та не тоне; вдень від кульбаб галявина жовта, а під вечір - стає зеленою; з маленьких бутонів розкрилися великі квітки; рибки реагують на легке постукування по стінці акваріума. Цінує неповторних представників флори й фауни в природному просторі. Дитина сама ініціює або охоче погоджується виконати доручення в осередках природи, проявляючи інтерес до спеціального одягу або використання інструментів. Уміє самостійно визначати конкретну й близьку мету, планувати елементарні дії.</p> <p>Самостійно чи за допомогою дорослого спрямовує увагу на свою дію та її наслідки: насипали зерна у годівнички – прилетіли птахи поживитися; змели сніг з майданчика - не слизько бігати; згребли листя – видніється стежка. Встановлює зв'язок між доглядом за об'єктами природи та їхнім життям: рослини можуть рости, якщо достатньо поливу, а тварини – якщо достатньо корму й води. Свої висновки чи здогадки озвучує дорослому та</p>	<p>Приймає доручення як обов'язковий елемент свого буття, насолоджується перебуванням серед рослин і тварин. Під час виконання доручення з цікавістю виокремлює ті об'єкти, предмети, явища, які малознайомі або мають у процесі росту мінливість: змінність кольору, форми, запаху, якості (у рослини заявляється квітка; збільшується розмір плодів; пелюстки квітів духмяніють, в'януть, опадають або сохнуть після цвітіння; трансформація зерна в колосок; квітка кульбаби з пухнастої жовтої перетворюється на білу нетривку кульку; шишка гладенька з закритими чарунками для горішків і колюча – з розкритими; каштан, що дозрів, випадає зі свого колючого кожуха; видовжені та повернуті до сонця (вікна) пагони, стебла свідчать про те, що рослина любить світло і тягнеться до нього; папуга у вольєрі метушиться і пурхає, коли його турбують незнайомці).</p> <p>Має чітке уявлення про те, що рослини можуть активно розвиватися за сприятливих умов (вологість, ґрунт, освітлення), коли вони непошкоджені. Визначає та розуміє знаки благополучного/неблагополучного стану рослин: якщо зів'яло листя й земля суха – рослина потребує вологи; квіти і листя набули блілого відтінку – мало освітлення. Адекватно реагує на подібні ознаки рослин у осередку природи в кімнаті та у відкритому</p>

позитивно реагує на доручення або ініціює його. Дитина проявляє елементарні форми саморегуляції, тобто здатна оцінити власні сили й визначити: як виконати роботу (дію) – самостійно або спільно з дорослим чи старшою дитиною. Оволодіває формами морально-відповідальної поведінки.

Сприймає природний простір як життєво важливий для всіх представників флори й фауни. Проявляє інтерес та активно долучається до праці в осередках природи у кімнаті та на території, коли там чергують старші діти. Заохочується перспективою спільної справи, використанням інструментів, обладнанням; на другий план відсторонює результат і наслідок. Дотримується загальноприйнятих правил щодо користування спеціальним обладнанням, узгоджує дії з партнером, намагається бути корисним у спільній роботі.

Учиться виконувати різні доручення партнерів у процесі чергування, що пов'язані з доглядом за тваринами і рослинами: полити рослини, видалити сухе листя, зібрати овочі, насіння квітів; приготувати для корму трав'янисті рослини, залишки хліба, зерно. Варіює способи дії залежності від очікуваного результату чи зручності. Пишається власною причетністю до створення осередку чистоти та гармонії, вправністю і результативністю дій.

У колективній організації праці здатен виконувати окремі доручення, що складають загальний результат. Переймається спільною заклопотаністю, активними діями

просторі. Проявляє прагнення виправити ситуацію посильними способами. Намагається своєю готовністю реалізувати через доручення дорослого.

Працюючи у природному доквіллі, дитина розуміє, що різні рослин мають своє середовище проживання, де їм зручно й добре: одні приживаються у затінку, а інші люблять сонячне місце; одні вибагливі до вологого ґрунту, а інші можуть жити серед каміння, стійкі до посухи. Проявляє здатність спостерігати, зіставляти, висловити свої припущення, висновки, формулювати переконливі аргументи. Переживає інтерес до об'єктів, з якими працює, шукає їм відповідники у власному досвіді.

Старший дошкільник активно долучається до чергування в осередках природи та на території; захоплюється процесом і результатом догляду за рослинами і тваринами, варіативністю способів використання реманенту, інструментів, допоміжних засобів. Здатен до самоорганізації задля виконання практичної діяльності. Має уявлення про основні способи догляду за рослинами і тваринами в осередку природи. Позитивно реагує на бажання молодшої дитини приєднатися до процесу, узгоджує з нею спільні дії, допомагає і навчає її. Отримує задоволення від групової та колективної праці. Уміє уявно будувати її модель: визначати мету, завдання;

дорослих, однолітків та старших дітей.

прогнозувати кінцевий результат; готувати матеріали, обладнання; розподіляти обов'язки або фрагменти (етапи) роботи; планувати послідовність дій, об'єднувати окремі старання кожного у спільний результат; узгоджувати власні дії з діями партнерів. Усвідомлює труднощі, реальну можливість помилок. Орієнтується в причинах своїх помилок, називає їх, співвідносить складність завдання зі своїми можливостями. Може обґрунтувати доцільність обраного варіанта виконання. Прагне досягти успіху, виявляючи вигадку та фантазію, винахідливість; експериментує. Без зовнішніх спонукань перевіряє зроблене, виявляє бажання покращити, вдосконалити результат власної праці, за потреби вносить корективи. Дошкільник демонструє морально-ціннісне ставлення до рослинних об'єктів, орієнтуючись на їхні відновлювальні процеси; мовленнєво активний у аналізі взаємозв'язків середовища та взаємозалежності природи і людини: її здоров'я забезпечується життєво важливими факторами природного середовища (вода, повітря, сонце), а природі служить природоохоронна діяльність людини (охорона тваринного та рослинного середовища свого краю, примноження рослинного світу, створення осередків природи на території дошкільного навчального закладу та вдома).

Створення розвивального простору та організація праці дітей у природі

Наповнювати середовище, де перебуває дитина, безпечними рослинами й такими, що мають різні періоди цвітіння, по-різному розмножуються. Тимчасові мешканці осередку природи можуть бути за умови, що їм створено належні умови та обмежено термін утримання їх у неволі. Наповнювати середовище достатньою кількістю матеріалів для різних видів праці, екологічно безпечним, необхідним і зручним обладнанням, інвентарем. Перед використанням знаходити час і доступну практичну форму ознайомлення з його функціями, властивостями, якостями та варіативністю використання. Установлювати аналогії зі вже знайомим дітям обладнанням, звертатися до їхнього досвіду щодо зручності використання, ефективності роботи.

Створювати варіативне середовище на території дошкільного закладу: осередки лісу, водойми, луку, поля, городу, квітника, – наповнювати їх типовими рослинами та такими, що рідко трапляються або потерпають від людей: анемона лісова, горицвіт весняний, конвалія травнева, пролісок, сон широколистий, фіалки лісові та інші. Розширювати уявлення дітей про відмінності й спільні ознаки осередків, їхніх мешканців. Визначити місце для дослідницької ділянки, створити таке середовище, у якому діти можуть поринути в експерименти, пошуково-дослідницьку роботу: спостерігати, вивчати явища природи, обстежувати її окремі фрагменти, ставити досліди та робити логічні висновки. Сформувати клумбу-квітковий годинник з рослин, що розкривають/закривають свої квіти у різний час доби, започаткувати довготривалі спостереження в цьому осередку. Використовувати відповідні терміни на позначення часових та просторових категорій. Кожну зустріч з природним довкіллям наповнювати радістю та пробуджувати чутливість дітей до усіх елементів навколишнього середовища.

Заохочувати дітей до періодичної змінності простору. Розвивати здатність дошкільника орієнтуватися у просторі, чіткіше розуміти плин часу, оволодівати трудовими навичками; виховувати впевненість та бажання проникати в суть

процесу. У трудовій діяльності підтримувати тенденцію до самостійності; створювати умови, де дитина сповна реалізує вікову потребу – «Я сам».

Своєрідність трудової діяльності полягає в тому, що педагог заздалегідь продумує мету, час, місце, умови, хід проведення тієї чи іншої форми роботи, необхідний для неї матеріал, обладнання, її зв'язок з іншими формами організації життєдіяльності, а також передбачає можливі дії дітей, шляхи впливу на них та очікувані результати. Для організації трудової діяльності дітей у ритмі життєдіяльності доцільно визначати зручний час: у ранкові чи вечірні години, під час прогулянок чи в періоди підготовки до прийому їжі, пізнавальної діяльності та після них, під час самостійної вільної діяльності. Уникати жорсткого регламентування праці в часі; припустимим і доцільним є переміщення її у ритмі дня на більш зручний час, заміщення інших форм роботи, перенесення на інший день, скорочення чи відведення більше часу на її проведення залежно від конкретної ситуації (погодні умови, затримка із закінченням попередньої діяльності, зважаючи на настрій, інтерес, бажання дітей, непередбачені події тощо).

Фіксувати увагу дітей на відтворенні природних елементів у вишивках: квіти, трав'янисті елементи, ягоди, плоди. Інтерес дітей спрямовувати на вишивки (рушники, сорочки, килимки), орнаменти у кераміці, різьблені оздоби, прикраси одягу, де зображено рослинні та зооморфні елементи. Задовольняти інтерес дітей про рослини – народні символи: тополя (стрункість, ошатність, нескореність), верба (зажура, витривалість, чіпка до життя), дуб (сила, міць, здоров'я), мальва (краса), ромашка (здоров'я, ніжність, чистота, скромність), барвінок (довге життя, витривалість), безсмертник (безсмертя, вічність), калина (дівоча краса, врода), мак (скороминуча пишна краса) та інші. Привертати увагу до тварин - народних символів: кінь (витривалість, грація), ластівка (приятність, щира розмова), зозуля (провісниця життя, недбайлива мати), соловейко (весняний настрій), голуби (любов, вірність) та інші. Інформацію доносити у формі казок, легенд, оповідок, віршованих форм. Знаходити подібність відтворених рослин і тварин з тими, що є в реальному житті.

Працю в природі доцільно організовувати таким чином, аби вона тісно перепліталася зі спостереженнями за об'єктами та явищами природи. Разом з батьками обумовлювати можливості та визначення об'єктів, де цікавим для дітей будуть процеси для спостереження (можливо, з елементами участі дітей): у саду - висаджування дерев, овочів, догляд за рослинами (обкопування, біління, обрізання, підв'язування гілок, пагонів, поливання), збирання плодів; у фермерському господарстві - догляд за тваринами, вирощування молодняка, збирання тваринної продукції (збирання яєць, стриження овець, доїння корів, виловлювання риби, викачування меду).

Створювати розвивальне середовище для активної діяльності, через яку підвищується продуктивність засвоєння дошкільниками інформації, понять, набуття ними досвіду. Забезпечувати умови для виникнення експериментально-дослідницької діяльності та розвивати здатність дитини до:

- усвідомлення логіки ходу і послідовності сезонних та природних явищ;
- осмислення мінливості та розмаїття рослинного світу; послідовності процесу вирощування хліба від маленького зернятка до духмяної і красивої паляниці;
- поступового формування уявлень про багатоманітність життя в лісі, у воді, під землею;
- прояву інтересу до природи свого краю, її колориту (клімат, особливості рослинного та тваринного світу, ландшафт, водойми, ліси, прогностичні прикмети, види господарської діяльності);
- визнання природи як середовища для людини, без якого неможливе її життя;
- сприйняття краси як явища, що спонукає митців відображати її в художніх, літературних, музичних творах;
- знаходження пояснення видимим явищам (восени відлітає багато птахів, бо комахи, якими вони живляться, ховаються під кору, під листя, у землю);
- осягнення розумом властивості об'єктів рослинного та тваринного світу передбачати змінність погоди (перед дощовою погодою в'юнки, мати-й-мачуха,

кульбаби закривають свої квіти, а папороть – розправляє листя; клен і каштан задовго до дощу починають «лити сльози»; бджоли трудяться до пізнього вечора, якщо відчувають, що завтра буде дощ, якщо ж гарна погода – то після обіду відпочивають; собака згортається клубочком перед похолоданням, лежить, простягнувшись - на тепло; кішка надзвичайно грайлива перед дощем);

- проникнення в суть само відновлювального процесу природи (підрізане дерево дає бокові паростки; скошена трава відростає знову; взимку відмирає наземна частина більшості трав'яних рослин і багаторічних квітів, а навесні проростають нові пагони від кореня; пошкоджений хвіст ящірка скидає, а через деякий час у неї відростає інший; вибрана з колодязя вода за ніч набирається знову);

- установлення і розуміння взаємозв'язків між природним довкіллям і життям людини; між змінами температури повітря, станом води, ґрунту, рослин і поведінкою тварин та сільськогосподарською діяльністю людей;

- установлення припущень, що людина використовує багатства природи, а натомість піклується про неї;

- побудови власної оцінки щодо екологічного стану довкілля та його впливу на здоров'я людини;

- побудови способів покращення простору осередку природи.

Збагачувати досвід дітей образними та чіткими закономірностями життя природи. Пробуджувати інтерес дітей до взаємодії тварин і рослин у природі; через спостереження простежувати варіативне поширення насіння для розмноження рослин у природному просторі: вітер разносить парашутики кульбаби, а маківка, що вже дозріла, згинається під вітром і розсипає мак; дощ оббиває насіння кропу, щоб воно зійшло наступної весни; сонце припікає - стручок розтріскується, а квасоля розсипається; вода (річка) понесе гілочки верби, вони укоріняться біля берега; на шерсть тварини причепиться реп'ях і проросте там, де упаде; комахи запилять квітку, щоб з неї виріс плід. Захоплюватися красою та витривалістю рослин: калина й терен не бояться морозу – їхні ягоди стають солодшими; горобина, як у намисті

(може тому так і названа, бо припасає ягоди для горобців та інших птахів). Дивуватися, як тварини пристосовуються до життя в різні пори року: багато птахів відлетіли, бо комахи, якими вони живляться, заховалися під кору дерев, під листя, у землю; лисиця, вовк, заєць линяють, у них виростає густа і тепла шерсть, здебільшого з іншим відтінком, щоб бути непомітним для ворогів; білка готує запаси їжі на зиму; їжак ховається в нірку, загортає вхід землею й там буде чекати весну.

Підводити дітей до усвідомлення позитивного впливу природних чинників (сонце, повітря, вода) на здоров'я людини. Демонструвати морально-ціннісне ставлення до природних осередків, явищ, запобігати нехтуванню будь-яким елементом природного довкілля. На прикладах показувати дітям віддачу природи, проникаючи в суть явищ, процесів: вирощені овочі та фрукти людина споживає; лікувальні трави використовує для поновлення здоров'я; рослини очищують повітря, а морське та гірське повітря особливо цілюще; купання у відкритих водоймах – корисна і приємна справа; взимку захоплює катання на санках, ковзанах, лижах; цвітіння рослин – джерело меду. Поглиблювати розуміння взаємозв'язків у природі: дощ, сонце сприяють проростанню, розвитку рослин, вітер і комахи запилюють квіти, дощові черв'яки покращують структуру ґрунту, опале листя збагачує ґрунт поживними речовинами, сніг укриває від морозів рослини, що зимують. Викликати позитивні емоції, хороший настрій, почуття спокою від перебування у природному просторі (парк, сквер, город, квітник, ліс, море, річка, поле, луки); концентрувати увагу на покращенні самопочуття. Стимулювати до висловлення припущень, пояснень позитивного впливу наслідків спілкування з природою.

Привертати увагу дітей до різноманітних рік, парків, гір, що знайомі дітям або знаходяться на досяжній відстані. Пригадувати найближчі географічні об'єкти та знаходити подібність їхніх назв з явищами, ознаками природи (мікрорайони Березняки, Райдужний, Корчувате; станції метро Берестейська, Гідропарк, Нивки, Лісова; вулиці Березняківська, Янтарна, Райдужна, Сосницька, Квітуча, Фіалкова, Ставкова; провулки Гіллястий, Кленовий, Овочевий).*

*для прикладу подаються назви м. Києва

Організовувати з дітьми такі види праці у *кімнатних осередках природи*: поливати й підживлювати рослини; витирати листя, видалити сухе; змінювати положення рослини залежно від джерела освітлення; розпушувати землю у вазонах; варіативно розмножувати рослини (пагонами, живцями, поділом кореня, цибулькою); пророщувати цибулю, тюльпани, пшеницю; вирощувати зелений корм для пташок і тварин; доглядати за тимчасовими мешканцями: акваріумні рибки, хом'ячки, декоративні кролі або кури, канарка, папуга, морська свинка; під час підготовки до свят наповнювати життєвий простір рослинними елементами.

Варіювати такі види праці у *відкритому природному просторі*: здійснювати епізодичний чи системний догляд за кімнатними, городніми і садовими рослинами: висівати, висаджувати розсаду квітів, овочів та доглядати за клумбою, грядкою; висівати злакові, збирати урожай, обмолочувати колоски; збирати овочі, фрукти; збирати та систематизувати насіння рослин для висівання наступного року; збирати плоди, ягоди, насіння трав для підгодовування птахів взимку; збирати та заготовляти трав'янисті рослини для корму тваринам; підмітати ігровий майданчик, згрібати листя та вкривати ним багаторічні рослини для захисту від вимерзання; на зиму пересаджувати рослини в кімнатний осередок природи; очищувати доріжки і майданчик від снігу; створювати льодяні, снігові скульптури, лабіринти, гірки для катання, катки; підгрібати сніг до стовбурів дерев, кущів.

Періодично разом з батьками організовувати екскурсії, туристичні походи, цільові прогулянки в ландшафтні парки, природничі музеї й виставки. Спонукає до визначення міри втручання людини у природне середовище.

Моделювати ситуації виникнення різних форм праці в природі: *доручення, чергування, колективна праця*. Пропонувати дітям *доручення* як найпростішу форму праці. Варіювати види доручень:

- за змістом (пов'язані з працею у кімнатних осередках природи, у природному просторі);

- за складністю (прості, складні);
- за способом організації дітей (індивідуальні або групові);
- за часом виконання (короткотривалі, епізодичні, довготривалі).

Ускладнювати доручення шляхом пропозиції складнішої справи, підвищення очікувань, вимог до якості виконання доручення. Спонукає дитину доводити розпочату справу до кінця. Підтримувати виконавців доручення у процесі роботи. Молодшим дітям та старшим, які отримали складне доручення, допомагати скласти план дій, візуально означити етапи. У подальшому спрямовувати дитину на самостійне планування роботи, що є одним з найголовніших показників її розвитку. Схвалювати за те, що впоралися з труднощами, логічно й успішно завершили роботу; посилювати позитивні емоції, разом переживати почуття радості, задоволення, корисності зробленого. Акцентувати увагу дітей на ретельно, старанно виконаній роботі, що не лише приносить користь, а й піднімає настрій іншим людям і самим виконавцям. Вдаватися до виконання доручення кількома дітьми, якщо така пропозиція не суперечить їхнім бажанням.

Залучати дітей до різних форм і видів праці, враховуючи вікові та індивідуальні можливості дітей, набутий досвід, рівень сформованості виконавської дисципліни і виконавських дій, ступінь прихильності один до одного. Стимулювати у спільній діяльності об'єднання старших дошкільників і молодших для взаємозбагачення життєвого досвіду дітей обох вікових категорій. Старших – послідовно й систематично підводити до самоорганізації, самоконтролю, звертаючись до їхнього досвіду, пропонуючи їм обґрунтувати важливість задуманої або дорученої справи, обирати раціональні способи виконання трудового завдання, піклуватися про забезпечення своєї діяльності необхідним інвентарем та матеріалами, об'єднатися у групи й розподілити роботу з урахуванням можливостей та уподобань кожного. Заохочувати будь-які прояви молодшого дошкільника: увага до роботи старших, інтересу до окремих дій, зацікавленість засобами, інвентарем, фіксування утруднень виконавців роботи та бажання допомогти їм. Помічати та надавати значення найменшій ініціативі молодшої дитини чи її готовності долучитися до спільної

праці, зважаючи на те, що найбільш діяльним малюк виявляє себе в умовах нерегламентованої, вільної діяльності.

Підтримувати прагнення дитини до вдосконалення набутих навичок і оволодіння новими, заохочуючи до таких моделей самоствердження: все, що я можу – зроблю сам; якщо я не вмію, то навчуся; вмію сам – допоможу іншим. Заохочувати дітей до систематичної форми праці – *чергування*. Моделювати педагогічні ситуації, де поєднуються й узгоджуються потреба й бажання дитини. Враховувати настрій дитини, її зайнятість, інтерес. Під час чергування заохочувати до спостереження за рослинами і тваринами, помічати та пояснювати їхні стани, взаємозв'язки: менше світла – менше квітів; взимку кімнатні квіти менше потребують поливу; навесні їх можна переносити у відкритий ґрунт і розсаджувати; декоративний кролик у міжсезоння линяє. Варіювати одноосібне та групове чергування. Надавати можливість дітям самостійно визначати зручний час для роботи (наприклад: поливати краще після обіду, коли сонце поверне на захід, аби не так швидко випаровувалася вода поливу та не було сонячних опіків на збризнутому листі), добирати необхідний інвентар, відповідний одяг, визначати послідовність дій та їх раціональний розподіл між партнерами.

Мотивувати й організовувати дітей для *колективної праці*, що є формою високого рівня співробітництва через близьке розуміння та мотивацію праці у формі доручення і чергування; застосування власного прикладу як способу виконання основних дій і користування обладнанням, інвентарем, приладдям; пояснення послідовності операцій, дій. Збагачувати досвід дітей можливістю, задоволенням та високою результативністю спільної праці. Організовувати виконання нагальної роботи, передбачаючи характеристики угруповань, що утворюються задля спільної мети: пропонувати активним об'єднатися з пасивними однолітками; сміливим і вправним – з невпевненими; старшим - з молодшими. Така пропозиція не повинна зберігати виявлене бажання працювати поруч лише з тим, до кого ставлення дружнє та особливо приязне. Заохочувати дітей до мотивування розподілу обов'язків та осередків, способів об'єднання зусиль, послідовності виконання дій, вибору

інвентарю, визначення часу початку роботи та підпорядкування плану кінцевому очікуваному результату. Обирати вагомі для кожної дитини заохочення, схвалення, способи допомоги чи завбачування успіху. Моделювати педагогічні ситуації, де потреба у колективній праці буде очевидною. Збагачувати досвід дитини усвідомленням того, що показником продуктивності праці є якість та кількість зробленого; докладені до роботи зусилля виконавця; якість продукту визначається ступенем його придатності до використання, відсутністю технологічних помилок, зовнішньою привабливістю. Виховувати здатність дошкільника до подолання перешкод; розвивати спостережливість, зосередженість, старанність, самостійність.

Під час праці в природі звертати увагу дитини на відчутті станів і характеристик *води* (пар, рідина, крига; чиста, прозора, мутна, брудна, тепла, гаряча, холодна, морська, питна), *опадів* (дощ, злива, град, сніг), *грунту* (сухий, розсипчастий, мокрий, вологий, піщаний, глинистий), *повітря* (вологе, сухе, тепле, морозне, чисте, забруднене сторонніми запахами), *вітру* (легенький вітерець, сильний вітер, буревій, буря, ураган), *хмар* (перисті, купчасті, шаруваті, дощові, грозові, ті, що несуть град). Збагачувати досвід дітей передбаченнями загрози природних явищ рослинам: злива виміє та зруйнує овочеві культури; сніг, що налипає на гілки дерев, може їх поламати; град може побити листя, квіти рослин; буря здатна зламати дерево або вирвати його з коренем. Надавати дітям можливість аналізувати попереджуючі ознаки, передбачати їхні руйнівні наслідки та міркувати над способами захисту рослин.

Використовуючи обладнання, інвентар, речовини тощо, привертати увагу до властивостей, якостей, зіставляти їх: щіточка для змитання коротка, а віник – довгий; віник короткий, а мітла – довга; суха ганчірка легка, а мокра – важча; припорошені пилом листя здаються тьмяними, а витерті – блищать; зручніше носити воду двома відрами у обох руках, а у одній руці - перетягує у бік; дерево високе, кущ нижчий, а трава – найнижча; сухий пісок легкий і сиплеться, а мокрий - важкий і ліпиться; сніг у морозну погоду пухкий або сипучий, а у відлигу можна ліпити снігову бабу. Накопичувати досвід просторового орієнтування: хмари високо й далеко, а

підсніжник близько й низько; сонце заховалося за хмару, а листок упав під кущ; перед вікнами росте висока береза, а за нею - клумба.

Знаходити в довкіллі предмети, що виготовлені з природних матеріалів, природні речовини. Визначати потреби їх використання: зручність, створення комфортного життя, естетичне оформлення інтер'єру, насолода від гри, вода - для підтримання гігієнічних і побутових потреб. Формувати уявлення про домірність використання людиною багатств природи та про їх вичерпність. Викликати занепокоєння наслідками непослідовного і недбалого використання природних ресурсів, показати на конкретних прикладах можливі негативні зміни: забруднення водою, ґрунту, повітря, знищення окремих рослин, тварин.

Заохочувати дітей до вчинків, спрямованих на охорону рослинного і тваринного світу. Забезпечувати контакти дітей з представниками рослинного й тваринного світу, допомагати виокремлювати не лише вигоду, користь для людини, а й добрі наслідки для рослин і тварин. Спільно обговорювати зміни в природі, спонукати дітей до висловлювань про те, як себе почувають її представники у різні сезони, за різної погоди, хто якої потребує допомоги, чи здатні діти надати таку допомогу. Стимулювати до пізнавальної діяльності задля формування природодоцільної та природоохоронної поведінки. Спонукати дітей до варіації різних видів діяльності (ігрова, пізнавальна, рухова, трудова, комунікативна, словотворча, образотворча, музична, театралізована, предметно-практична, спілкування) задля відтворення особливостей, способів життя у природі.

Залучати дітей до створення комфортного середовища для рослин (молоде деревце укріпити, підв'язавши стовбур до міцної опори; розсаду, допоки не укорінилася, щодня поливати і затіняти від пекучого сонця; обгородити місце, де ростуть первоцвіти, щоб ненароком не затоптати або не зруйнувати їхнє коріння) і тварин (виготовити килимок для кішки чи собаки; облаштувати акваріум, клітку, вольєр; добирати для них корисну, поживну смачну їжу та чисту воду; допомагати дорослим у майструванні годівниць для птахів).

Ручна (художня) праця

Характеристика вікових проявів дитини в ручній (художній) праці

<i>4 – 5-й роки життя</i>	<i>6 – 7-й роки життя</i>
<p>Дитина дбайливо та зі здивуванням обстежує виготовлені саморобки з різних матеріалів. Розуміє, що предметно-ігровий світ рукотворний. Знає основні матеріали, з яких виготовлені речі. Є свідомим того, що до їх виготовлення доклали рук незнайомі люди різних професій. Усвідомлює важливість предметів побуту для життя людини; може назвати способи їх використання.</p> <p>Бережно ставиться до рослинних об'єктів, заготовлюючи їх задля своєї потреби. Проявляє прагнення розгледіти у фрагментах дерева, куща, плода, каменю образ узагальненої тематики епохи. Щиро дивується вправності рук, що допомагають народженню уявного чи реального образу. Здатна оцінити зусилля старшої дитини для досягнення результату.</p> <p>Позитивно сприймає інформацію про перспективу виготовлення саморобок, розуміє межі індивідуального простору діяльності своєї та старшого партнера. Радіє змодельованій чи запропонованій можливості долучитися до спільної зі старшими праці. Встановлює емоційний зв'язок між завершеним</p>	<p>Усвідомлює, що предметно-ігровий простір створили люди. Робить припущення, що кожна людина є і користувачем предметів, їх виробником. Розуміє взаємозв'язки між старанним виконанням роботи та якісно виготовленими речами, що з задоволенням і впевнено використовують інші люди.</p> <p>Дитина дбайливо ставиться до рукотворних речей у предметно-ігровому просторі, до матеріалів, інструментів, саморобок. Цінує результат діяльності людей, здогадується про спосіб виготовлення речей чи про якийсь з етапів, виокремлює привабливі деталі. Має уявлення про витрати професіоналами часу, вмінь, здоров'я для виготовлення всіх практично-побутових, ігрових, естетичних речей. Бережно та економно ставиться до природних витратних матеріалів та інструментів для своєї діяльності. Знає, де зберігати та вправно й за призначенням користується основними предметами побуту, знаряддям праці, речами, приладами, іграшками.</p> <p>Дитина оволодіває елементарними узагальненими способами конструювання (вироби з паперу, картону, природного матеріалу), ручної праці (вирізування, аплікація), рукоділля (шиття, вишивання). Усвідомлює свої можливості у виготовленні саморобок із паперу,</p>

результатом роботи та практичним використанням виробу. Уявний образ майбутньої саморобки буде на основі реальних предметів побуту або казкових образів. Сприймає візуально інформацію і вгадує образ, що прихований у саморобці. Припускає, що процес самостійного її виготовлення може містити деякі труднощі. Знає назви та основні властивості матеріалів, що використовує; освоює правила безпечного користування інструментами. Дитина з цікавістю спостерігає за вправністю роботи старших дітей та дорослих; бере до рук інструменти, намагаючись наслідувати їх використання іншими; може втратити інтерес до роботи.

Долучається до роботи з виготовлення саморобок вжитково-ігрового призначення та орієнтується на планованість процесу, що запланований старшими дітьми. Спостерігає за роботою інших і прагне бути корисною партнерам у процесі роботи. З-поміж кількох варіантів запропонованого матеріалу обирає той, що привабив яскравістю, еластичністю, подібністю до вже знайомого. Запитує про назви та призначення матеріалів, етапи виготовлення виробів. Вибір не завжди збігається з раціональним підходом до очікуваного результату. Якщо знаряддя виглядають привабливіше, то надає їм перевагу; маніпулює ними, намагається діяти задля процесу, а не результату. Знає, де зберігаються прилади, знаряддя праці вдома, господарсько-побутові речі та іграшки – у дитячому садку; вміє їх використовувати за потребою; інколи основне призначення відсуває на

природного і викидного матеріалу, з вовни, тканини, ниток та інших матеріалів. Вдається до моделювання образів з пакувальних коробок різного розміру; робить припущення, що процес і результат співпадає, буде корисним, уприємнить автора й того, кому буде подаровано. Усвідомлює, що виготовленню саморобок чи інших продуктів праці передують визначення мети, складання плану діяльності, елементарного проекту. Проникає в суть і послідовність виготовлення саморобок. Може скласти елементарну прогностичну оцінку майбутнього результату, обґрунтувати її. Усвідомлює труднощі, реальну можливість помилкових дій при виготовленні саморобки вперше. Накопичує досвід помилок, не боїться їх припускатися, однак намагається уникати. Орієнтується в причинах своїх помилок, називає їх, співвідносить складність завдання, мети зі своїми вміннями, досвідом, можливостями. Виявляє цілеспрямованість, прагне досягти кінцевої мети, може співвіднести свої можливості та бажання. Може відмовитися від непосильної мети, задовольнитися оптимальною, не вдаватися до спрощеної. Проявляє творчу уяву, художньо-естетичний смак. З інтересом береться до виготовлення саморобок вжитково-ігрового використання. Співвідносить складність завдання зі своїми можливостями. Позитивно реагує на бажання молодших дітей долучитися до роботи. Тішиться відчуттям власної компетентності, креативності, вправності, однак терпляче допускає до своєї роботи молодших. Уважно роздивляється,

другий план, надає перевагу зовнішньому вигляду чи будові і користується ними як заміниками у своїй грі. Приймає правила та застереження щодо безпечного їх використання.

Поступово оволодіває прийомами роботи з цілим аркушем паперу: згинає його вдвоє; фіксує пальцями лінію згину, орієнтується на неї в наступних етапах роботи; приклеює додаткові деталі; розфарбовує. З тасьми, шнурків, мотузків вчиться плести кіску (закладка для книги, поясок для ляльки). Нанизує на шнурок великі намистини - гірлянди на ялинку або прикраси для ляльки. Наслідує нескладні прийоми роботи, помиляється, припускається помилок, поступово набирає вправності. Застосовує один з варіантів кріплення для з'єднання двох підготовлених дорослим деталей. Демонструє захоплення, коли видніється кінцевий результат, закликає партнерів розділити цю радість. Оцінює готову саморобку, демонструє власну причетність до її виготовлення. Демонструє морально-ціннісне бачення процесу й результату роботи: «*Ми зробили разом з...*», «*У нас вийшло*», «*Поставлю так, щоб всім було видно*». Знаходить їй застосування; з цікавістю обігрує саморобку, виготовлені вжиткові речі, іграшки, заохочує до того однолітків. Зацікавлено спостерігає за виготовленням витинанок, колективних аплікацій; на якомусь з етапів долучається і додає свій елемент,

порівнює, зіставляє матеріали, інструменти, нескладні схеми чи креслення, з якими працює; встановлює найпростіші закономірності між кінцевим задумом, обраним інструментом, застосованим прийомом та його доцільністю. Визнає важливість та необхідність створення та дотримання правил безпеки практичної діяльності, прогнозує наслідки їх ігнорування.

Удосконалює вміння варіативно згинати аркуш паперу: вчетверо вздовж і впоперек, ділити квадратний аркуш на кілька рівних частин, фіксуючи лінії згину та розрізаючи по них. Знає властивості паперу, особливості роботи з ним. Добирає відповідне знаряддя, матеріали; обстежує їх, зіставляє з задумом, схемою, малюнком. Розглядає, що є в однієї, намагається помінятися матеріалами або звертається до дорослого з проханням про заміну. Може обґрунтувати доцільність обраного матеріалу, прогнозує варіант виготовлення саморобки. Швидко реагує на роботу дорослого й намагається відтворити його дії з точністю. На окремих етапах прагне відійти від умовного зразка (наслідування дорослого) у виборі кольору, оздобленні. Експериментує, вдосконалює, виявляє вигадку фантазію, креативність. Прислухається до коментування роботи, очікує схвалення своїх кроків, щоб переконатися у їхній безпомилковості. Складає виріб з різних елементів. Практикує різні способи та моделі кріплення: за допомогою пластиліну, воску, клейкої стрічки; склеювання; наколювання на гострі з'єднувальні

фрагмент. Активніший у процесі колективного обговорення готової роботи, її розміщення. Охоче добирає найвиразніше тло для витинанки.

Проявляє інтерес до рукоділля. Долучається до підготовки матеріалів: намотує пряжу на прямокутну дощечку; скручує дві товсті нитки; маніпулюючи ними, досліджує фактуру різних матеріалів. Застосовуючи елементи дослідження, зіставляє та визначає товщину, довжину, колір ниток; сортує муліне, викладаючи за ознакою кольору (від темнішого до світлішого кольору); викладає контур кола (п'яльця, сонце, бублик, обручка), хмаринки, гриб, човник тощо. Порівнює множини за допомогою попарного зіставлення елементів (кількість п'яльців і кількість бажаних вишивати).

елементи; зв'язування; укладання видовженого елемента однієї деталі в заглиблення іншої.

Разом з дорослими береться до участі у виготовленні витинанок; готує потрібні матеріали. Робить паузу в роботі, коли процес наближається до відповідального вибору, визначає: з якого боку складено паперу починати вирізування. Часто вдається до помилкового рішення, однак дається взнаки набутий досвід. Заохочує однолітків до прийняття пропозиції щодо створення колективного панно (композиції). Сполучає матеріали, що різняться за фактурою, кольором, призначенням; знаходить їм своє місце в загальному задумі.

Охоче робить іграшки, створює нескладні атрибути, декорації та елементи костюмів для ігор-театралізацій, свят, на подарунок. Радіє з нагоди зробити приємне рідним і батькам.

Цікавиться різними видами рукоділля: шиттям, в'язанням, вишиванням; спостерігає за вправністю дорослих, що майстерно володіють голкою і ниткою; намагається повторити процес. Варіативно використовує нитки: фрагменти для саморобок (лялька з ниток, волосся, коса ляльки, грива коня, різнокольорові зірочки, прикраси для ялинки, китички тощо). Оволодіває елементами вишивання на п'яльцях, ткацтва килимків на ткацьких верстатах. Проявляє здатність засилати (протягати) нитку у вушко голки, зав'язувати вузлик, обшивати по периметру тканину, пришивати гудзик, нанизувати намистинки різного розміру. Проявляє художньо-естетичну

З готовністю долучається до оформлення Столу пір року, визначає характерні символи, елементи кожної пори, свята; визначає матеріал, з якого ті виготовлені, знає автора.

Помічає пошкоджені книги чи іграшки, голосно заявляє про такий факт та необхідність ремонту. Установлює зв'язок між потребою ремонту і тими дітьми, які це можуть зробити. Шукає старшого партнера для здійснення ремонту та необхідні для того матеріали. Приймає роль помічника, виконує окремі доручення. З радістю повідомляє про завершення спільної роботи.

Не запобігає незручності, неохайності, бруду; захоплена процесом, не помічає створені незручності; відгукується на пропозицію надати робочому місцю естетичності вигляду; упорядковує його за подібністю дій старшого партнера чи дорослого.

спрямованість у задумі та його здійсненні: добір кольорів відповідно до тематики та реалістичності образу; вибір фактури матеріалу; та збереження природної краси вихідного матеріалу; прагнення чистоти (охайності) під час виконання роботи. Прагне

цілеспрямованої активної дії для скорішого досягнення мети. Осмислює просторові відношення, упорядковує матеріали однієї групи у зростаючому або спадаючому порядку (смарагдова нитка найдовша, салатова – коротша, лимонна – найкоротша); вправляється у лічбі лінійно та хаотично розміщених предметів (складання муліне у коробку, виймання їх для рукоділля).

Виявляє елементарні форми саморегуляції, коли треба відкласти роботу, перенести її звершення на наступний день, зупинитися задля задоволення потреб молодшого партнера, вдаватися до спрощеного чи уповільненого темпу заради нього.

Насолоджується готовими виробами, знаходить їм доцільне застосування. Осягає розумом показники продуктивності роботи: докладені зусилля практичне застосування та естетична привабливість зробленого. Вдається до самоконтролю: оглядає саморобку, вносить корективи. Здатна оцінити задум, вправність його реалізації та способи презентації.

Бережно ставиться до рукотворних виробів (власних та інших дітей); доцільно й за призначенням їх використовує. Зміст саморобок узгоджує з темами епох, підсумкових свят. Створюючи образи у контексті обрядових свят, відображає елементи народного вжиткового мистецтва.

Самостійно або з пропозиції дорослого

виокремлює книги та настільно-друковані ігри для ремонту. Застосовує доступні способи їх лагодження. Готує необхідні матеріали; обирає партнера; пропонує модель роботи. Час від часу звертається до дорослого за допомогою або за підтвердженням правильності дій. Повідомляє про виконану роботу інших ровесників.

Уміє впорядковувати своє робоче місце, ліквідує незручність, неохайність, допомагає молодшим дітям у впорядкуванні. Завершує розпочату справу. Відчуває свою причетність до дорослого життя, вважає себе дорослішою на підставі вправності в самообслуговуванні, господарсько-побутових справах та художньо-продуктивній праці.

Створення розвивального простору та організація ручної праці дітей

Наповнювати простір дитини зразками українського народного мистецтва: одяг, рушники, килими, репродукції картин, писанки, мальованки, народні іграшки, посуд, прикраси оселі до сезонних і народних свят. Виокремлювати регіональні елементи, матеріал чи спосіб виготовлення одягу, індивідуальних прикрас; зміст і семантику вишивок, різьблення. Спрямовувати увагу на традиційні рослинні, зооморфні, геометричні елементи. Надавати соціальному фактору вирішального значення: періодично дорослі та діти вбираються в одяг, що в оздобленні має національні (регіональні) елементи: вишиванка, хустка, вінок, стрічки, фартух, пояс, кептар. Доповненням, що особливо приваблює дітей, можуть бути традиційні прикраси: сережки, намисто (серед іншого – бурштинове, коралі), гердан. Привертати увагу дітей до ототожнення з об'єктами, явищами природи: вінок круглий, як сонце, а може бути й півмісяцем, сережки теж схожі на півмісяць; стрічки та хустки – різнобарвний квітник.

Сполучати зміст Програми з досвідом української етнопедагогіки. Залучати батьків та інших членів родини до спільної праці, у якій діти можуть обирати для себе варіативні ролі: спостерігачі, помічники, самостійні виконавці, ініціатори. Найбільше задоволення приносить дітям праця, якщо в ній беруть участь значущі, авторитетні для них дорослі: мама, тато, старший брат чи сестра, бабуся чи дідусь, вихователь, помічник вихователя.

Орієнтуватися на такий зміст ручної праці:

конструювання: саморобки з природного матеріалу, паперопластика, лялька-мотанка, створення композицій з піску, снігу;

художньо-продуктивна праця: вирізання, аплікація з паперу, виготовлення підставок під гарячий посуд (склеювання тонко порізаних кругляків дерева);

рукоділья: вишивання, аплікації з тканин, шиття.

Поєднувати ручну працю зі значущими для дитини видами діяльності: руховою, природничою, предметною, образотворчою, музичною, літературною,

сенсорно-пізнавальною, математичною, мовленнєвою, соціокультурною. Створювати сприятливі умови для становлення креативності як базової якості особистості, способу самовираження, самопізнання.

Залучати дітей до виготовлення практичних, функціональних, естетичних речей. *Варіювати* мотивацію будь-якої праці, визначаючи наближені й віддалені у часі потреби, наміри, очікування. Поглиблювати досвід дітей та здатність виокремлювати та логічно вибудовувати етапи праці задля спільного і власного задоволення та успішного результату:

- уявне оформлення попереднього узагальненого задуму;
- заготовляння та систематизація матеріалів;
- побудова моделі створення продукту, обговорення технології, визначення кола учасників та узгодження їхніх дій;
- відбір необхідних матеріалів та інструментів;
- створення запланованого продукту праці.

Спонукаати дітей і батьків до накопичення запасів природного матеріалу для конструювання, враховуючи сезонність. Запобігати невинуватим діям, що шкодять рослинам, довкіллю; формулювати правила: збирати ті фрагменти рослин, що втратили значення для подальшого росту рослини (дозрілі плоди - ягоди, шишки, горіхи, жолуді, каштани; опале листя, зів'ялі квіти, корчі; свіжоскошена трава, сіно, солома; відламані вітром гілки; різноманітне насіння, крилатки ясеня та клена, тополиний пух). Для створення саморобок використовувати пир'я, яечну шкаралупу, насіння фруктів та овочів, вовну, різне за формою й кольором каміння, гальку, мушлі.

Орієнтувати дошкільників на узгодження періоду збору матеріалу для праці і логічною мінливістю сезонів (таке різнобарвне листя буває тільки восени, плоди дозрівають у різний час: ягоди – здебільшого влітку, а плоди дуба, ялини, сосни, каштана - восени), змінністю погоди (у тиху погоду листя опадає повільно, поступово, а вітер зриває його швидко й багато; буря обламує гілки дерев, а ураган може руйнувати крону й корені; восени після дощу опадають горіхи). Схвалювати

прояви художньо-естетичної активності дитини: прогнозування нею майбутнього продукту з урахуванням властивостей матеріалу; конфігурації природного фрагменту, кольорової гами; визначення його доцільності, способу використання. Поглиблювати аналітичні навички дитини у серіації предметів за однією чи двома ознаками: у велику коробку складаємо велике листя жовтого і червоного кольору, а у маленьку – коричневого і брунатного; у торбинку насиплемо жолудів без шапочок, а у скриньку – з шапочками.

Вивчати наявні уявлення дітей про матеріали, інструменти та створювати умови для спостережень і оволодіння дітьми прийомами роботи. Для глибшого уявлення про властивості природних матеріалів моделювати ситуації з використання елементів дослідження та знаходження дошкільниками пояснення причин, встановлення взаємозв'язків. Як результат спостережень і досліджень - формулювати відповідні висновки дітей: при зануренні у воду камінчики швидко тонуть, бо найважчі, каштани легші, а насіння найлегше, бо плаває; здмухнути зі столу можна солому, пір'я, крилатки, тополиний пух, а шишки й гілки не рухаються; пір'я гнеться, а крилатка і солома ламаються; листя, кольорова вовна, крилатки легко приклеюються, а камінчики і шкаралупа горіха – потребують зусиль; яєчна шкаралупа крихка, а шишки, горіхи, жолуді можна натискати.

Заохочувати дітей до творення образів з природного матеріалу; створювати атмосферу зустрічі з природою та надавати їй фрагментам другого життя. Разом з дітьми забезпечити відповідні умови роботи з природним матеріалом: познайомити з його властивостями і пластикою; знаходити аналогію форм; шукати й вгадувати можливі образи, прикладаючи, зіставляючи окремі елементи; розглядати фото, малюнки, де зображено готові вироби та їх розміщення в інтер'єрі; примірятися до інструментів та варіювати можливі способи дії. Схвалювати ініціативу дітей щодо виготовлення саморобок для конкретної потреби, обговорювати послідовність дій попередньо та коментувати хід роботи. Заняття з виготовлення саморобок організовувати невеликими підгрупами, надаючи максимальної самостійності та

створювати й підтримувати безпечні умови діяльності. Орієнтувати дітей на виготовлення таких виробів з природного матеріалу:

з листя та квітів – різні букети, квіткові сюжетні композиції, гірлянди, вінки;

з ягід – намисто, гірлянди, деталі композицій;

з неїстівних плодів чи їх фрагментів (каштани, жолуді, шишки, хвостики гарбуза, кісточки, шкірка цитрусових, крилатки) – фігурки тварин, комах;

з соломи і сіна – павучки, ляльки;

з деревини – майструвати годівниці, підставки під гарячий посуд (склеювати кругляки тонко пиляного дерева);

з вовни – нескладні іграшки, аплікації.

Колективно створювати тематику Святкового столу окремими образами й композиціями народознавчого змісту з елементами національних і народних символів: цвіт та кетяги калини, первоцвіти, ялинки, снігова баба, засніжене дерево, голуб, великодня композиція й таке інше. Наповнювати інтер'єр практичними виробами та прикрасами: гірлянди площинних мальованок, осінні колажі, кошик для плодів, кубик для будівництва.

Виробляти уміння економно, доцільно й раціонально добувати і витратити матеріали. Підтримувати бажання персоніфікувати природні об'єкти, надавати образності. Регулювати час діяльності, її тривалість та кількість матеріалу у відповідності до настрою, бажання, стану, міри зайнятості, індивідуального досвіду дошкільників. Забезпечувати умови для повноцінного, своєчасного й різнобічного розвитку дитини, для вільного прояву та вдосконалення її здібностей. Розвивати емоційну чутливість; заохочувати виявляти свої почуття, прояви здивування, захоплення, радості. Збагачувати внутрішній світ дитини позитивними емоціями від спілкування з фрагментами природи, з творами мистецтва, одержувати насолоду від процесу та продукту своєї діяльності.

Використовувати природні сезонні умови для збагачення тактильних відчуттів дошкільників та створення колективних композицій з піску, снігу, бурульок. Заохочувати дітей проникати в сутність явищ: сонце висушує пісок, а ліпити можна

тільки зі зволоженого; у великий мороз сніг розсипається, а ліпити можна тільки під час відлиги. Підтримувати бажання гратися з піском і снігом, обговорювати спільний план конструкцій, розподіляти ділянки роботи й матеріал, узгоджувати між собою способи реалізації задуму. Залучати до такої діяльності дорослих. Спонукаючи дітей маніпулювати пластичним матеріалом, користуючись його можливостями, для створення виразного образу. Заохочувати до експериментування, варіювання прийомів, способів та їх поєднання (конструктивний, пластичний, комбінований). Для прикрашання використовувати природний матеріал. Створювати атмосферу радості та успіху, вивільняючи великий обсяг ресурсу творчої енергії. Підбадьорювати та схвалювати вияв креативних рішень.

Залучати дітей до виготовлення разом з дорослими практичних, функціональних, естетичних речей. Використовувати основи технік рваної аплікації, витинанки, роботу з м'яким папером (серветки). Застосовувати елементи методик: витинанка, аплікація з паперу або тканини, оригамі, квілінг, фелтинг, печворк, артишок. Фрагментарно долучати дітей до підготовки матеріалу та виготовлення святкових декоративних яєць: бісерка (монастирська писанка), дряпанка, крапанка, наклеянка.

Забезпечувати варіативність матеріалів для паперопластики: папір різної щільності, забарвлення, фактури (оксамитовий, глянцева, гофрована, фантики). Надавати дитині право вибору матеріалу, формування власного задуму і його реалізації, попередньо ознайомивши з існуючими техніками паперової площинної аплікації, конструювання об'ємних та барельєфних форм. Показати способи механічної обробки та трансформації паперу: складання, скручування, згинання, вирізування, прорізування, гофрування, склеювання тощо. За потреби поєднувати папір з іншими матеріалами: фарба, нитки, бісер, мушлі, непотрібні гудзики тощо. Підтримувати дитину у вмінні орієнтуватися в задумі паперової архітектури чи паперової картини на зміст епохи та її підсумкове свято: площинні сніжинки, ялинкові прикраси (свято Ялинковий сад); ліхтарики, обмежувачі для стікання воску

зі свічок до свята Ліхтариків; наголовників з квітами та дзвіночками (Масляну/Масницю/Масляницю); вітальні листівки, площинні композиції до Свята Матері; сувеніри, різноманітні зірки до Різдва; квітки для прикрашання альбому Свята випускників; квіткові композиції для капелюха до Літнього свята; пташки до Великодня, колективне виконане панно до Свята урожаю, ліхтарики до відповідного свята. Розкривати для бачення дітей у змісті кожного свята епохи основу, елементи чи подібність українських народних звичаїв і традицій: на Святки дарувати подарунки (Різдво), на початку осені в оселі запалювався перший вогонь (свято Ліхтариків відтворює фрагменти українського народного свята Свічки), відродження природи (Великдень).

Використовувати паперові вироби для прикрашення житла як до свят, передаючи урочистість та небуденність, так і у буденному житті (витинанки – на обрамлення вікон, мисників, полицок; створення обкладинки книги, альбому). Пропонувати вглядатися у витинанку та помічати силу й домінуючу силуетного образу, ритмічну виразність візерунка, дзеркальну симетрію, лаконізм зображення і матеріалу. Схвалювати прагнення дітей долучитися до традицій народного мистецтва. Залучати дітей до рукоділля, пропонувати оволодівати узагальненими та нескладними способами виготовлення предметів декоративно-ужиткового спрямування. Процес оволодіння дітьми рукоділлям будувати на засвоєнні ними загального підходу до пошуково-експериментальної діяльності в дослідженні матеріалу, способів роботи з ним, етапів виготовлення виробу. Розвивати тактильні відчуття під час роботи з різноманітним матеріалом, концентрувати увагу дітей на його різноманітності фактури, еластичності, пружності.

Демонструвати ляльку-мотанку (вузликову ляльку) як найдавнішу ляльку; створювати умови для детального її обстеження дітьми; заохочувати погратися нею; поділяти захоплення дітей. Привернути увагу до виготовлення ляльки-мотанки педагогом та задовольняти бажання дошкільників долучитися до роботи. Пропонувати старшим дітям найпростіший варіант вузликової ляльки. Привернути увагу до іграшки з валяної вовни та технології її виготовлення (мокре валяння).

Викликати інтерес до різнокольорової вовни та способу валяння; задовольнити інтерес, що виник шляхом вправлення. Пропонувати старшим дітям найпростіші варіанти виробів з валяної вовни. Заохочувати дошкільників до виготовлення свічок з бавовняним ґнотом.

Накопичувати досвід створення елементарних декорацій, фрагментів стилізованих костюмів для театральної діяльності, використовуючи тканину, нитки, стрічки. Пропонувати спільно з дорослими (вихователями, батьками) обговорювати й визначати формат таких потреб: розмір, кольорову гаму, форму, спосіб виготовлення. Залучати дітей до посильної роботи.

Заохочувати дітей до вишивання на п'яльцях, застосовуючи лінійний шов (уперед голку); до створення аплікацій з фетру, з клаптиків тканини (способом нашивання або наклеювання). Долучати дошкільників до шиття на основі цілісної викройки подарункових ляльок та коників, іграшкових звірів, казкових образів. Добирати для того тканини та додаткові елементи для оздоблення (кольорові нитки, стрічки, гудзики, паперові квіти тощо). Вправляти в користуванні голкою, ножицями; допомагати виникненню та закріпленню навичок роботи в техніці обметувальних швів: „через край” та „петельний шов”. Розвивати конструктивне мислення, творчу уяву, художній смак.

Організовувати практичну роботу за принципом поступового ускладнення від набутих уявлень, вмій до оволодіння новими, глибшими й системними, розвиваючи аналітичні, конструктивні та творчі здібності дошкільників. Через конструювання, маніпулювання матеріалом розвивати дрібну моторику пальців, естетичне сприйняття, поліпшувати координацію рухів, гнучкість мислення та фантазії, тренувати пам'ять, увагу, підвищувати упевненість у власних силах. Допомагати дітям орієнтуватися у просторі й часі, вправлятися у визначенні зорових орієнтирів. Заохочувати до спостереження за змінністю предметно-ігрового середовища, допомагати помічати нові елементи, визначати їх авторів; поцінювати красу й доцільність рукотворних предметів. Регулювати час діяльності, її тривалість та кількість матеріалу у відповідності до настрою, бажання, стану, міри зайнятості,

індивідуального досвіду дошкільників. Забезпечувати умови для повноцінного, своєчасного та різнобічного розвитку дитини, для вільного прояву та вдосконалення її здібностей. Розвивати емоційну чутливість; здатність вільно виявляти свої почуття, заохочувати прояви здивування, захоплення, радості. Збагачувати внутрішній світ дитини позитивними емоціями від спілкування з природою, з творами мистецтва, від процесу та продукту своєї діяльності. Підтримувати найменші прояви та наміри дитини з повагою ставитися до художніх цінностей свого народу.

ІГРОВА ДІЯЛЬНІСТЬ І КАЗКА

Вільні ігри

Гра в житті дитини

У дошкільному навчальному закладі, що працює за вальдорфською педагогікою, діти грають у різні ігри: *сюжетно-рольові, ігри-драматизації, театралізовані ігри, будівельно-конструкторські, пальчикові, рухливі, ігри-хороводи та інші*. Такий поділ досить умовний, оскільки ігри співіснують поряд, доповнюючи чи продовжуючи одна одну, перетікаючи з одного виду в інший, наприклад, хлопчики спочатку збудували міст, по ньому дівчатка повезли візочки зі своїми донечками, згодом виникла потреба зробити для них столи та стільчики і юні будівельники охоче взялися за справу; далі – всі разом залучилися до театралізації.

У ритмі дня значний час (близько 1,5 – 2 год.) приділяється організації вільної гри дітей, яку ще традиційно називають сюжетно-рольовою. Така діяльність є настільки необхідною для дітей, що відлучення від неї не лише гальмує загальний розвиток, спричиняє емоційний голод та призводить до депривації, а й уповільнює формування соціальних навичок. *Сутність вільної гри – у свободі вибору моменту гри, змісту та сюжету, партнерів, предметів, характеру розвитку ігрових дій*. Діти самостійно без прямого втручання дорослого відображують у грі своє бачення світу, людей, взаємин. Вони живуть у світі фантазії, творчості, мрій, а в грі апробують життєві сили й у такий спосіб готуються до самостійної життєдіяльності.

Головний спосіб пізнання світу в дітей цього віку – наслідування. Дитина у грі підсвідомо наслідує дії, жести, вчинки, настрої емоції, реакції. Це накладає на дорослих значну відповідальність – зразок для наслідування має бути гідним. Звідси випливає одна з задач вальдорфського педагога – постійне самовдосконалення та професійний розвиток. Життя дитини потрібно пронизати грою та різноманітною діяльністю, довірити її своїм власним силам, сприяти поруху її волі до дії. Відомо, що проживання в грі сприяє вихованню природним чином, на відміну від виховання під впливом регламентацій, наказів, заборон.

У вільній грі створюються сприятливі умови для набуття досвіду через систему відчуттів: тілесних (дотику, відчуття життя, відчуття руху, відчуття рівноваги), сигнальних відчуттів (смаку, запаху, тепла), комунікативних (слуху, зору, відчуття іншої людини, відчуття стилю, відчуття значень). Відбувається творче «перепрацювання» пережитих вражень, комбінування їх та побудова нової дійсності, що відповідає запитам та нахилам самої дитини. Розбіжність видимого й смислового – це нове в дошкільному віці. Гра – це нова ступінь абстракції, довільності та свободи (Л.С. Виготський). У грі відбувається перенесення знань з рівня загальних уявлень на рівень більш-менш усвідомлених.

Якщо для дитини створюються належні умови для гри, то її вольові спонуки, почуття та уявлення про світ вступають у гармонійний взаємозв'язок, при цьому вона навчається бути вірною власним внутрішнім імпульсам та реалізовувати їх у власній активності, повніше відчувати, розуміти свої бажання та наслідки їх задоволення. У вільній дитячій грі закладаються підвалини моральності, розсудливості, здорового глузду; з'являється свобода та власна відповідальність; розширюються горизонти «Я-концепції», повага до інших та самоповага.

Гра допомагає розвинути творчу уяву дитини, але справжні плоди дитячої гри виявлять себе значно пізніше, у підлітковому, юнацькому та дорослому віці у ставленні до праці, інших людей, здатності долати труднощі та вибудовувати стосунки. Можна з упевненістю стверджувати, що дорослий з позитивним ставленням до світу, відповідальністю та порядністю, напевне, у дитинстві багато та повноцінно грав і, навпаки, не проживши нормального повноцінного дитинства, вчасно не подорослішав, і дошкільний вік для нього розтягнувся на подальші роки.

Важливе значення гри й у її психотерапевтичній функції, завдяки якій дитиною легко «перепрацьовуються» внутрішні конфлікти, травми та знижується рівень напруги і тривоги.

Як потрібно втручатися в дитячу гру, щоб зберегти її природній характер і не завадити дітям повноцінно реалізувати свої спонуки? У дошкільному навчальному закладі вільна гра є одним із найважливіших елементів ритму дня; дітям обов'язково

надається можливість самостійно гратися протягом дня. Вихователь при цьому є непрямим організатором дитячого життя і діяльності; у його функції входить опікування питаннями організації ритму дня, за якого гри відводиться належне за часом місце та сприяння в накопиченні дітьми вражень, що можуть бути відтворені в грі.

Дитина може гратися лише тоді, коли їй психологічно і фізично комфортно. Якщо вихователь буде намагатися створити правдиву, чисту, спокійну, життєрадісну, теплу атмосферу в групі, це буде відображатися у грі дітей. Любов і опікування породжують у дітей почуття довіри, впевненості і комфорту.

Вихователь напряду не втручається у гру; він виходить з того, що потрапивши в ситуацію невтручання, діти будуть напружувати свою волю та уяву для розвитку гри. Безпосереднє втручання можливе лише в крайньому випадку (коли дитина взагалі припинила пошуки виходу зі складної ситуації), епізодично й на рівні учасника гри (певного персонажу чи ролі) та в ситуаціях, коли потрібно допомогти сором'язливим, невпевненим, малоактивним дітям, або для зупинення очевидної агресії. Наприклад, якщо діти занурилися в гру в літаки та пілотів, але прийшов час обідати, вихователь звертається до дітей: «Я – диспетчер, який керує польотами. Хочу нагадати, що через п'ять хвилин посадка на аеродромі в Африці. Приготуйтеся до посадки, в аеропорту вас очікує обід». Такий підхід збагатить гру дітей, додасть нові відтінки, виведе її на нову орбіту. *Чим захопленіше і з більшим інтересом грає дитина, тим болісніше вона буде сприймати будь-яке намагання позбавити її цього задоволення.*

Не можна вважати педагогічно доцільним підхід, за яким дітей флегматичного типу темпераменту постійно намагаються розворушити, або навпаки, рішуче унормувати дитину-холерика. Важливо зрозуміти характеристики нервової системи дитини (рухливість, пластичність, темп реакцій) та підлаштувати гру під дитину і лише поступово нарощувати необхідний або бажаний темп гри. У грі дитина знаходиться в особливому стані, відкритому для взаємодії, а якщо вихователь зможе

правильно і тактовно потрапити на одну хвилину з дитиною, то зможе багато чого домогтися у взаєминах з дитиною.

Вікові особливості ігрової діяльності

<i>4 – 5-й роки життя</i>	<i>6 – 7-й роки життя</i>
<p><i>Сюжетно-рольові ігри.</i> З інтересом спостерігають за грою інших дітей та із задоволенням приєднуються до них, у власних іграх відображують дії з предметами найближчого оточення; ідея гри частіше викликається предметами, які потрапляють під руку (лікарська трубка, окуляри, дерев'яний брусок, кубик, іграшковий посуд, лялька). Дотримуються елементарних правил гри, співчують одноліткам, допомагають їм.</p> <p>Фантазувати в грі, тобто відходити від реальної життєвої ситуації, чотирьохрічним малятам важко, тому вони частіше наслідують прості ігрові дії, обмежуючи ігровий задум наявними предметами та діями з ними. Коли до рук потрапляє новий предмет, швидко перевтілюються в іншого персонажа (тільки-но був кухарем і вже колише ляльку). У цьому віці дітям ще важко розвивати задум, тим паче, стежити за задумом партнера. Стосунки між дітьми невмотивовані, легко руйнуються, а сюжет гри часто змінюється. Діти частіше граються поруч та в невеликих групах.</p> <p>Поступово можливості вибудовувати рольові взаємини та ігрові дії розширюються. Діти починають розгортати ігрові дії, наприклад, ретельно «готуючи» їжу в каструлі, вкладають туди «продукти» (кришать листя, підливають воду), потім</p>	<p><i>Сюжетно-рольові ігри.</i> Діти цього віку постійно знаходяться в стані гри. Активно функціонує уява, складаються різноманітні її образи. Спонукою до гри все частіше стають власні уявлення, пережиті враження, спогади. Теми та сюжети ігор запозичуються із оточення, тому розвиток гри опосередковується, насамперед, багатством вражень, що отримує дитина.</p> <p>Спочатку, як правило, виникає ідея гри, згодом дитина планує її реалізацію та підбирає для цього необхідний матеріал. Роль частіше починає формуватися ще до початку гри, дитина пробує вербально означувати задум, ігрові дії, розвиток гри. Головним стає виконання правил, що впливають з ролі й обумовлені змістом гри.</p> <p>Поступово зростає роль добре продуманого задуму, уміння погоджувати свої з діями інших. Виникає справді колективна гра, де кожна дитина намагається зробити свій внесок у її розвиток і опікується тим, щоб ігрові інтереси кожного були задоволені.</p> <p>Намагаються взаємодіяти з однолітками різними способами та спрямовувати ігрові дії партнерів і водночас підпорядковувати свої дії та вчинки загальному задуму гри. Гра носить колективний характер, реалізація ігрової теми може тривати упродовж декількох днів.</p>

старанно «помішують», періодично перевіряючи на смак.

З часом кількість ігрових дій розширюється і виходить за межі якоїсь однієї типової дії, наприклад, годування ляльки починає пов'язуватися з приготуванням і подачею їжі на стіл і далі укладанням ляльки спати. Діти стають здатними повністю ідентифікувати себе зі змістом гри та своєю ігровою роллю (називають себе ім'ям ігрового персонажу, наприклад, на запитання «Ти хто?», дитина відповідає «Я – мама»).

П'ятирічні діти стають здатними певною мірою «вибудувати» свою роль ще на початку гри, виходячи з цього починають підбиратися іграшки. Роль набуває організуючого значення, визначає правила гри. Дії стають більш узагальнені, згорнуті. Діти не просто відтворюють окремі дії, а об'єднують і підкоряють їх одну одній. Виникає елементарна колективна гра. У іграх відображується діяльність дорослих, фрагменти казок, події тощо.

Конструкторсько-будівельні ігри органічно вплітаються в хід сюжетно-рольових ігор та повсякденне життя групи. Діти, використовуючи будівельний матеріал (бруски, цеглини, пластини, кільця, чурбаки, шматки тканини), будують споруди, які для когось чи для чогось потрібні: будиночок для кицьки, стільчик і столик для ляльки, доріжку для автомашин, вежу для півника, ліжко для ведмедика тощо. З підручних матеріалів будують халабуди, будиночки, навіси.

Ефективно реалізують ігрові інтереси під час гри з піском, водою, використовуючи совки, решето, відра, лійки та інші ємкості; вдало поєднують

Основний зміст гри в цьому віці – виконання дій по відношенню до інших людей – учасників гри. Ролі яскраво окреслені та виділені. Протягом гри дитина чітко проводить свою лінію поведінки. Мовлення носить яскраво виражений рольовий характер. Порушення логіки дій і правил не приймається, що мотивується не просто посиленням на реальну дійсність, а й на раціональність правил. Вільно налагоджують спілкування з однолітками, співвідносять свої дії з діями партнерів.

У грі відображують дії та вчинки, що були одержані під час спостереження за оточуючим світом: будівництво, купівля продуктів, роботу перукаря тощо. Предметом гри може стати спільна діяльність з прибирання кімнати, заняття мистецтвом та рукоділлям, підготовка до свят.

У *конструкторсько-будівельних* іграх діти відображують широке коло різноманітних об'єктів відповідно до власних інтересів, потреб спільної діяльності чи сюжетно-рольової гри. Розрізняють та правильно використовують деталі будівельного матеріалу чи конструктору. Можуть конструювати об'єкти за власною уявою (задумом), зразком, зображенням на фотографіях чи малюнках.

Із задоволенням об'єднуються в ігрові товариства, виявляють індивідуальні варіанти рольової поведінки. Будують мости, тунелі, метро, гаражі для машин, вулиці з будинками, казкові хатки, меблі для ляльок, використовують споруди в сюжетно-рольових іграх.

Різноманітно використовують підручний матеріал: коробки, листи картону, мотузки, шматки тканини,

з будівельними іграми, використовуючи пластини, кубики, цеглини тощо.

Із задоволенням беруть участь у *рухливих іграх*, позитивно реагують на пропозиції долучитися до спільної гри. Намагаються якісно відтворити рольові дії, рухи, характерні для ігрових персонажів. Охоче включаються до ігор з ходьбою, бігом, стрибками, киданням, ловінням предметів, повзанням, лазінням; вправляються у рівновазі (балансують, видираються, ходять на ходулях, рухаються по пересіченій місцевості, де є підйоми, впадини, гірки).

З бажанням залучаються до навчання плаванню, катанню на триколісному велосипеді, самокаті, роликах; взимку – на лижах, санчатах, ковзанах тощо.

У *музично-ритмічних іграх*, хоровах діти із задоволенням включаються в програвання, намагаються повторити рухи, показані дорослим, підспівують, підтанцювають в ритм музиці; використовують виразні рухи, жести, міміку для відтворення образів людей, тварин, птахів.

З інтересом спостерігають та охоче долучаються до *ігор-драматизацій* та інсценування, промовляють фрази та уривки зі знайомих літературних творів, ведуть прості ігрові діалоги, супроводжують ігрові висловлювання відповідною інтонацією, виразними рухами та мімікою. Поступово оволодівають вмінням одночасного промовляння тексту та водіння ляльки чи переставлення площинних зображень. Пробують свої сили та вміння у різних видах театру (театр дітей-виконавців, настільний театр ляльок, театр картинок, пальчиковий театр, театр маріонеток, театр

стійки, меблі, будуючи з них будиночки, халабуди та укриття.

Без спонукання беруть активну участь у *рухливих іграх*, виявляючи рухливість, спритність, швидкість, гнучкість, силу; в іграх змагального характеру цікавляться результатом, разом з тим виявляють товариську і дружню підтримку до однолітків, у яких щось не виходить. Удосконалюють вміння кататися на велосипеді, самокаті, роликах; взимку – на лижах, санчатах, ковзанах тощо. Намагаються ввійти у заданий ритм і рухатися спільно з іншими під час рухливих ігор (наприклад: стрибки через велику скакалку чи у стрибках по колу).

У *музично-ритмічних іграх* хоровах діти легко та із задоволенням імпровізують, невимушено та щиро проявляють емоції, намагаються виразити себе через рух, охоче взаємодіють з іншими дітьми, виявляють позитивну емоційну спрямованість, підспівують та промовляють текст на рівні з вихователем. Володіють та варіативно застосовують різноманітні виразні рухи, жести, міміку для відтворення образів людей, тварин, птахів.

У *іграх-драматизаціях*, інсценуванні розвивають навички володіння мовою жестів та імітаційними рухами при відтворенні добре знайомих текстів казок та оповідань, придумують та розігрують казки, окремі фрагменти оповідань. Мімікою, жестами та інтонаційно передають різні емоційні стани: радості, суму, тривоги, гніву; відтворюють специфічні рухи людей: як діє маляр, пекар, швачка. З інтересом долучаються до участі в різних видах театру: театр дітей-виконавців,

«рукавички», театр на фланелеграфі). Користуються засобами емоційної виразності, намагаються передавати почуття зображуваного персонажу.	настільний театр ляльок, театр картинок, пальчиковий театр, театр маріонеток, театр «рукавички», театр тіней та до створення ігрового середовища, виготовлення лялькових персонажів, елементів костюмів, декорацій.
---	---

Зміст педагогічної роботи з підтримки вільної гри

Підтримка дитячої гри – тонкий і складний процес. Складність в тому, що гра є вільною самостійною спонтанною дитячою діяльністю. Важливо в процесі педагогічного спілкування зберегти цю свободу й безпосередність. Здійснення грамотної, ефективної підтримки ігрової діяльності передбачає високий рівень володіння професійними якостями.

Потрібно заохочувати дітей до різноманітного емоційно насиченого повсякденного життя: разом з вихователем готувати їжу, працювати на городі, допомагати дорослим в догляді за кімнатними рослинами, випікати хліб, прати прасувати, прибирати в групі, тобто займатися осмисленою, справжньою та корисною справою – усе це поступово знайде своє відображення в грі. Під час прогулянок «помічати» та ненав’язливо звертати увагу дітей на все, що відбувається навкруги, викликати зацікавленість та емоційний відгук (подив, радість, захоплення, сумнів); в подальшому різні цікаві події можуть лягти в основу сюжету гри та розширять ігрову тематику, наприклад, які машини їздять, як розвантажують машину з хлібом, як пташки годують своїх дітей тощо.

Підтримувати інтерес дітей до гри та їхнє намагання приєднатися до гри, створювати атмосферу в групі, яка дозволила б дітям заглибитися в світ гри, і при цьому не заважати іншим. Заохочувати старших дітей до обговорення ролі ще до початку гри, вербального означення задуму, ігрових дій та напряму розвитку гри. Допомогати дітям свої переживання повноцінно втілювати в ігровій діяльності та спрямовувати їх активність на розвиток сюжету та побудову ланцюжка ігрових дій,

ігрове використання різноманітних предметів, їх називання відповідно до змісту гри, застосування предметів-замінників. Орієнтувати дітей на можливість реалізації ігрової теми упродовж декількох днів. Стимулювати дітей до ідентифікації себе зі змістом гри та своєю ігровою роллю.

Заохочувати дітей об'єднуватися та взаємодіяти в грі, дотримуватися елементарних правил гри, допомагати та підтримувати один одного. Пропонувати різноманітний ігровий матеріал, що дозволяв би розгорнути в грі ситуації, образи, події. Збагачувати ігрове середовище, створювати ситуації виклику, які б стимулювали інтерес та бажання дітей розвивати гру.

Налаштовувати дітей на органічне вплітання *конструкторсько-будівельних ігор* у хід сюжетно-рольових ігор та повсякденне життя групи, мотивувати дітей до будівництва споруд та виготовлення речей, які для когось чи для чогось потрібні. Налаштовувати на використання різноманітного будівельного матеріалу (бруски, цеглини, пластини, кільця, чурбаки, шматки тканини, коробки з картону, мотузки), підтримувати прагнення будувати з підручних матеріалів (меблів, ширм, коробок тощо). Заохочувати до різнопланового використання деталей будівельного матеріалу чи конструктору згідно власної уяви (за задумом), зразка, зображення на фотографіях чи малюнках.

Пропонувати реалізовувати ігрові інтереси в іграх з піском, водою, використовуючи совки, решето, відра, лійки та інші ємкості та поєднувати з будівельними іграми, використовуючи пластини, кубики, цеглини тощо.

Постійно вести спостереження за дитячою грою, вміти аналізувати її, помічати участь кожної дитини, напрямки її розвитку та вчасно вносити корективи в організацію життя дітей. Допомагати дітям використовувати потенціал кожного для розвитку спільної гри, підтримувати ситуації спільної гри старших та молодших дошкільників.

Типові сюжетно-рольові дитячі ігри дітей різного віку: «Доньки-матері» («Сім'я»), «Лікарня», «У селі», «Зоопарк», «Ательє», «Ферма», «Магазин»,

«Дитячий садок», «Будівництво», «Мандрівка», «Поїздка в транспорті», «День народження», «Пошта», «Школа», «Театр» тощо.

Створення розвивального середовища для вільної гри

Іграшки та предмети для гри мають бути підкреслено простими, зробленими в основному із природних матеріалів. Багато з них несуть в собі лише загальні ознаки різних предметів і лише в чомусь схожі на відомі предмети, що робить їх максимально поліфункціональними. Зафіксована у своїй єдиній меті застосування іграшка-інструмент значно звужує поле гри з цим предметом, знижує справжній інтерес, зменшує здатність до фантазування. Незавершеність іграшки, предмету дає дітям основу для власної діяльності. Гра – це життєва необхідність, творчість, створення власного життєвого простору, а лише потім – використання готових форм і предметів за прямим призначенням. У іграшках лише в загальних рисах має бути відображено характер персонажів, дитяча фантазія у грі зможе їх доповнити деталями. Так, одна і та ж сама лялька може бути простою дівчиною, царівною, бабусею, доброю матінкою чи навіть Бабою Ягою. У своєму фантазуванні діти можуть далеко перевершити всі уявлення дорослих і створити неочікувані образи. Сутність гри полягає в тому, що предметам «надається» певне нове значення. Внутрішня активність, що при цьому виникає, зрощує в дитині здатність уявляти, мислити, узагальнювати.

Вільна гра в дитячому садку організовується таким чином, щоб у залежності від погоди й пори року діти постійно мали у своєму розпорядженні на свіжому повітрі та в приміщенні природні матеріали, іграшки та різноманітні предмети: пісок, воду, соснові шишки, жолуді, камінчики, мушлі, коріння, маленькі та великі обрізки дерев, дощечки, гойдалки, коники-гойдалки, прості ганчір'яні ляльки, набиті овечою вовною, книжки з картинками, кольорові олівці, легкі дерев'яні стелажі, які діти могли б завісити, щоб влаштувати куточок для ігор, кольорові хустки, шматки тканини та покривала для декорацій і костюмів у сюжетних іграх. Також

застосовуються тканини різної фактури і розміру, прості костюми - плащі, пов'язки, головні убори.

Діти вільно об'єднуються для гри, обирають собі роль чи рольову дію і самостійно розвивають сюжетну лінію.

У груповій кімнаті по периметру групи на полицях розміщують різноманітні предмети та іграшки. Насамперед, це різноманітний природний матеріал: поліна, дерев'яні чурбаки, продовгуваті зрізи стовбурів берези, частини гілок, шишки, жолуді, каштани, камінці, ракушки, шматки кори, кольорові скельця, клубки пряденої та непряденої вовни та всяка-всячина, що може бути використана для спонтанної гри дітей (кольорова воскова крейда, різні за фактурою нитки, різнокольорові тканини). У грі розколотий чурбак з сучками може стати тролейбусом, праскою, пароплавом, телефоном; каштани – їжею, отарою овець, машинами на вулиці. Пластичність природних матеріалів, їх приємна на дотик поверхня, колір, загальний вигляд є привабливими та бажаними, тому діти охоче й різноманітно використовують їх у грі.

Великий простір кімнати може поділятися на дитячі центри або куточки /маленькі кімнати/, де діти можуть гратися невеличкими групами. Ігровий матеріал у них може бути розкладений по полицях або знаходитися у корзинах. Добре мати пересувні в ріст дитини ширми, які дозволять варіативніше використовувати середовище. У групі бажано мати невелику кухню з обладнанням для приготування простої їжі та миття посуду. Варто дозволити дітям скористатися в якості атрибутів меблями (дорослими та дитячими) для вирішення своїх ігрових задумів (стільцями, столами, лавками), наприклад, із стільців можна побудувати потяг, із столів – халабуду.

Для будівельних ігор бажано мати дерев'яні стійки, добре обстругані дошки різних розмірів, великі клапті тканини, покривала, шнури, мішечки з піском. Завісивши дві стійки, діти можуть утворити ліжко з пологом, куточок для ляльок, магазин чи ляльковий театр. Стійки та ширми можуть бути різного розміру, але неодмінно легкі та переносні. Для перевдягання під час гри необхідно мати

різноманітні предмети одягу, зокрема, спідниці на резинці, хустки різного розміру, кашкети, головні пов'язки, стрічки, пояси, плетені шнури. Ще краще, коли в групі буде затишний куточок, який би нагадував чи то печеру, чи то халабуду. Їх невеликі розміри допомагають дітям відчутти межі власного тіла. Тілесні відчуття допоможуть сформувати ящики, картонні коробки, тазики, кошики з каштанами, тканини для загортання з ніг до голови, килим для закручування, мішечки для укривання, велика труба-канал. Деякі будівельні матеріали, дитячі будівельні конструктори (куби, пластини, бруски, конуси, цеглини) також можуть зайняти своє місце в групі, головною вимогою щодо таких іграшок має стати природність кольору та матеріалу, з якого вони виготовлені (дерев'яні). Проте не рекомендується зловживати такими конструкторами, оскільки їх чітко визначена форма гальмує творчу ігрову ініціативу дітей.

У групі зазвичай відводиться місце для лялькового будиночка, який діти можуть за бажанням перебудовувати. Тут відбувається повсякденне життя за прикладом дорослих, ляльки можуть ставати за бажанням і дітьми, і дорослими. Добре, якщо в ляльковому будиночку є іграшковий посуд: маленькі дерев'яні чи глиняні кухлі, миски, ложки, тарелі; предмети для сервіровки столу, різноманітний природній матеріал та різні вжиткові в повсякденні речі.

У іграшковому куточку мають бути *ляльки*. Лялька – це образ людини. Для кожної дитини вона є тією головною іграшкою, яка найбільше викликає й пожвавлює уявлення про її власну організацію. Краще, коли вона буде зроблена руками вихователів або батьків. Такі ляльки на вигляд дуже прості, часто не деталізовані, але їх створення вимагає певної майстерності і натхнення. Цінність такої іграшки не в її механічній рухливості, а в тих справжніх ігрових взаєминах, які продукуються дітьми. Ігрові персонажі: ляльки різних видів – ганчір'яні, вузликові, плетені, валяні із вовни, ляльки для настільного театру, вирізані з дерева, зроблені з соломи, лика, плетені з пряжі чи пошиті з тканини – овечки, кози, корови, коні, лошата, поросята, кози, козенята та ін. За розмірами, пропорціями та кольором

ляльки подають дитині достовірні та красиві образи. Для таких ігор потрібні клапти із тканини, ліжечка, люлечки, візочки, гамачки, корзинки, маленькі стільчики.

У групі можуть бути й іграшки, що дуже схожі на реальні предмети (ваги, машини тощо), але таких іграшок має бути небагато.

Таким чином, до іграшок, які можна знайти в природі, додаються й ті, що робить своїми руками людина – вирізає з дерева, шиє з тканини чи робить з якогось іншого матеріалу. Цього цілком достатньо для повноцінної творчої дитячої гри. Розуміючи важливість розвитку дитячого фантазування, робити іграшки слід простими, але разом з тим з красивими та правдивими формами.

Ігри-драматизації та театралізовані ігри

Характеристика та види ігор-драматизацій і театралізованих ігор

Ігри-драматизації та театр (театралізовані ігри) широко застосовуються в роботі з дітьми різного віку: від найменших – до найстарших. Спираючись на добре знайомий художній твір (казку, оповідання), в іграх-драматизаціях діти відтворюють сюжет через різні ролі. Так як і в сюжетно-рольових іграх, тут є ігровий задум, сюжетна лінія, ролі, рольові та реальні взаємини, правила. Істотна відмінність таких ігор – у цілому відомий сценарій. А втім, діти за власним бажанням можуть змінювати його, вибудовувати нові лінії, доповнювати зміст чи навпаки скорочувати.

Театр (театралізовані ігри) представляє собою відтворення сюжетних ліній відомих літературних творів у таких умовах, що нагадує театр. Використовуються різні види театру – театр дітей-виконавців, настільний театр іграшок, театр ляльок-маріонеток, театр ляльок-фігур, театр картинок, пальчиковий театр, театр рукавичок, театр Петрушок, театр на фланелеграфі, театр «Стенд-книжка», театр фартухів, театр тіней, театр повітряних кульок, театр коробок, театр «живої руки». Специфіка використання театру у вальдорфській освітній системі в тому, що відсутній жорсткий поділ на акторів та глядачів, усі дотичні до вистави розглядаються як повноправні учасники. Глядачі душевно проживають виставу,

активно реагують, наслідують, інколи вже в її процесі включаються в дійство. Можна помітити, як діти-глядачі мимовільно промовляють текст, як рухаються пальці рук, як вони змахують руками чи зіскакують з місця. Під час таких вистав не прийнято аплодувати учасникам театральної вистави, вважається, що це дітям не потрібно, оскільки й артисти, і глядачі перебувають не в штучній, а справжній ситуації й отримують значно більше, аніж визнання глядачів – емоційне проживання ситуації.

Театральну виставу (настільний театр ляльок, театр картинок, пальчиковий театр, театр Петрушки, театр «рукавички», театр тіней) спочатку, як правило, показує сам вихователь, супроводжуючи розповідь казки показом. Одна й та ж вистава повторюється декілька днів підряд, тому кожна дитина в подальшому в будь-який момент може залучитися до її показу. Старші дошкільники вже можуть самі придумувати сценарій, подію та драматизувати. Саме за прийомом кількоразового повторення й криється найсуттєвіша перевага таких ігор: діти із задоволенням вибудовують власні діалоги, придумують нових персонажів, об'єднують змістові лінії. *Будь-яке фантазування та відхід від конкретного змісту твору має тільки вітатися – це дасть можливість кожній дитині розширити межі своєї ролі, актуалізувати її, внести своє бачення в хід гри.*

Активна участь дітей у підготовці гри, розробці сценарію, підготовці костюмів, декорацій розвиває в них самостійність, ініціативу, креативність, викликає радість творчості. Враховуючи, що театралізовані ігри здійснюють величезний психологічний вплив на формування душевного стану дитини, потрібно зважено ставитися до вибору художнього матеріалу. Значні переваги має віршований текст, який швидше засвоюється та полегшує передачу дій у грі-імпровізації, підказує правильне інтонування, допомагає виразніше передати характер подій та є мелодійнішим для слухачів.

Зміст твору має бути високохудожнім, образним, спрямованим на загальнолюдські цінності та відповідати особливостям дитячого сприймання. Не повинно відчуватися яскраво вираженої моральної спрямованості (наприклад, як в

байках). Справжня людська та надлюдська мудрість міститься в автентичних казках різних народів, які є основою розповідей, вистав та хороводів. Можуть використовуватися й літературні твори дитячих класиків, інші авторські оповідки та власні твори. У центрі дійства завжди внутрішнє життя людської душі, її еволюціонування, духовна історія розвитку людства. Дитяче світосприйняття допомагає безпосередньо пережити події в своїй душі, тим самим йдучи шляхом розвитку: долаючи і сумніваючись, помиляючись і воскресаяючи, боячись і перемагаючи свій страх – вони отримують свій душевний досвід, духовно зростаючи людиною. Це відбувається природним чином, поза детальним аналізом з дитиною літературного твору, не вдаючись до розлогих додаткових пояснень.

Створюючи нові сюжети, придумуючи нові тексти, варто усвідомлювати, які саме посили йдуть від персонажів (що стоїть за образами бабусі чи хлопчика, які якості людської душі приносить із собою лисиця, троянда чи височенні гори). Дітей приваблює перевтілення в образи героїв казки, перевдягання в різні костюми, переживання перебігу подій, можливість інтонаційного зображення різних за характером персонажів. Усе це стимулює бажання вправлятися у виконанні різних ролей, тобто знати всі ролі та тексти всіх героїв.

Театралізовані ігри сприяють розвитку мовлення, мислення, пам'яті, фантазії, концентрації, самостійності, соціальної компетентності, впевненості, формуванню відчуттів слуху, зору, стилю, рівноваги, власного тіла та руху. Різнобічний вплив театралізованих ігор на особистість дитини дає можливість використовувати їх як дієвий, але ненав'язливий педагогічний засіб.

Настільний театр іграшок. Розповсюджений варіант театралізованої діяльності – показ вистави за допомогою іграшок на звичайному столі, який виконує роль сцени. Використовуються найрізноманітніші іграшки: фабричні, саморобки з природного та будь-якого іншого матеріалу. Не потрібно обмежувати політ фантазії, головне, щоб іграшки й саморобки стійко стояли на столі та були легкими в пересуванні. Декорації, як правило, робляться з природних матеріалів (листя, гілочок, кори, шишок, жолудів тощо) та кольорових тканин різної фактури. За

допомогою дерев'яного будівельного матеріалу, вазонів, різнокольорових та різнофактурних тканин відповідних кольорів, що створюють м'які живі форми (галявини, гірки), на столі вибудовується ландшафт. Це допомагає дитині уявити й високу гору, і прірву, і ліс – усе, про що вона чує. При цьому на столі-сцені все виглядає дуже стримано та просто. З кожною новою казкою у вихователя з'являються все нові та нові ідеї, прийоми й маленькі секрети, що надихають дітей включитися і також щось зробити самостійно. У такій дитячій діяльності відкриваються великі можливості для фантазії та взаємодії дітей між собою.

Велике значення має якість виготовлених ляльок. Потрібно дотримуватись основних пропорцій, а ось риси обличчя можна лише позначити – це допоможе дітям фантазувати, уявляючи, як персонаж виявляє різні емоції: радіє, сердиться, сумує, дивується тощо. Можливе вільне поєднання різних типів ляльок, втім бажано, щоб пропорції зберігалися (Котигорошко має бути меншим за велетня). З радістю діти розглядають ляльок та сприймають їх так, ніби це живі істоти; з інтересом спостерігають за їх діями: як герої вистави рухаються, реагують, подають репліки. Це викликає в них жваву реакцію, яскраве емоційне ставлення до дійових осіб і прагнення стати безпосереднім учасником подій. Чим старші діти, тим більше вони цікавляться сюжетами інсценівок, стосунками між дійовими особами, їхніми успіхами та невдачами. Тому ляльковий театр використовується не тільки як розвага для дітей, але й як засіб виховання високих моральних якостей та позитивних рис характеру. Окрім того, такий ляльковий театр є альтернативою телебаченню, де на відміну від театру зображення є лише у двох вимірах. Зокрема, це має особливе значення для формування зору дитини, що інтенсивно відбувається саме в цьому віці.

Театр картинок (театр ляльок-фігур) також виконується на столі. Всі картинки (фігури) – персонажі і декорації мають бути двосторонніми. Щоб фігурки не падали, потрібні добрі опори, що забезпечується правильним співвідношенням ваги чи площини опори з висотою картинки. Чим вище картинка, тим більшою чи вагомішою потрібна площа опори.

Стенд-книжка – використовується для ігор-подорожей для відображення динаміки, послідовності подій за допомогою ілюстрацій, що змінюють одна одну. Персонажі та декорації закріплюються на нижній частині дощечки. На верхній розміщується транспорт, на якому здійснюється подорож. По ходу транспорту ведучий перегортає листки стенд-книжки, демонструючи різні сюжети, зустрічі, які трапляються на шляху

Театр Петрушок – це вистави за участю спеціальних ляльок, у яких порожній тулуб (сорочка, рукавичка) одягається на руку. Рух голови лялькового персонажу здійснюється за допомогою рухів пальців, кисті руки. Для такого виду театру потрібна ширма, за якою ховається ляльковод.

Театр на фартусі – це показ дійства в умовах, де сценою та декораціями слугує одяг (фартух чи сукня), в межах якого і розгортається сюжетна лінія. Ляльки та декорації кріпляться на липучках або знаходяться в окремих кишеньках, які дістаються відповідно до сюжету. Такий театр надає можливість вихователю, одягнувши театр-фартух, відразу розпочати виставу. Під кожен виставу готується своя сцена, декорації (фартух). Декорації рухаються разом з акторами, вихователь вміло маніпулює ляльками, виймаючи їх з окремих кишень, доповнюючи їх мімікою, жестами, засобами мовленнєвої виразності. Для виготовлення фартухів підбираються різнокольорові тканини, які мають стати інформативним тлом, наприклад, зима – блакитна, осінь – жовтава тощо. Кількість зображень має бути домірною та лише такою, щоб допомогти дитині уявити ситуацію; декорації не мають «поглинати» персонажів, а «працювати» на них і на сюжет. Поступово до такого виду театру можна залучати дітей, старші з них можуть показувати прості історії на своєму маленькому фартусі.

Театр рукавичок – це використання у якості персонажів рукавички (готової чи зшиті), яка оформлюється потрібними заготовленими деталями, пришитими до основної тканини. Рукавичка може відтворювати образ дівчинки, хлопчика, дідуся, бабусі, вовка тощо. Волосся, вуха, бороду вдало імітують нитки, бахрама. На

рукавичці не повинно бути переобтяжуючих деталей. Зворотній бік може оформлюватися деталями (хустка, хвостик).

Пальчиковий театр – це інсценування казок, оповідань за допомогою ляльок, що одягаються на пальці. В ході гри можна рухати одним або двома пальцями, переміщуючись за ширмою та проговорюючи текст. Можна обходитись і без ширми, зображуючи дії сидячи чи переміщуючись вільно по кімнаті. За допомогою цього виду театру можна показати одночасно декілька персонажів. Наприклад, у казках “Ріпка”, “Вовк і семеро козенят”, “Гуси-лебеді” тощо. Казки й інсценівки, в яких багато персонажів, можуть показувати двоє-троє дітей, які розміщуються за ширмою.

Тіньовий театр викликає в дітей особливий інтерес, який їм видається як щось особливо чарівне та загадкове. Для такого виду театру необхідний екран з напівпрозорого паперу, чітко вирізані чорні пласкі фігури персонажів і яскраве джерело світла за ними, завдяки якому персонажі відтіняються на екрані. Дуже цікаві зображення можна отримати за допомогою пальців рук, наприклад, гусака, зайця, сердитого індика, діти дуже швидко навчаються самотійно їх показувати. Важливо супроводжувати показ словесним супроводом. Щоб показувати сценку з деякими персонажами одночасно, необхідно встановити внизу екрану планку, на якій можна прикріпити фігуру. Фігури слід розміщувати внизу екрану, щоб тіні були чіткішими. Театр тіней добре використовувати під час дозвілля. Передувати використанню театру тіней може театр ляльок-фігур, який також площинний, але значно виразніший. Щоб дітям легше було сприйняти тіньовий театр, бажано пограти з тінню, наприклад, показати предмети, що знаходяться за прозорим полотном і підсвічуються світлом. Діти за тінню розпізнають предмети. Можна складати різні фігури тварин, предметів із пальців рук, діти дуже швидко навчаються самотійно їх показувати.

Гра-вистава з використанням рухливих картинок – це вистава, коли зміст казки, оповідання чи історії відтворюється за допомогою спеціальних малюнків, у яких через зроблені отвори з’являються й рухаються персонажі. Така гра вимагає

великої майстерності від вихователя. Для того, щоб виготовити картинки, потрібно продумати сюжет історії, намалювати пейзаж, вирізати та наклеїти додаткові елементи малюнка, що допоможе рухатися персонажам. Вистава супроводжується текстом та співом. Така гра розвиває фантазію дитини, стимулює до її власної активності, творчої діяльності. Цей вид театру дуже зацікавлює дітей, вони починають активно малювати крейдами, виготовляючи власні казочки – історії з рухливих картинок. Зовсім не просто придумати, як може рухатись бджілка, намалювати її, вирізати та підклеїти до галявини так, щоб її можна було пересувати з квітки на квітку. Дитина 6-7 років здатна самостійно виготовити таку гру, показати і розповісти її меншим дітям.

Театр дітей-виконавців – це вистава, у якій діти інсценують певний літературний твір, виконуючи різні ролі. Такий театр вимагає серйозної підготовки від вихователя. Сюжет, атрибути костюмів, декорації, рухи, текст, спів, гра на музичному інструменті (металофон, флейта), спосіб призначення ролей – усе потрібно продумати завчасно. Потрібно відчувати стан кожної дитини, щоб правильно визначитися з тим, хто яку роль буде виконувати, тобто, кому в який момент корисно прожити ту чи іншу роль. Вихователь сам починає драматизувати (говорити) за персонажів, а діти, наслідуючи вихователя включаються в театралізацію. Гру можна повторювати щодня протягом епохи (3-4 тижні). Такий підхід дозволяє навіть дуже невпевненим у собі дітям набратись сміливості та виконати якусь роль. Усі слова, пісні діти виконують разом і це має велике значення для розвитку соціальних якостей. Якщо якась дитина збилась, група її підтримає. Як відомо, кожний художній твір містить як головні – бажані для дітей – ролі, так і другорядні – менш цікаві. Вихователь може допомогти зробити цікавою будь-яку роль, наштовхнувши дитину на незвичну лінію в розвитку сюжету, доповнення костюму якимось особливим елементом, тощо. Кожного разу діти можуть виконувати різні ролі.

Для оформлення кожного виду театру можуть багато зробити самі діти: підготувати малюнки, зробити квіти, розвісити декорації. Щоб персонаж твору став

легко впізнаним та яскравим, достатньо додати окремі елементи, наприклад, хвостик, вушка, метелик на шию, сумку, чобітки, парасольку тощо. Не потрібно спеціально ускладнювати процес оформлення декорацій, підійдуть розвішені тканини, меблі, іграшки, декоративні прикраси тощо.

Особливої майстерності потребує показ театру на столі. Вихователь розповідає казку й супроводжує її показом на столі. Мова казкаря – спокійна, чітка, з легкими відтінками інтонації відповідно сюжету казки. Вона тече, наче вода в річці, іноді потрапляючи на перепони, весело підстрибує і прямує далі. Неабияку роль відіграють жести руки. Вони повинні бути виважені, спокійні, по-справжньому підсилювати зміст подій у казці. Допомагає створити потрібний настрій музичний супровід казки – спів, гра на металофоні, лірі чи флейті.

Діти з нетерпінням очікують вистави на столі, сприймають її як справжнє чародійство. Така гра є гарним імпульсом для розвитку власної фантазії дитини, поштовх до вольової діяльності. Дуже часто після показу таких вистав під час вільної гри діти відтворюють казку на столі. Це може бути та ж сама казка з точним відтворенням всіх деталей, а може розвиватись зовсім інший сюжет, який діти розігрують самостійно, навіть без глядачів.

Створення розвивального простору для підтримки ігор-драматизацій та театралізованих ігор

Підтримувати у дітей інтерес до художньої літератури та відображення її змісту в іграх-драматизаціях та театральних виставах: розповідати казки, легенди, маленькі історії з життя, читати оповідання, супроводжуючи розповідь та читання показом театру, де через жести, міміку інтонацію відображувати емоційні стани героїв. Реалізовувати системний підхід до підтримки дітей в іграх-драматизаціях та театралізованих іграх: мотивувати дітей до участі своєю розповіддю, супроводом і показом лялькових персонажів; підтримувати їх бажання взяти участь та виконати певні ролі, виготовити атрибути; допомогти в підготовці до самостійного показу вистави. Вибудовувати педагогічну стратегію щодо міри участі дітей у виставі: від

мінімальної та обмеженої на рівні допомоги вихователю до самостійної гри за мотивами знайомого літературного твору чи самостійно придуманої ситуації; від включення старших дітей до поступового залучення молодших. Удаватися до різних способів розігрування казок та оповідань: за допомогою іграшок на столі, на фланелеграфі, шляхом драматизації, засобами театру тіней тощо. Такий підхід допомагає дітям оволодіти сюжетом, імпровізувати та вільно розширювати спектр виразних засобів, здобути досвід у застосуванні експресивних засобів зображення: інтонування, жестів, міміки, пантоміміки.

Підтримувати старших дошкільників у їх бажанні повторити показане вихователем або відтворити за допомогою лялькових персонажів самостійно вигадану історію чи казку та показати іншим дітям. Моделювати педагогічні ситуації, за яких дітям в один день розповідається казка чи оповідання, що супроводжується рухами та жестами, а наступного дня ця ж розповідь показується без слів, тобто мовою пантоміми. Підтримувати спроби дітей передати знайомий художній твір мовою пантоміми та самим демонструвати різні засоби комунікації: фізіогноміку (експресія обличчя, фігури), жести, міміку, відтінки голосу (тембр, темп, висота голосу, акценти, наголоси), пантоміміку, екстралінгвістичні характеристики (паузи, покашлювання, сміх, позіхання, плач).

Налаштовувати дітей на допомогу та підтримку один одного в процесі підготовки вистави; стимулювати самостійність, наполегливість, витримку. Заохочувати всіх дітей брати участь у виставі: підспівувати пісеньки, супроводжувати розвиток сюжету грою на металофоні, лірі, флейті, проговорювати тексти тощо. Підтримувати імпровізацію, творчість дітей. Аналізувати характер участі у виставі кожного із дітей з тим, щоб через головні ролі пройшли всі бажані діти, а не тільки ті, хто з ними справляється майстерніше.

Створювати ситуації виклику, розміщуючи в групі в різних місцях необхідне для театралізованої діяльності обладнання: костюми для театру дітей-виконавців, настільний театр ляльок, пальчиковий театр, театр Петрушки, театр «рукавички», театр тіней, згруповані відповідно казки картинки тощо.

Художньо-мовленнєва діяльність

Характеристика вікових проявів дитини в художньо-мовленнєвій діяльності

4 – 5-й роки життя	6 – 7-й роки життя
<p>Дитина з задоволенням і позитивно сприймає поетичний фольклорний супровід фрагментів своєї життєдіяльності: умивання, причісування, вибір ведучого у грі за допомогою лічилки, закликання сил природи (звертання до сонця, дощу, вітру, тварин, пташок тощо). Засобами фольклору малюк збагачує свій душевний простір, знайомиться з моральними цінностями, знаходить смисловий відгомін у реальному житті. Сприймає прозовий чи поетичний літературний твір з позиції краси, проявляє себе емоційно сприйнятливим слухачем. Сприймає зміст прозового чи поетичного твору через процеси слухання – уявлення, усвідомлення прослуханого – розуміння його.</p> <p>Швидко налаштовується на атмосферу душевної гармонії у спокійному затишному середовищі, де «живе» казка. Сприймає казковий світ як з'єднувальний місток між духовним та видимим, практичним, як варіативне відображення реальності; об'єктивує наміри, вчинки персонажів; переносить словесні формулювання на реальний ґрунт. Частіше знаходить підстави для розмежування уявного казкового світу та реальності.</p> <p>Самостійно по-своєму доповнює конкретний образ уявного героя, «домальовує» в уяві ті чи інші риси та проживає разом з ним всі події. Зворушливо олюдноє звірів у казках. Щиро переймається подіями, станами героїв, разом з ними адекватно</p>	<p>Дитина радісно реагує на знайомі зразки дитячого фольклору; з цікавістю ставиться до невідомих їй, роздумує з приводу змісту, ритмічності слова, дії, та вчинків. Проявляє готовність до використання закличок до об'єктів і явищ природи.</p> <p>Разом з дорослим створює атмосферу душевної гармонії, де буде «жити» казка. Емоційно виразно демонструє морально-ціннісне ставлення до різних героїв фольклорних і літературних творів, чітко розмежовуючи прекрасне і потворне в побудові взаємин. Орієнтується на чесноти позитивних героїв твору, схвально ставиться до їхніх вчинків, спроб побудови гуманної взаємодії з іншими персонажами. Сюжет сприймає як поперемінно діючий фактор або чинник, що перетворює осуд на схвалення, засудження на похвалу, невдоволення на втіху. Проявляє емоційну непримиренність до антигуманного у діях, ставленні, вчинках, намірах. Намагається розібратися в суті конфліктів, що потребує активної напруженої розумової діяльності. Як наслідок - прояви розуміння в емоціях: почуття радості й суму, схвалення й осуду. Концентрується на складному процесі перцептивної діяльності – слуханні.</p> <p>Від початку казки зосереджується на сюжеті, його розвитку; виокремлює для себе позитивних та негативних героїв; формує власне відповідне ставлення до них: переймається проблемами,</p>

«проживає» сюжет, привласнює їхні колізії, гуманні вчинки. Виразно непокоїться у динамічно драматичних ситуаціях, відчувається розгублено, безпорадно, навіть якщо знає оптимістичну кінцівку твору. Коли ж події змінюються на краще – відчуває і свою причетність до них.

Адекватно реагує на динамічні події в сюжетній лінії твору. Охоче підспівує дорослому чи проговорює речитативом знайомі фольклорні твори. Наділяє позитивних персонажів близькими й зрозумілими собі якостями та зовнішніми характеристиками: довге хвилясте волосся, яскравий одяг, весела вдача, грайливість, відкритість взаємодії тощо. Слухаючи фольклорний чи літературний твір, адекватно варіативно реагує на події: під час небезпечних для позитивних героїв подій дитина супититься, кривиться, напружено чи розпачливо вслухається, нерідко плаче; при благополучному розв'язанні проблемних ситуацій малюк плескає у долоні, притупує ніжками, сміється, підстрибує, викрикує схвальні оцінки на адресу позитивних героїв та засуджуючі – на адресу негативних.

Чітко й однозначно виокремлює позитив і негатив у сюжетній лінії та словесно означає власне ставлення. Сприймає контраст полярних понять і проявів: правда і неправда, весело і сумно, добре і погано. Починає формувати первинні моральні категорії. Розуміє відмінність поведінки, дій тварин реальних і казкових. Іграшкових тварин наділяє казковою здатністю до діалогів, продуманих вчинків, встановлення взаємин тощо. Пам'ятає й охоче приспівує чи промовляє речитативом кількаразово повторювані

подіями, емоціями, станами героїв; непокоїться про хибний шлях, що ті обрали; радіє кмітливості та вправності, що їй допомогло вибратися з халепи; засуджує персонажів, які стали причиною небезпечних випробувань тощо.

Глибоко переживає драматичні події, намагається допомогти героям подолати труднощі, відчувається впевнено у своїй правоті, як і у закономірності щасливої кінцівки казки.

Оцінює найвищі людські чесноти; непримиренно ставиться до аморального, антигуманного. Розмежовує вірність і зрадливість, сміливість і побоювання, щедрість і скупість, привітність і спесивість. хитрість і правдивість, підступність і чесність.

Після слухання казки літературні події переносить у реальне життя, знаходить спільне та відмінне, здобуває знання про долю, людську душу, її відкриті й приховані якості. Усвідомлює розмежування уявного та реального, казкового і життєвого.

Вирізняє літературний твір як цікавий, необхідний, важливий, естетичний. Виявляє себе естетично чуйним цінителем, слухачем. Насолоджується літературним мистецтвом, пізнає його образну специфіку. Переймає духовний потенціал фольклорного чи літературного твору власний досвід, намагається наслідувати вчинки, дії висловлювання улюблених персонажів. Дошкільник знає по кілька зразків різних форм дитячого фольклору: колискові, забавлянки, заклички, мирилки, лічилки, приказки, прислів'я,

в казці діалоги, пісеньки.

Зрозумілі й близькі приклади поведінки героїв казки діти зіставляють з особистим досвідом і переносять його на себе або на своїх товаришів у різних життєвих ситуаціях.

Дитина здана частково відтворити зміст поетичного та прозового твору, зіставляти почуття та вчинки персонажів з власними. Уміє декламувати вірші напам'ять, переказувати короткі та динамічні українські народні казки, інколи застосовувати усну народну творчість в драматизації, розвагах, фольклорних святах. Вдається до звуконаслідування персонажів казок про тварин, поетичних творів; до наслідування римування, співу, образних рухів.

Насолоджується слуханням, переказуванням, програванням фольклорних творів. Дитина знає окремі колискові, забавлянки, заклички, сюжет кількох українських народних казок про тварин; може переказати найголовніші фрагменти сюжету, події, що найбільше зацікавили або де переважає рух.

Знаходить пояснення використанню малих форм фольклору: щоб приспати дитину, забавити її грайливим словом і рухом, привернути увагу сил природи задля задоволення потреб людини (природні явища, об'єкти).

Періодично, протягом кількох тижнів, просить дорослих кількаразово прочитати твір, що свідчить про щораз нове чи глибше переживання його, про вживання в різні казкові образи. Багаторазове слухання твору та розглядання ілюстрацій свідчить не

веснянки, щедрівки, загадки, легенди, перекази, оповідки, небилиці. Знаходить пояснення й причину використання малих форм фольклору: лічилки – для справедливого визначення ведучого, мирилки для залагодження конфліктної ситуації, приказки та прислів'я – для короткого формулювання важливої думки або словесного жартівливого супроводу якоїсь події, вчинку; веснянки – для спільного хороводу на честь весняних свят; щедрівки і колядки, веснянки – вітальні пісні на Святки, Великдень та інші сезонні свята, загадки – для забави та розвитку кмітливості.

Знає кілька українських народних соціально-побутових казок, сприймає їх як подібність реального життя. Дитина впізнає казку та пригадує її назву за описом деяких подій, героїв, ілюстраціями, уривками з тексту. З допомогою дорослого виокремлює вигадане, гіперболізоване, штучне, що робить казку казкою та викликає сміх, глузування. Фрагменти казки виокремлює й передає як жарт. Дитина осягає розумом доступні для сприймання різні види казок: про тварин, чарівні, соціально-побутові, казки-билини, „набридливі” казки. Здатна зрозуміти сутність моралі, яку несе в собі казка, стати над героями, критично розглядати їхні вчинки з авторської позиції. Розуміє пригодницький жанр чарівних казок та встановлює причинно-наслідкові зв'язки. Наділяє чарівні предмети, об'єкти (нааявність їх є обов'язкова: горошина, люстерко, меч, сопілка, яйце-райце та інші) людською здатністю передбачати, унормовувати події, вершити справедливий суд. Чітко

стільки про ознайомлення дитини з твором, скільки про відчуття внутрішнього спокою і впевненості у щасливому завершенні сюжетної лінії. Інколи діти можуть ще відволікатися під час розповіді або проявляти байдужість, однак за потреби чи штучної помилки оповідача поправляють його, підказують уточнюють окремі фрази чи інтонації.

розмежовує казкові властивості чарівних предметів, об'єктів та їм подібних у реальному житті.

Дошкільник займає активно-дійову позицію стосовно описаних у творі подій: намагається втрутитися в них, прийняти сторону позитивного чи ображеного персонажа, допомогти або самостійно реалізувати гуманну мету не тільки думкою, а й дією. Зосереджено чи мимохіть слухає прозові та поетичні твори й усвідомлює основну думку. Проявляє елементарні форми проникнення в сутність явищ: подає репліки, запитує, вголос розмірковує, вдається до роздумів, припущень як без зорової опори (ілюстрації), так і з нею. Ті твори, що зацікавили, дитина слухає дуже уважно: для неї важливі деталі, неочікувані повороти сюжету, повтори чи подібність до власного досвіду подій. Вона добре запам'ятовує те, що викликало інтерес, і здатна відразу переказувати фрагменти тим, хто цієї казки чи оповідання не чув. Звертає увагу й на незнайомі слова, запитує про їхнє значення, тим самим готує підґрунтя та можливість опісля пережити у грі образи, народжені фантазією.

Із задоволенням наслідує реальну (описану) та вигадану (додуману) поведінку героїв твору через ходу, міміку, позу, інтонацію, жести. Охоче інтегрує в творчі ігри власні враження від прослуханих літературних творів, поєднуючи їх зі своїми інтересами, уподобаннями, цінностями.

Розуміє межі правдивого, історично підтвердженого та вигаданого, фантастичного в легендах, переказах, оповідках. Установлює зв'язок між географічними назвами, пам'ятками та

Беручи до рук книгу, найперше шукає ілюстрації, зосереджується на виразних, кольорових малюнках, що не переобтяжені дрібними деталями. Сприймає книгу як цілісну завершену подію з переконанням, що переможе добро; шукає підтвердження тому в ілюстраціях. Проявляє готовність до розглядання книги та слухання твору. Уміє самостійно обережно гортати сторінки, розглядати малюнки. Концентрує увагу на тих ілюстраціях, де зображено улюбленого персонажа. Книга без ілюстрацій знижує інтерес дитини. Цікаві твори знову й знову наштовхують її на думку про те, що ілюстрації до таких захоплюючих подій обов'язково мають бути, варто тільки добре пошукати. Оволодіває способами використання різних книжок: книга-подушка може застосуватися як подушка для ляльки чи для себе; книгу з надувними сторінками можна пустити у воду, гратися ними під час купання - вони не тонуть; книги-іграшки (в аркуші вмонтовано фігурки тварин, персонажів з рухливими частинами), книги з картонними сторінками (книги-елермани), книги-вирубки (сторінки вирубані по контуру якогось предмета чи персонажа) можна використати як іграшки; книги-ширми можна розкрити

подіями, про які згадується у творах. Усвідомлює, що подібні фольклорні зразки фіксують минуле. Робить припущення, що небилиці тому так і називаються, бо описаних в них подій ніколи не було і не могло бути.

Випромінює внутрішній комфорт, піднесення та благополуччя під час різних форм діяльності за змістом літературних творів; виявляє художню активність як складову особистісної культури. Має свої улюблені літературні твори, охоче переповідає та передає їх у малюванні, ліпленні.

Цілісно відтворює зміст поетичного та прозового твору, ідентифікує почуття та вчинки персонажів з власними, висловлює схвалення чи осуд.

Спрямовує увагу на структуру твору: вирізняє зачин, основну частину, кінцівку, повтори.

Цікавиться будовою книжки (обкладинка, сторінки, ілюстрації, текст). Знає місце розташування прізвища автора, назви книжки. Відразу здогадується і впізнає знайомий твір, переглядаючи малюнок на обкладинці або ілюстрації у книжці.

Знає способи використання різних книжок: кишенькові книжки такі маленькі, що їх можна у кишені винести на вулицю, принести з дому, взяти у дорогу тощо; книги-панорами можна розкрити півколом і, рухаючи фігурки та декорації, оживити сюжет; книги-стикерси можна розрізати, вирізати і наклеїти різні фігури. Свідома того, що сюжет твору у книзі ілюстровано частково. Розуміє площинні можливості ілюстрації та пригадує ті події, що не знайшли свого відображення у малюнках. Уявляє й розповідає не ілюстровані фрагменти сюжету.

і побудувати з них кімнату, паркан, стіну тощо. Насолоджується враженнями від яскравих, різноманітних, естетичних книжок. Переглядаючи ілюстрації книжки, може здогадуватися про її зміст, якщо цей твір нею вже добре знаний. Радісно впізнає знайомих персонажів, пригадує відомі діалоги, знаходить у довірлі подібні іграшки, предмети, про які йдеться у змісті. Помилково вважаючи корисною чи необхідною умовою прояву прихильного і щирого ставлення до позитивного персонажа, може погладжувати, обводити пальчиком, цілувати, нюхати, милуватися ним, зафарбовувати, домальовувати «упущені» художником деталі фонові деталі: траву, сонце тощо. По-своєму виражає ставлення і до негативних персонажів: сварить, докоряє, притискає долонею, б'є, заштриховує темним кольором.

Співвідносить сприйняте на слух з малюнком. На основі ілюстрованих книг та вражень від прослуханих творів долучається до створення казкових сюжетів та образів у малюнках, аплікації, театралізованій, ігровій діяльності, ще раз переживаючи сюжет казки. Своє емоційне ставлення до персонажів твору виражає в діях. Зображення персонажів, що залишили негативний емоційний слід, може прикривати долонею, відгороджувати від негативу, обводити яскравішим кольором, прикрашати додатковими привабливими елементами, наділяти вигаданими якостями, ідентифікувати зі своїми вчинками, поведінкою. Помилково вважаючи корисною чи необхідною умовою негативного ставлення до персонажа, може прикривати його зображення або відгороджувати від позитивного долонею, наклеїти на нього шматок паперу, вирвати сторінку книги з його зображенням, заштрихувати персонаж темним кольором іноді аж до протирання паперу, залити фарбою або замалювати всю постать персонажа, домальовувати нехарактерні або гіперболізовані риси чи деталі зовнішності, підсилювати негативну характеристику вигадками, ідентифікувати його з негативами у реальному житті, спотворювати зображення тощо.

Долучається до створення бібліотечки у груповій кімнаті, вдома. Розуміє та приймає загальноприйняті правила користування фондами бібліотеки, дотримується їх. Знає кількох відомих дитячих письменників, поетів, впізнає їх на фотокартках, володіє інформацією про окремі фрагменти їхнього життя.

	<p>Орієнтується у варіантах створення тематичних експозицій до епохи, окремого свята чи події.</p> <p>Засвоює необхідність обережно гортати сторінки, розглядати малюнки в ній, не псуючи. Вправно поводить з книжкою, помічає наслідки недбалого чи необережного її використання, проявляє готовність до ремонтування.</p>
--	---

Створення розвивального простору для ознайомлення дітей з фольклорними та літературними творами

Пропонувати для прослуховування фольклорні та літературні твори, насолоджуватися мелодією рідної мови. Моделювати педагогічні ситуації, у яких виникає необхідність співати колискову молодшій дитині, ляльці; утішати пестушкою, забавлянкою, умивалочкою. купалочкою. Активізувати імітаційну діяльність дитини під час звучання фольклорних творів. Під час спостережень за явищами природи вживати заклички, звертання до сил природи: дощ, сонце, хмари, вітер; до представників тваринного світу: соловей, зозуля, равлик. Розкрити величальний зміст веснянок (гаївки, гагілки). Заохочувати до приспівування чи проговорювання речитативом фольклорних форм; загострювати увагу на варіативності інтонації; удосконалювати літературну вимову звуків [r], [дж], [дз]. У життєдіяльності послуговуватися фольклорними формами під час побутових та гігієнічних процесів.

Продовжувати формувати здатність дитини зосереджуватися, слухати й розуміти зміст строфи вірша, фрагмент оповідання. Сприяти виникненню бажання декламувати вірші, використовувати їх частини в іграх, святах.

Щоденно використовувати казку, що є особливим жанром для проявів художньо-естетичної активності. Добирати українські народні казки у відповідності з порами року, епохами та святами. Наприклад: *літня тематика* відображена у казках Царівна-жаба, Яйце-райце, Про вовка і семеро козенят, Дідова дочка і бабина дочка, Журавель і Лисиця, Сірко, Бджола і Голуб, Солом'яний бичок; *осіння*

тематика згадується у сюжеті казок Ріпка, Пан Коцький, Кривенька качечка, Лебідь, Щука і Рак, Звірі під пануванням Лева, Ведмідь-Іванко, Товчикамінь і Сучимотузок; *зимова* – у Казці про липку та зажерливу бабу, Лисичка-сестричка і Вовк-панібрат, Рукавичка; *весняна* тематика охоплює зміст казки Котигорошко та інші. Прислухатися до бажань дітей і періодично протягом тижня на їхнє прохання розповідати одну й ту ж саму казку. Багаторазове слухання казки є природним процесом для цілісного осмислення дітьми перебігу подій, для утворення непохитного переконання щодо благополучного завершення сюжету. Під час розповіді велике значення набуває мова оповідача. Вона не повинна бути драматичною, але її внутрішня динамічність допомагають маленькій дитині бачити та оживляти образи, які охоплюють дитячу фантазію. Особливого значення набуває спокійно-співуча манера оповідача. Так створюються максимально сприятливі умови для дійства мудрості, яка зберігається у казках. Особистість самого оповідача дещо відсувається на другий план.

Уникати планомірного та систематичного навантаження на пам'ять. До переказування казки діти вдаються з власної ініціативи: під час переживання подій, зображення в різний спосіб героїв, розповідання іншим дітям або дорослим, хто не чув казки. Орієнтувати дітей на відтворення сюжету казки в діалогах, образотворчій, музичній, руховій діяльності, у іграх-драматизаціях.

Підтримувати спроби дітей вбачати у наслідках наміри та вчинки героїв твору, прояв їхньої сутності. Привертати увагу дитини до емоційної реакції дорослого на події казкового сюжету, підтримувати тотожні реакції. Заохочувати до адекватного сприйняття емоційного змісту казкової ситуації. Допомагати виокремлювати художні засоби твору: гіперболізація, здрібнілість, порівняння, приказки, пісеньки, протиставлення; триразові повтори. Акцентувати увагу на фіксованих числах: три, сім, дев'ять, дванадцять. Пропонувати знайти посилення на подібні числа в довідках та приказках: сім днів тижня, сім кольорів веселки, сім нот. Тричі лисичка викрадає Півника («Котик та Півник»), «...було три сини...» («Царівна-жаба»), три рази скидали качки по пир'ячку, три рази звучав віршований діалог («Кривенька

качечка») та інші. Привертати увагу до композицій казки, її задуму: чуйний, скромний, добрий герой часто довго приховує свою справжню суть, спочатку постає навіть у потворному вигляді (жаба, вуж, дурник, лебідь). Разом з дітьми розширювати способи відтворення образу позитивного героя у життєдіяльності (повторювання висловлювань, речитативів, знаходження подібності іграшок чи речей, що схожі на чарівні, подібність вчинків). Привертати увагу дітей до інтонаційної передачі емоційного забарвлення ситуації, індивідуальної характеристики персонажів. Зважати на інтерес дітей до вигаданої дорослим казкової історії й наповнювати середовище варіативними за змістом, формою, розміром казкам. В основі такої казки може лежати конкретна ситуація, що відома дітям. Заохочувати їх спробувати власні сили у співавторстві. Казка з безумовно добрим кінцем слугує оптимістичним зв'язком з реальністю.

Щиро дивуватися вдалим спробам римування, словотворчості, гуманних змін і продовження казки, оповідання; виявам образного мовлення. Заохочувати до оволодіння комунікативними навичками спілкування з приводу змісту й краси твору, його виражальних засобів.

Використовувати всі жанри літературних творів для збагачення дітей різноманітною життєвою інформацією про природне довкілля як цілісний організм, в якому взаємодіють повітря, вода, ґрунт, рослини, тварини, люди; для регулярного надання дитині можливості відкривати широкий простір життя, знайомитися з розмаїттям природного довкілля; для залучення до національної та світової культури.

Рухливі ігри – Додатки

Принципи використання рухливих ігор

Практика показує таке: ніщо так не сприяє диференційованому дозріванню нервової системи, органів відчуттів як фізичний рух та задоволення від відкриття чуттєвого світу за допомогою органів відчуттів. Діти народжуються із вродженими сенсомоторними потребами; рухатися, мацати та діяти з предметами їм хочеться завжди, вони неначе розуміють велику користь від цього. Дорослі ж мають попідкуватися про організацію простору для рухів та ігор, де б діти могли вільно бігати, стрибати, лазити, тобто діяти відповідно до свого віку та потреб.

Рухливі ігри позитивно впливають на розвиток усіх сфер дитини: фізичну, інтелектуальну, вольову, емоційну. В іграх дитина реалізує себе як соціальна істота, вчиться співпереживати, вбирає традиції свого народу. Особливість методики навчання та організації рухливих ігор у тому, що вихователь сам розпочинає гру, фактично ініціює її власними діями, а діти за бажанням долучаються. Намагаючись включитись до гри, діти стараються впіймати суть дії, ввійти в її простір, підлаштуватися під рухи, дії, слова вихователя. Усі рухливі ігри в дошкільному навчальному закладі, що працює за вальдорфською педагогікою, образні та яскраво сюжетні, у них, як правило, відсутні акценти на змагальності дітей один з одним.

Використовуються ігри з ходьбою, бігом, на утримання рівноваги («Біжіть до мене», «Пташенята і кіт», «Знайди свій колір», «Кольорові автомобілі», «У ведмедя у бору», «Іменинний пиріг», «Качечка», «Гуси-лебеді», «Ми веселі діти», «Птахи і зозуля», «Каруселі», «Карасі і щука», «Мишоловка», «Зроби фігуру», «Хитра лисиця», «День і ніч», «Квачі парами»), ігри з повзанням і лазінням («Миші в коморі», «Бджілки», «Діти і вовк», «Переліт птахів», «Кролики», «Ведмідь і бджоли», «Курочка і горошинки», «Мисливці і мавпи» «Птахи в клітці», «Пожежники на навчанні»), ігри з киданням та ловінням предметів («Цілься краще», «Підкинь і злови», «Влуч в кільце», «М'яч через шеренгу», ігри зі стрибками («Спіймай комара», «Жабки», «Горобчики і кіт», «Зайці і вовк», «Лисиця в курнику», «Зайчик сірий умивається», «Не замочи ніг», «Вудочка», «Не боюсь», «Снігурі та

кіт», «Жаби і чапля»), ігри на орієнтування в просторі («Знайди свій будиночок», «Знайди і промовчи», «Відгадай за голосом», «Піжмурки», «Подоляночка», «Як у нас біля воріт», «Карлики і велетні»).

Пріоритетне місце серед усіх рухливих ігор належить народним іграм, хороводам, які допомагають дітям «врости» в культурно-історичні традиції свого народу. Як правило, такі ігри включають у себе спів та танцювальні рухи учасників. У такого роду «музичних» іграх діти отримують сприятливі для їх розвитку в цілому переживання від ритмічності мелодій, звукової гармонії, музичних образів. Рекомендовано такі народні ігри: «Іди, іди, дощику», «Печу, печу хлібчик», «Дрібу-дрібу, дрібушечки», «Заїнько», «Квочка», «Пригоди киці», «Шум», «Гуси», «Подоляночка», «Мак», «У дзвона», «Сірий кіт», «Кіт і миша», «Маринка», «Чаклун», «Яструб і курчата», «Вуж», «Гречка», «Бездомна лисиця», «Панас», «Рибалки і рибки», «Жнива», «Довга лоза», «Горішки» та ін.

Рухливі ігри проводяться у приміщенні та на вулиці. Ігри на свіжому повітрі бажано здійснювати за різної погоди в різні пори року, беручи до уваги емоційне піднесення та значний оздоровчий ефект від зустрічі дитини з природними факторами оздоровлення.

В іграх на розвиток чуттєвої сфери розвиваємо в дошкільному віці чотири відчуття: рівноваги, дотику, руху, життя (перелік ігор подано в розділі «Здоров'я та фізична культура»).

Створення розвивального простору для підтримки рухливих ігор

Підтримувати інтерес до *рухливих ігор*, *заохочувати прояви* рухливості, спритності, швидкості, гнучкості, сили. Створювати умови для ігор з ходінням, бігом, стрибками, киданням, ловінням предметів, повзанням, лазінням, вправлінням у рівновазі (балансування, ходіння на ходулях, біг по пересіченій місцевості, де є підйоми, впадини, гірки).

Допомагати входити в заданий ритм і рухатися спільно з іншими під час стрибків через велику скакалку чи у стрибках по колу. Реалізовувати інтерес до

рухливих ігор, що включають катання на велосипеді, самокаті; взимку – на лижах, санчатах, ковзанах тощо. Заохочувати до спільного хорového проговорювання текстів, яскравого емоційного відображення характеру ігрових персонажів,

Мінімізувати ігри змагального характеру, заохочувати виявляти товарицькість і дружню підтримку до однолітків, у яких щось не виходить. Демонструвати підтримку дітей, які виявляють дружню прихильність, справедливість при вирішенні конфліктних ситуацій. Налаштовувати дітей на обговорення правил гри, попередні домовленості щодо ходу гри та ігрових дій окремих персонажів; вірші та пісні, що її супроводжують, відпрацювати в ході самої гри. Підтримувати бажання видозмінювати хід гри, включати певні ускладнення, доповнення до правил. Попередньо активізувати інтерес до рухів, які становлять зміст гри, наприклад, готуючись до гри «Птахи у клітці», під час прогулянки звернути увагу дітей на пташок, які стрибають по землі, дзьобають зернятка, шукають собі їжу, швидко літають.

Підказувати необхідність дотримання правил гри; заохочувати до самостійного вибору гри, ігрового обладнання, розподілу ролей. Регулювати фізичне навантаження під час гри включенням ігрових пауз для відпочинку, тренувальних перерв тощо. Виявляти особливу увагу до малоактивних і ослаблених дітей, які недостатньо орієнтуються в ході гри, бояться зробити певні рухи (перестрибнути через «рів», підійти близько до «ведмедя»). Ініціювати народні ігри (колективні, невеликими групами, парами, з м'ячем у різноманітних комбінаціях та багато інших), ігри за мотивами українських народних казок «Рукавичка», «Колобок», «Цап і баран», «Коза-дереза», «Солом'яний бичок», «Заєць-хвалько», «Котигорошко», «Телесик», «Колосок» та ін.

Стимулювати дітей до виготовлення обладнання для ігор, підготовки костюмів, атрибутів.

Музично-ритмічні ігри-хороводи, пальчикові та жестові ігри

Музично-ритмічні ігри-хороводи – додатки

Дитина в перші сім років – це сукупність органів відчуттів, які інтенсивно працюють, несучи своєму власнику інформацію про зовнішній світ. Музично-ритмічні літературні композиції (ігри-хороводи, вистави, супровід) допомагають налаштувати органи відчуттів дітей та розвинути рухливість, координацію рухів, спритність, здатність працювати в колективі, уміння адаптуватися та вписатися в інший рух, самостійність, впевненість у собі, здатність до самовираження.

У таких рухах діти можуть відображувати роботу столяра, швачки, каменяра, дерев, що колишуться від вітру, схід сонця, велетнів, гномів тощо. Вихователь, як актор, використовуючи вірші, мелодії, рухи людей та тварин, характерні рухи різних казкових персонажів, програє перед дітьми маленьку виставу, а діти, його наслідуючи, підспівують, повторюють тощо. Граючись кожного дня в такому хороводі, діти легко наслідують прості артистичні та граційні рухи вихователя, природнім шляхом без спеціального заучування запам'ятовують вірші, пісні, рухи. Така щоденна музично-ритмічна гра надає різноманітні можливості для мовленнєвого розвитку, благотворно впливає на сферу відчуттів та почуттів дитини, ритмічну систему організму. Розвиваються соціальні здібності, оживає фантазія: діти перетворюються то в дерево, яке колишеться від вітру, то в квітку, яка розпускає пелюстки, то в лисичку, яка прокидається.

Виконання в таких іграх рухів – стрибків, присідань, потягувань вгору, нахилів, пересувань з різним темпом, дотримання певного ритмічного візерунка гри – позитивно впливає на стан дитячого організму в цілому. У певному сенсі щоденна музично-ритмічна гра, яка дає різноманітне навантаження на м'язи, може розглядатися як своєрідне фізкультурне заняття чи комплекс загальнорозвивальних вправ.

Хоровод може бути простим і складним. До складніших відносять хороводиказки, де є певна сюжетна лінія, розподіляються ролі, обумовлюються рольові дії для різних персонажів. Його варто проводити зі старшими дошкільниками.

Традиційно хороводні ігри включають у себе пісні, вірші, пальчикові, жестові, народні рухливі ігри, танцювальні рухи, що об'єднані спільним сюжетом. Сюжетом гри може стати пісенька, вірш, казка, події із життя та праці людей, стани природи. Тривалість такої щоденної гри від 5 до 20 хвилин. Переважно, хоровод програється дітьми протягом певної епохи, з настанням іншої – пропонується нова характерна музично-ритмічна гра.

Усі рухи дітей складаються із наслідування рухів дорослого, де той показує, а діти повторюють. Ніякого оцінювання немає, приймається будь-який варіант виконання. Кожний хоровод триває 2-3 тижні, наприклад, восени, хоровод «Урожай», де через рухи та пісні розкривається зміст різних видів праці людини: сівбу, жнива, молотьбу, збір урожаю.

Важливе правило хороводу – жест повинен передувати слову (вихователь показує жест чи рух і «підкріплює» його словом). Гармонійний зв'язок між жестом, рухом, образом – «золоте» правило хороводу. Вихователь, як правило, знаходиться в центрі уваги, діти дивляться і рівняються на нього. Успіх забезпечується за умови повного емоційного захоплення дітьми змістом хороводу, єдності з діями та жестами вихователя, старанного наслідування.

Якщо діти чітко та злагоджено виконують рухи, це позначається не лише на їх поставі, а й на мисленні та мовленні. Жести мають бути простими, життєвими, але водночас виразними та зрозумілими. Це вимагає від вихователя хорошої підготовки, оволодіння всіма тонкощами хороводу, лише за такої умови допускається його демонстрація іншим дітям. Протягом першого тижня, як правило, відбувається занурення в хоровод, на другому – майже всі діти встигають засвоїти рухи та вивчити тексти, а на третьому – більшість дітей вже з радістю, без допомоги та підказки вихователя ведуть хоровод. Тексти та музику для хороводів підбирають виразні, яскраві, такі, що легко викликають необхідні рухи, жести та міміку. Багато

що може підказати вихователь: його рухи, жести, голос, інтонація, виразність виконання можуть надихнути дітей на участь у хороводі, а можуть, навпаки, відштовхнути.

У хороводи часто включаються елементи протилежних відчуттів і переживань: швидкі рухи чергуються з повільними, легкі – з важкими, веселе змінюється сумним, голосне – тихим тощо.

Не потрібно наполягати на тому, щоб усі діти ставали в хоровод. Навіть просто спостерігаючи, дитина є учасником дійства, оскільки не просто спостерігає, а безумовно, і співпереживає та поступово потрапляє в полон настрою хороводу. Пройде зовсім небагато часу, і така дитина приєднається до спільного гурту, стане в хоровод.

Орієнтовна тематика хороводів. «Кривий танець», українська народна пісня; «Шум», «Унадився журавель», «Довга лоза», «Огірочки», «Розлилися води на три броди», «У хороводі були», «Ой на горі мак», «Дрібушка», «Коровай», «Барвисті віночки», «Подоляночка», «Ой, минула вже зима», «Ой, на горі льон», «Весняночка», «Чарівна підкова», «Жартівливі сперечання», «Ой, у полі діти, зайці і лисичка» на мелодії укр. нар. пісень; «Галя по садочку ходила», обр. Л. Ревуцького; «Ой у полі жито», укр. нар. пісні, обр. К. Стеценка, «Урожай», «Гномики та велетні», «Лицар та принцеса», «Коляда», «Різдво», «Зима», «Професії», «Весна».

Пальчикові та жестові ігри

Пальчикові та жестові ігри часто входять до складу хороводів, можна також грати з дітьми та за межами хороводу. У таких іграх зміст вірша чи пісні відображується за допомогою рухів рук і пальців. Їх ще називають пальчиковою гімнастикою. Такі ігри можна включати до хороводів, використовувати під час ранкового кола або після прогулянки. Пальці наділені великою кількістю рецепторів, точок, масажуючи які можна впливати на внутрішні органи дитини, що рефлекторно з ними пов'язані. Кожний палець руки має своє представництво в корі великих півкуль.

Прості рухи рук та промовляння допомагають зняти напругу не лише із самих рук та губ, а й зменшують розумову втому. У дітей поліпшується вимова звуків, а значить, розвивається їх мовлення. При цьому інтелект дитини розвивається природним здоровим способом.

Дії дітей у пальчикових іграх ґрунтуються на наслідуванні дій та рухів дорослого. У таких іграх опрацьовуються різні рухи пальців: повороти, згинання, розгинання, зчеплення, постукування, розтирання й інші. Дякуючи дитячій руховій активності, формується в цілому образ тіла в мозку. Пальчикові ігри організують дітей, концентрують їхню увагу, розвивають мовлення, розумові здібності, знижують емоційне напруження вихованців. Вони навіть покращують діяльність серцево-судинної і травної систем, розвивають координацію рухів, силу і спритність рук, підтримують життєвий тонус.

Пальчикові ігри позитивно впливають на формування добрих стосунків між дітьми та дорослими. Деякі з таких ігор готують дитину до усного рахунку, в інших – дитина повинна діяти, використовуючи обидві руки, що допомагає краще засвоїти просторові відношення: вище – нижче, вгору – вниз, направо – наліво. Деякі ігри, у яких пальчики називаються по-черзі або діють по-черзі, нагадують маленькі казочки, а самостійно виконувати їх можуть лише діти старше п'яти років, зовсім маленьким дітям допомагають дорослі.

Найбільше дітей приваблюють ігри зі співом. Пальчикові ігри можуть стати маленькими виставами, що формують образне уявлення та фантазію дітей. *Синтез руху, мовлення та музики радує дітей і дозволяє проводити заняття більш ефективно.*

Для деяких ігор можна надівати на пальчики плетені чи фетрові шапочки. Такі ігри надихають до творчості, і дитина починає придумувати свої тексти. Якщо у якоїсь дитини рухи й не дуже вдалі, її все одно слід підтримати і, можливо, показати творчі досягнення іншим.

Не варто часто змінювати зміст пальчикових ігор. Краще поступово відпрацьовувати рухи в ритмі дитини, спочатку в повільному темпі, а потім все

швидше та швидше разом з промовлянням тексту. Дії дітей у пальчикових і жестових іграх засновані на наслідуванні дорослому. Одночасно протягом трьох або більше тижнів вихователь грає в одні й ті ж пальчикові ігри і лише поступово вносить нові елементи чи повністю пропонує нову гру. Гарним матеріалом для пальчикових ігор можуть слугувати й народні, і сучасні дитячі пісеньки, потішки, примовки.

Відмінність жестової гри від пальчикової в тому, що перша, завдяки виразності подання, сприяє виникненню в дитині живого образу предмету чи явища та допомагає розвинути своєрідну внутрішню душевну рухливість. Такі ігри дають навантаження на дрібну моторику рук, що сприяє появі тонких, диференційованих рухів та розвиває дотикові відчуття.

Пальчикові та жестові ігри допомагають «збирати» дітей, підсилюють концентрацію їхньої уваги та пам'яті. Доречними такі ігри будуть у хвилини очікування в ритмі виховного дня дошкільного навчального закладу, що працює за вальдорфською педагогікою, або в час ранкового кола. Тема гри, в основному, обирається залежно від пори року та епохи, який проживає дитячий колектив. Не дивлячись на те, що діти такі ігри дуже люблять, не потрібно ними зловживати і протягом дня виконувати не частіше двох-трьох разів тривалістю 10-15 хвилин.

Починати роботу з дітьми варто з пальчикових картинок – створення разом з дітьми за допомогою рук різних образів: будиночок, дах, човник, стілець, стіл, ялинка, дзвоник, собачка, кішка, мишка, заєць, кінь, коза тощо. На початку вправи показуються повільно, щоб кожна дитина встигала сприйняти та зрозуміти рухи, при цьому на початкових етапах від дітей не вимагається чіткого і точного виконання.

Пальчикові ігри класифікуються за періодами їх використання, залежно від часу, пори року, погоди. Орієнтовний перелік пальчикових ігор: «Пальчики вітаються», «Молоточки», «Людина біжить», «Млинок», «Січемо капусту», «Кошик», «Дощик», «Гра на піаніно» та ін. Пальчикові картинки: «Будиночок», «Дах», «Прапорець», «Човник», «Гуска і качка», «Бджола» та ін.

Ігри-очікування

Ігри-очікування – це ігри з яскраво вираженим соціальним аспектом. Сам термін «очікування» припускає, що когось або щось потрібно чекати. Чекаємо дітей, які ще не роздяглися після прогулянки, чекаємо сюрпризу від гри «мотузочка» (у кого вузлик?). Чекаємо щось смачненьке в грі «До нас прийшов...», «Заплющ очі». Серед ігор-очікувань багато народних ігор, таких, як «Цибуля, часник, малина», «Камінь, ножиці, папір», «Ми калачиком сидимо».

Такі ігри допомагають дітям швидко та природно познайомитися один з одним, вивчити всі імена, бути уважними, турботливими. Діти можуть продемонструвати свої соціальні симпатії, уподобання. Це в свою чергу дозволяє вихователю краще зрозуміти соціальну структуру групи, а значить мати можливість впливати на неї. У цих іграх багато співу, ритму, рухів.

Даний вид ігор добре пропонувати дітям у перехідні моменти дня, у паузи між видами діяльності, у вечірні чи ранкові години.

Пісеньки-ігри для збирання дітей

Якщо вихователь хоче зібрати дітей біля себе, немає потреби голосно кричати: «Підійдіть усі до мене!», а можна використати пісеньку-гру. Завдяки такій мелодійній пісні, всі діти поступово підходять до вихователя, і він може з ними далі займатися: щось розповісти, розпочати гру, чи збиратися на прогулянку. Особливою популярністю серед дітей користуються «Ігри на колінцях», коли вихователь грає з дитиною або старша дитина бере на коліна малюка. Мета цих ігор: створення соціального, тілесного контакту, підняття настрою в дитини. Прикладом таких ігор можуть служити: «На купинах», «Бабка Петрівна», «Паву-павутину», «Їдуть-їдуть офіцери», «Попарився Ванька в лазні» та інші.

Створення розвивального простору для підтримки музично-ритмічних ігор-хороводів, пальчикових та жестових ігор

Включати народні хороводні ігри, колискові, забавлянки до різних побутових ситуацій. Підтримувати бажання дітей включитися в програвання хороводу, повторення показаних рухів, підспівування, підтанцювання в ритм музиці. Вибудовувати логічну педагогічну стратегію: від початкових позитивних почуттів (інтерес, задоволення, радість, захоплення) під час першого знайомства з хороводом через бажання включитися та повторити рух, увійти в необхідний ритм до отримання насолоди, виконуючи рухи разом з іншими дітьми. Заохочувати до імпровізації у використанні виразних рухів, жестів, міміки для відтворення образів людей, тварин, птахів. Поступово добудовувати, ускладнювати та додавати нові рухи, доводячи до повного оволодіння змістом хороводу. Підтримувати у дітей щирий вияв емоцій, намагання якнайповніше виявити себе через рух, позитивну емоційну спрямованість, дружню підтримку один одного.

Ініціювати ігри з пальчиками спочатку з окремими дітьми, поступово розширюючи коло бажаючих. Підтримувати атмосферу гри, позитивний емоційний фон, заохочення щонайменших успіхів. Заохочувати дітей до підспівування; слідкувати, щоб діти не переганяли один одного та не відставали; темп промовляння, співу та рухів збігався. Не примушувати дитину до ігор, а якщо дитина чомусь не бажає грати, розібратися в причинах, спробувати їх ліквідувати, наприклад, змінити завдання, рухи чи гру.

Евритмія

Евритмія — у перекладі з грецької означає “прекрасний ритм”, “прекрасний рух”. Евритмія заснована на здатності людини до рухів, мовлення і співу. Це видиме мовлення або видимий спів. Неймовірне багатство різноманітних рухів, які народжуються звуками мови, допомагає дитині глибше, гармонійніше влитись в оточуючий світ, повноцінно себе в ньому відчувати. Це особливо актуальним стає в

наш час, коли в більшості міських дітей спостерігається гіподинамія – причина багатьох проблем у психічному та фізичному стані здоров'я.

У прадавні часи, усі свої елементарні переживання людина передавала лише звуками. Голосними – висловлювала почуття, приголосними – означувала предмети чи дії. Так стало можливим озвучити оточуючий світ, дати кожному предмету чи явищу звукову відповідність – слово. Та прмова не була довільною, словом охоплювались характерні ознаки предметів і явищ, що видавались людині суттєвими. В евритмії також працюють із звуко-жестовим елементом мови. Вона як художній спосіб вираження має справу з елементами мови, ритму, просторовим рухом, переживанням, тобто з усіма елементами, що вимагають особливого плекання (піклування) для гармонійного розвитку дитини.

У давні часи цілком природно сприймалося, що слова, які виходять з гортані, супроводжуються жестами. Адже в художньому відношенні жести рук можуть бути не лише настільки ж виразними, як мовлення, але й значно перевершувати їх образністю. Фактично, повітря, що проходить через органи дихання, мовлення і співу під час промовляння слів і співів за допомогою губ, язика, зубів і піднебіння також утворює своєрідні повітряні жести. У евритмії ці повітряні жести формуються в просторі таким чином, що їх можна побачити. Адже людина при цьому виконує приблизно ті ж рухи, що й органи мовлення і співу. Рух і жест, об'єднані з музичним і поетичним змістом, самі вже є творчим елементом — певним розшифруванням творчої думки композитора або поета.

У витоків цього мистецтва стоять такі відомі творчі українські та російські особистості, як А.Бєлий, М.Чєхов, М.Волошин, М.Сабашникова, А.Тургєнева, Л.Курбас, П.Тичина, М.Хвильовий та інші.

Існують два основних напрями евритмії: евритмія слова та музична евритмія. У їхній основі лежать закономірна діяльність людської гортані, здатної говорити і співати. Евритмія є важливим предметом у школах та дошкільних закладах, що базуються на вальдорфській педагогіці. Це не танець під музику, а безпосередньо видимий музичний твір, видимий спів. Евритмія розвиває здатність рухатися в

просторі в різних напрямках, у різних формах (коло, пряма, дуга) граційно, вільно та легко.

Виконавці евритмії прагнуть за допомогою форми та характерних жестів, що притаманні кожному звуку мови, зробити її видимою; знайти та представити характерні жести звуків мови, спонукати до внутрішнього їх переживання. Якщо за допомогою пантоміми певна інформація стає виразнішою, чіткішою, проникливішою, за допомогою танцю передаються внутрішні емоції, вольові імпульси в русі, то *евритмія прагне через внутрішнє, душевне переживання рухом, жестом кожного звуку стати видимою мовою.*

Переживання себе в русі відноситься до найперших дитячих переживань. Коли маленька дитина сприймає політ пташки, веселий біг струмка, що стрибає з камінчика на камінчик, подих вітру, вона відкривається назустріч цим явищам і, наслідуючи, рухається разом з тим, що чує і бачить. Евритмія, пропонуючи яскраві образи, допомагає реалізувати природне бажання рухатись. Ось так це може виглядати: піднімається вранці сонечко на небі та його життєдайне світло спонукає душу відкритися з вигуком "Ах" і з жестом розкритих догори рук, а ось бобер товстенький і неповороткий – дитина в цю ж мить перетворюється з жестом звуку "Б" на бобра та чимчикує до річки, де її чекає хвилька, і ось уже малюк перетворюється на хвильку, переживаючи її разом з жестом звуку "В". Та налітає раптом вітер-ревун і всіх розганяє – як приємно бігти разом з жестом такого повітряного легкого звуку "Р".

Процес народження звуків мови, що природньо супроводжується рухами, до самих глибин пронизує і захоплює усе дитяче єство, спонукає бриніти усіма струнами душу дитини. Завдяки казковим образам дитина має можливість зануритись у пра-глибини рідної мови й разом з мовою народитись тут, на землі, справжньою людиною. Існує така думка, що фізкультура – це гімнастика для фізичного тіла, евритмія – гімнастика для душі.

Вимоги до організації занять евритмією

У дитячому садку евритмія проводиться раз на тиждень, заняття триває біля двадцяти хвилин. Тематично заняття підпорядковані кругообігу року, святам, які діти проживають у групі. Одна тема, яка розкривається і переживається протягом заняття, проходить протягом всієї епохи, тобто 4-6 тижнів, у залежності від віку дітей, особливостей групи, об'єктивних змін у природі.

Заняття евритмією в дошкільному навчальному закладі, що працює за вальдорфською педагогікою, проводяться, як правило, прямо у групі або ж у спеціально відведеному для цього приміщенні, яке досить просторе (мін. 20 кв.м), де б діти могли стати в коло та простягнути руки вперед, угору, у сторони, не заважаючи один одному. Важливо мати місце й для рухів у середину кола та можливість робити кроки з кола назовні, щоб у такий спосіб дитина могла переживати свій особистий простір. Наслідуючи рухи та жести вчителя евритмії, дитина перетворюється на хатку, створюючи руками жест звуку «А», або в бабусю з евритмічним жестом звуку «Б», вільно рухається по колу, тримаючись за руки, а потім з евритмічним звуком «С» у ногах імітує ковзання по льоду чи стрибає з камінчика на камінчик через струмок, використовуючи евритмічний звук «П» («гоп-гоп»), а може проходити по м'якенькій травичці, відчуваючи при цьому м'якість евритмічного «М» стопами ніг тощо.

Особлива увага приділяється вбранню дітей. Взуття має бути особливим – евритмічні чешки (за відсутності – звичайні чешки). Це допомагає, з одного боку, зберегти чутливість стоп ніг, а з іншого – отримати свободу в рухах ногами. Відчуття стоп дає дитині можливість пережити, відчуті себе через кінцівки, що стоять міцно, закріпившись на землі. Дитина поступово набуває впевненості в рухах та діях, переживає, відчуває та досліджує себе у просторі, вправляється в умінні вправно володіти своїми кінцівками, набуває здорову поставу, правильну ходу, що врешті-решт впливає на здоровий фізичний стан дитини.

Окрім того, для занять евритмією шиють особливі евритмічні сукні простого крою у вигляді вільної сорочки довжиною трохи нижче колін, з довгими рукавами,

підібраними знизу на резинку. Такі евримічні сорочки легко одягаються та знімаються. Одягання такої сукні – теж своєрідний ритуал, який налаштовує дітей на заняття. Діти, починаючи з одягання такої сорочки, у своєрідний спосіб пірнають у особливий світ жестів та рухів. Важливість такої сукні доведено практикою: вона створює своєрідну оболонку навколо тіла дитини та не відволікає її на зайві деталі одягу (гудзики, мотузочки, блискавки тощо), а також на кольори чи аплікації на одязі сусіда.

Заняття евримією триває близько 20 хвилин, у залежності від віку дітей у групі (якщо у групі більше маленьких дітей – 15 хвилин). Заняття власне починається тоді, коли вже всі діти одягнені в сукні та чешки. Проходять заняття у колі, оскільки для дітей дошкільного віку така форма є найбільш гармонійною та дає можливість дитині пережити себе одним цілим з навколишнім світом.

Початок заняття може проходити у тому куточку групи, де проходить ранкове коло та стоять у колі стільчики. Починається заняття з невеликої вправи на концентрацію: наприклад, пальчикова гра, де евримічні жести з'являються в пальцях рук. Інший варіант початку – пробудження. Це вправи на географію тіла, вправи для пробудження тактильних відчуттів, вправи для стоп або ж вправи на уважність. Вибір стилю початку заняття залежить від різних умов: пори року, емоційного стану дітей, особливості епохи, власного стилю учителя евримії тощо.

Наступним етапом заняття є вихід дітей у вільний простір та формування кола. Виводить дітей у коло вчитель евримії, і утворюється красиве велике «сонце». Створюється природна ситуація: діти співають відповідну пісеньку та поступово утворюють велике коло. У цьому колі й буде проходити основна частина заняття. Діти, маючи природну здатність до наслідування, повторюють за вчителем евримічні жести звуків, занурюються в дивовижний світ казки чи історії, яку розгортає перед ними дорослий. Важливим для такої казки чи історії є таке:

- вона має відповідати тематиці сезону та епохи;
- вона має бути насичена цікавими і зрозумілими для дітей образами.

Розкриття образів історії через евричмічні жести активізує душевні переживання дитини, дає можливість перетворитись на персонажів казки, а чергування великих та маленьких жестів (наприклад, велика хатка бобра та маленька хатинка мишки) створює простір для проживання полярностей: вгору-вниз, легко-важко тощо. Результативною є й інша вправа: діти вправляються в умінні слухати тишу, а потім потроху починається дощик: «кап-кап» (евричмічний жест «К»). Все це є своєрідною душевною гімнастикою: дитина наповнюється музикою тиші, звуків, а це, у свою чергу, пробуджує яскраву уяву, зміцнює життєві сили. Безмежними можливостями для наповнення простору звуками володіють прості музичні інструменти (металофон, ліра, флейта, дзвіночок, камінчики, шишки тощо), які створюють чарівний настрій, стимулюють здатність до концентрації та вміння слухати. Закінчується заняття поверненням у коло на стільчики, де діти заспокоюються. Насамкінець розповідається невеличкий вірш із заспокійливими жестами, поверненням дітей із казкового світу. Можна використати прийом концентрації: закривши очі, послухати тишу, що зайшла до групи.

Важливою вимогою для заглибленого переживання є повторення історії 4-6 разів, що і складає «епоху» евричмічного заняття. Матеріал рекомендується повторювати наступного року у відповідну епоху. У такий спосіб діти впізнають матеріал, пригадують його та, впізнавши, глибше та міцніше поєднуються з ним.

МУЗИЧНО-РУХОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

Музика в житті дитини

У дошкільному навчальному закладі, що працює за вальдорфською педагогікою, поєднуються такі види музичної діяльності: слухання музики, співи, рухи під музику, гра на музичних інструментах. Музика допомагає зберігати душевну гармонію та внутрішню рівновагу, розвиває здатність до пізнання, викликає переживання радості руху й життя, посилює впевненість у житті та зміцнює індивідуальність. Ритмічно-музично-художні заняття з дітьми – це ідеальний засіб задіяння творчої фантазії дітей та пробудження їх ініціативності. Ритм пов'язує музику, мовлення і рух; така тріада пронизує все дитинство. Музика допомагає без будь-якого спеціального навчання та спонукання виконувати якнайвиразніше рухи і жести, відчувати ритм, вчасно зупинитися чи робити кроки різної величини. Посилюється соціальна взаємодія, у співах, музичній грі, хороводі виникає спільність дітей, куди кожний робить свій внесок.

Щонайперші чарівні звуки музики дитині несе природа. Якщо вона живе серед природи, чує її живі звуки, вдивляється в її мінливі образи: мелодійні звуки та яскраві фарби літа, чуттєва журливість та золото осені, то краса світу сама по собі поступово розкривається дитині.

Головна особливість використання музики – це комплексність у застосуванні, тобто поєднання різних видів музично-ритмічної діяльності з різними видами дитячої діяльності, серед яких є буття та праця в природі, різноманітні ігри, знайомство з художньою літературою, театралізоване дійство. Інтегративний підхід до організації взаємодії дітей з мистецтвом дозволяє кожній дитині виражати свої емоції та почуття близькими для неї засобами: діями, звуками, рухами, фарбами, словом.

Психологічні особливості дітей, рівень їх художньої культури дозволяє самостійно встановлювати елементарні зв'язки музики з літературою, живописом, театром; мистецтво може стати для дитини цілісним способом пізнання світу та

самореалізації. Процес оволодіння дитиною елементами музичної культури може розширити її можливості щодо саморегуляції поведінки і стати, по суті, добрим терапевтичним засобом. Емоції, що супроводжують сприймання музичного твору, співи посилюють «відчуття життя», викликають емоційний підйом, активізують творчий потенціал дошкільника.

Закономірності та особливості розвитку психічних процесів старшого дошкільника дозволяють говорити про можливість формування його різноманітного музикознавчого досвіду, певну музичну ерудицію, музичний смак. Старший дошкільник не тільки відчуває, а й пізнає музику, розмаїття музичних жанрів, форм, інтонацій. Природною базою й передумовою для отримання знань стає накопичений у молодшому та середньому віці емоційно-практичний досвід спілкування з музикою. Емоційні враження і досвід сприйняття музики діти починають переносити у виконавську діяльність. Культура слухацького сприймання дозволяє дитині стати повноцінним глядачем-слухачем доступних віку музичних концертів, музичних вистав.

Кожна дитина може стати диригентом «імпровізаційного ансамблю» з грою і піснями, спонукаючи тим самим один одного до творчості. Музика, співи, рухи під музику присутні протягом всього дня дитини в дошкільному закладі: піснями день починається, ними ж і закінчується. Для розвитку почуття ритму обирають пісні, які діти готові часто слухати або наспівувати, перевага надається співу *a capella*. Діти співають, проговорюють за дорослими вірші, водять хороводи, відтворюють музично-ритмічні рухи, що несуть певний зміст, використовують прості музичні інструменти (дитяча арфа, ксилофон, дзвіночки), слухають історії, оповідання чи казки в музичному супроводі. Часто до виконання певних дій спонукає вдала приспівка, наприклад, під час вмивання – «водичко, водичко, умий моє личко!» Реалізовується принцип: усе, що можна сказати словами, можна проспівати. Окрім пісень, кожного дня проводиться хоровод – музикально-літературна композиція, що виконується в колі й супроводжується рухами та відповідним текстом. У хоровод включаються пісні, вірші, пальчикові та рухливі ігри, лічилки та навіть казки.

Живий спів, музика, танці, безпосередня розповідь є надзвичайно важливими для розвитку дитини. Музика електронна, з телевізора чи комп'ютера не може замінити дітям безпосередній зв'язок із живою особистістю. При цьому від дитини не вимагається володіти прекрасним музичним слухом чи ритмічними здібностями, а ось хореографічна і вокальна підготовка вихователя має бути прийняттого рівня; в іншому разі він має попіклуватися про підвищення своєї кваліфікації.

У Програмі представлені всі чотири традиційні види музичної діяльності дітей: слухання музики, музично-ритмічні рухи, спів, гра на дитячих музичних інструментах. Музичний репертуар Програми включає в себе, насамперед, українську народну музику, світовий фольклор, класичну музику різних епох, стилів та сучасну музику.

Свята в дошкільному навчальному закладі, що працює за вальдорфською педагогікою

Свята в дошкільному закладі – це особлива форма дитячого переживання, що допомагає дітям осмислити себе та своє місце в природі, космосі. Будучи за своєю сутністю близькими до ігор, вони органічно вплітаються в життєдіяльність дітей і стають повноцінною та привабливою для дітей її частиною. Проте це не знижує ефект очікування та підготовки, емоційного насичення самого свята та особливого наповненого душевного стану дітей. Окрім днів народження та інших локальних традиційних свят, значне місце відводиться святкуванню подій кругообігу року, що виражається в образно-символічній співзвучній дитячому світосприйняттю формі. Акцент робиться на переживанні дітьми явищ природи: схід сонця, зорі, вітер, снігопад, дощ та ін. Важливо, щоб свято не набуло характеру формального заходу й не втратило своєрідності, емоційної насиченості та душевності.

У виборі свят варто орієнтуватися на традиційні місцеві звичаї, самобутні національні особливості музичної культури, культурно-регіональні традиції, обряди, прилаштовуючи їх до специфіки закладу. В основі свят лежить ритм. Життя наших предків було ритмічним, будь-яке порушення його призводило до тривоги,

хвилювань, метушні. Мудрий народ усе передбачив, відтворивши на всі випадки життя обряди та звичаї, з якими діти знайомляться на святах. Традиційними для українських дошкільних закладів є святкування днів народження дітей, Свято Миколая, Новий рік, Свято Різдва, Свято Великодня, Свято урожаю (осені), Свято матері (Свято весни), Свято випуску дітей до школи. У дошкільному навчальному закладі, що працює за вальдорфською педагогікою, можуть доповнюватися такі: Свято Михаїла, Свято Ліхтариків (пізня осінь), Свято тата, Свято птахів, Сонячний травень, Свято Трійці, Іоана дні (Здрастуй, літо!) та інші.

Кожне свято річного кола пов'язане з певною динамікою, настроєм, наприклад, осіннє свято Михаїла – це мужність, сила; Різдво – спокій, внутрішня рівновага; Свято матері або Свято весни – це радість, захват, благоговіння; Свято випуску до школи – це радість спільно з сумом. Великдень – відродження життя після смерті, коли жартують, водять хороводи. Діти розфарбовують яйця, печуть в групі маленькі пасочки, саджають на ділянку проросле жито і пшеницю.

Особливо радісним для дітей є *Свято ліхтариків*, яке допомагає дітям потрапити в казкову чарівну країну, де так багато світла і тепла, яким можна поділитися з іншими. Адже в цей темний і похмурий час року все здається таким сірим і безрадісним; ллють дощі, день стає коротким, хочеться тепла, світла. Хочеться зігріти душу й відчути затишок. Усе навкруги занурюється в темряву та освітлюється лише маленькими паперовими ліхтариками, які є носіями-символами світла і тепла, що йдуть з дитячих сердець (такі ліхтарики діти роблять самі).

Восени усі готуються до *ярмарку*: самі майструють вироби (ляльки з тканини, зв'язані з вовни гномики, свічки, подушки, ялинкові прикраси і багато іншого). Саморобні печива і торттики діти готують разом з вихователями та батьками.

Головне свято для кожної дитини – її *День народження*. У цей день розповідають історію про іменинника та його батьків, співають пісні, читають вірші, дарують власноруч виготовлені подарунки. Мами вишивають зірку на спеціальному плащі іменинника, готують цікаву розповідь про те, яким був їхній малюк в дитинстві, згадують кумедні історії, які з ним траплялися, показують сімейні

фотографії. Таке свято є надзвичайно важливим переживанням для батьків, адже вони бачать, як інших дітей цікавить усе, що пов'язане з їхнім малюком, отримують враження від зворушливого, безпосереднього спілкування з друзями своєї дитини.

Вальдорфська педагогіка культивує ідеї співробітництва, батьків, дітей, вихователів. Батьки є активними учасниками всього життя дошкільного закладу, у підготовці до свята беруть безпосередню участь.

Вікові особливості музично-рухового розвитку дітей

<i>4 – 5-й роки життя</i>	<i>6 – 7-й роки життя</i>
<p>Позитивно реагує на музику, диференціює веселу, сумну мелодію. З інтересом прислухається до звуків музики, придивляється до рухів, які виконують інші діти. Емоційно переживає характер музичного твору: щиросердно співчуває, радіє, сумує. Прагне до відтворення та повторення ситуацій, що пов'язані з музикою та музично-ритмічними рухами. Виявляє сталий інтерес до музичних інструментів та бажання апробувати власні можливості у грі. З бажанням бере участь у колективній музичній діяльності.</p>	<p>Емоційно виразно реагує на різну за характером і жанром музику, намагається розповісти про свої почуття, переживання та досвід. Насолоджується зустрічами з музичним мистецтвом та прагне до їх повторення. Сприятлива до різних музичних творів, переживає естетичну насолоду від звучання мелодій, виконаних на різних музичних інструментах. Емоційно чутлива до красивої музики, має власні улюблені музичні твори. Радіє можливості танцювати, водити хороводи. імпровізувати в танці та співах.</p>
<p>Зацікавлено слухає музичні твори, може мати улюблені, які легко впізнає. Відчуває ритм, загальний настрій мелодії. Розрізняє за допомогою дії та рухів контрастні за настроєм види музичних жанрів: пісню, танок, марш, колискову. Розрізняє звучання (тембр) різних музичних інструментів: сопілки, арфи, барабана, ложок. Упізнає мелодії за окремими найбільш яскравими фрагментами музичного твору. Розрізняє звуки за висотою в межах квінти звучання музичного інструменту. При визначенні</p>	<p>Виявляє інтерес до красивої музики, прагне до повторення ситуацій її прослуховування. Від зустрічі з музикою проводить паралелі між емоційними переживаннями та власним досвідом, минулими враженнями. Визначає загальний характер музичного твору, беручи до уваги різні засоби музичної виразності: ритм, темп, регістр. Упізнає знайомі твори за окремими фрагментами, вступом, закінченням. Розрізняє музику за її характером: весела, сумна, спокійна, жвава, урочиста тощо.</p>

загального характеру, настрою музичного твору може орієнтуватися не на одне, а на два або кілька засобів музичної виразності (темп і тембр; темп і динаміку; темп, тембр і динаміку одночасно). Намагається втілювати власні переживання в малюнках. Створює найпростіші пісенні імпровізації, включаючи їх у розповідання казок, в ігрові драматизації; співає соло і хором без супроводу дитячі пісеньки й українські народні.

Виконує нескладні пісні легко, плавно, природнім голосом. Намагається інтонаційно правильно передавати мелодію. Дослухається до звучання голосів в ансамблі, дещо підлаштовуючи до них силу свого голосу.

Виконує на музичних інструментах прості мелодії з акцентом на динамічних відтінках: гучно-тихо, швидко-повільно; відтворює звуки природи: тупіт конячки, шум дощу, шелест листя тощо. Охоче супроводжує музику виразними пластичними рухами: підстрибує, підтанцює, із задоволенням імпровізує. Уміє передавати настрої музичного твору пластикою та мімікою. Володіє різними танцювальними рухами: ходить і бігає по колу на носочках, плече в долоні в такт музики, тупотить однією чи двома ногами, виконує напівприсідання, кружляє в парах, розводить руки в сторони та вгору.

Виявляє бажання розповісти про свої переживання від зустрічі з музикою, розуміє, що в музиці можуть відображатися різноманітні почуття людей, користується елементарними

Розрізняє звучання (тембр) різних музичних інструментів: сопілка, арфа, флейта, трикутник, маракас, ложки, металофон. Упізнає мелодії за окремими фрагментами музичного твору (вступ, кульмінація, музикальна фраза). Орієнтується в різних жанрах музичного мистецтва: пісня, танок, вальс, гопак, колискова.

Проявляє елементарне музикування: із задоволенням імпровізує на музичних інструментах, придумує різні рухи відповідно до характеру музики, підспівує знайомі мелодії та придумує власні мелодії. В ансамблі прилаштовується голосом до співу інших, відтворює мелодію по пам'яті, імпровізує на музичних інструментах. Старанно відтворює мелодію у співах у зручній теситурі. Співає легко, виразно, дзвінко, чисто, належно розподіляючи дихання: вдих на початку та між музичними фразами. Співає із музичним супроводом, без нього, в ансамблі та самотійно.

У музично-ритмічних рухах, користуючись мімікою, жестами, пластикою всього тіла, виявляє виразність, невимушеність, певну грацію. Володіє окремими елементами народних танців (гопак, гуцулка, полька, коломийка, хоровод – бігунець, колупалочка, присідання кроками польки, приставні кроки тощо).

Бере активну участь у підготовці до свята: виступає з ініціативами та пропозиціями, робить свій внесок у підготовку костюмів,

Може дискутувати про настрої музики, Властиве емоційне піднесення і переживання почуття хвилювання від участі у виставі, святі, виступі дитячого оркестру або хору.

<p>музичними термінами і поняттями. Розповідає про характер музики, власні почуття та переживання. Намагається втілювати власні переживання в малюнках. Може переносити накопичений музичний досвід у самостійну діяльність, робить спроби творчих імпровізацій на музичних інструментах, у рухах, співах. Із відчуттям радісного очікування готується до свята: продумує костюм, докладає зусиль для вивчення вірша, пісні, танцю, включається в обговорення окремих деталей свята.</p>	<p>Намагається якісно виконати роль або музичний твір, зосереджує увагу на створенні зрозумілого й виразного образу, прагне отримати схвалення однолітків.</p>
<p>Використовує в мовленні назви музичних інструментів, жанри музичного мистецтва, назви музичних творів.</p>	<p>Використовує в мовленні елементарні музичні поняття: пісня, танок, динаміка, тривалість, темп, ритм, інструментальна та вокальна музика, виконавці, жанри.</p>

Створення розвивального простору для підтримки музично-рухового розвитку та організація свят

Створювати сприятливі умови для музично-естетичного розвитку дошкільників: ініціювати співи, танці, гру на музичних інструментах; застосовувати музичний супровід різних моментів дитячої життєдіяльності. Підтримувати інтерес до музики, рухів, музичної діяльності. Опікуватися створенням атмосфери позитивних емоційних вражень від зустрічей з музикою. Залучати дітей до спільного з дорослими музикування під час ранкових зустрічей, на заняттях, прогулянці, святі. До музичного репертуару включати український фольклор, шедеври світової культури, музику різних стилів та епох, сучасну музику, та при цьому мають властивості пентатоніки. При цьому орієнтуватися на інтереси дітей і не відмовляти їм із міркувань різноманітності: багаторазово проспівана чи почута одна й та ж мелодія позитивно впливає на розвиток музикальності.

Слухання музики. Створювати умови для слухання музики, намагатися викликати яскравий емоційний відгук при сприйнятті музики різного характеру, сприяти виникненню потреби у збільшенні запасу музичних вражень. З ініціативи дітей обговорювати зміст прослуханого музичного твору, акцентувати увагу на характері та засобах виразності, підтримувати вияв почуттів, допомагати пов'язувати емоційні переживання від зустрічі з музикою з власним досвідом, минулими враженнями. Удосконалювати музикальну пам'ять через упізнавання мелодій за окремими фрагментами музичного твору (вступ, кульмінація, музикальна фраза). Заохочувати дітей уважно слухати музичний твір від початку до кінця, відчувати та характеризувати його загальний характер і настрій контрастних частин; визначати елементарний жанр твору.

Підтримувати бажання дитини по-своєму оцінити музику, передати своє враження, демонструвати повагу до дитини та її думки про музику. Реалізовувати інтегративний підхід: підсилювати емоційні враження від слухання музики включенням більш доступних видів мистецтва: словесної творчості, образотворчого

мистецтва, художньої літератури.

Орієнтуватися на розвиток слухацької культури дітей, здатності розуміти та інтерпретувати виразні засоби музики. Звертати увагу дітей на тембри інструментів (сопілка, арфа, флейта, бубон, барабан, трикутник, маракаси, ложки); диференціювати звучання голосів – соло та хору.

Розвивати навички розрізнення звуків по висоті в межах квінти звучання музичного інструменту. Заохочувати до втілення власних переживань у творчі роботи: малюнки, ліплення, оповідки, плетення. У розмовах про музичний твір стимулювати до висловлювання думок, почуттів, вражень від прослуханого. Розвивати вміння спілкуватися, повідомляти про себе, свої думки, настрої за допомогою музики. Пропонувати слухати красиві за звучанням, доступні за змістом сольні та хорові вокальні твори. Заохочувати індивідуальні прояви у сприйманні музики, відтворенні музичних творів у рухах, інтерпретації музичних творів, музичних асоціаціях, музичних та естетичних смаках.

Співи. Підтримувати бажання співати, надавати зразки природного без напруги мелодійного співу, з чітким промовлянням слів та правильним диханням. Звертати увагу на правильний і неправильний спів, висоту звуків, їхню тривалість. Демонструвати зразки чітких артикуляцій голосних і приголосних у співі; співати у різному темпі, посилювати чи послаблювати звучання. Акцентувати увагу на характері музики та окремих виразних елементах мелодії, здатності через звуки мелодії передавати свої почуття. Намагатися чітко промовляти слова помірною силою голосу, чисто інтонувати мелодію пісні, точно передавати ритмічну канва, емоційно відтворювати характер мелодії. Заохочувати дітей до співу з музичним супроводом і без нього; соло та в ансамблі. Підтримувати прояви пісенної творчості у вигляді самостійного придумування мелодій на ґрунті українських народних танців та пісень. Стимулювати до об'єднання дітей у співочі ансамблі, враховуючи різні музичні здібності.

Гра на музичних інструментах.

Опікуватися позитивною атмосферою під час гри на музичних інструментах, знайомити з історією інструментів. Ознайомлювати дітей зі звучанням різних музичних інструментів (сопілка, арфа, флейта, бубон, барабан, трикутник, маракаси, ложки) і способами звуковидобування; заохочувати самостійний вибір і обстеження інструментів. Створювати умови та сприяти освоєнню дітьми прийомів гри на дитячих музичних інструментах. Ініціювати використання музичних інструментів в різних моментах життєдіяльності: під час ранкової зустрічі, у іграх-драматизаціях та сюжетно-рольових іграх, у поєднанні із читанням художньої літератури. Заохочувати як індивідуальну гру, так і об'єднання у невеликі ансамблі. Ініціювати спільне з дорослим музикування, використання пісень-ритмів, що будуються на одному звуці. Заохочувати підбирати по слуху еталонні мелодичні побудови; сприяти перенесенню придбаних способів дій з одних на інші дитячі музичні інструменти.

Показувати зразки обережного поводження з музичними інструментами (як тримати інструмент, як за ним доглядати, як досягати чіткого і чистого звучання). Розвивати почуття ансамблю, інтерес до гри на музичних інструментах.

Музично-ритмічні рухи. Насичувати музично-ритмічні хороводи позитивним настроєм. Показувати зразки легкої, жвавої ходьби, бігу, підскоків, відповідно характеру музики (веселий – сумний – жвавий), регістру (високий – низький), темпу (швидко, повільно, стрімко, обережно), динаміки музичного твору (тихо – голосно). Допомогати відчувати ритм, стимулювати відображувати характер музики у відповідних рухах та узгоджувати рухи рук, ніг та промовляння тексту. Підтримувати вияви природної, вільної та виразної пластики, намагання відобразити в ній характер музики, не домагаючись при цьому якісних характеристик виконання рухів.

Знайомити з елементами українського народного танцю (гопак, гуцулка, полька, коломийка, хоровод) – бігунець, колупалочка, присідання кроками польки, приставні кроки тощо. Демонструвати зразки виконання танцювальних рухів (притоптувати в такт музики однією та двома ногами, ставити ногу на п'ятку, носок,

крок польки, приставний крок, крок із притупуванням, плескання в долоні та по колінах) та заохочувати дітей до виконання. Налаштовувати на відтворення нескладних ритмічних малюнків, заохочувати рухатися відповідно характеру музики, темпу, динаміки, регістру.

Розвивати танцювальну творчість, учити придумувати рухи та об'єднувати їх в композицію, підтримувати оригінальність та самостійність у творчості. Заохочувати до імпровізації та інсценування пісень, відображувати в рухах характер казкових персонажів (заєць, журавель, лисиця, коник тощо), рухи людей (велосипедист, лижник, ковзаняр). Підтримувати індивідуальні творчі прояви дітей: рухатися по-своєму, по-різному; використовувати метод співтворчості з педагогом.

Розвивати уміння співробітництва та співтворчості в колективній музичній діяльності; у музично-рухових етюдах ігрового характеру використовувати виразну міміку та пантоміму. Підтримувати бажання самостійно займатися музичною діяльністю, стимулювати самостійну діяльність дітей по підбору танців, ігор, оркестровок.

Демонструвати добру хореографічну підготовленість вихователя: чіткі, виразні рухи; поєднувати показ і умовну (образну) назву основних танцювальних рухів (високий крок, спокійна ходьба, легкий біг, м'який біг, підскок, стрибки, прямий галоп, хитання рук і т.п.), наприклад, зайчик скаче, кішка потягується тощо.

Підготовка до свята. Вчасно помічати та підтримувати ініціативу дітей щодо підготовки до свята в таких проявах, як участь у розробці сценарію, виготовлення атрибутів, костюмів, обговорення особливостей реалізації окремих епізодів свята. Сприяти щирості вияву почуттів, підтримувати фантазування. Зберігати атмосферу безпосередності, прихильності один до одного. Опікуватися позитивною атмосферою, демонструвати піднесений настрій, зберігати імпровізацію, налаштовувати отримувати задоволення від свята.

Заздалегідь викликати в дітей піднесений настрій, відчуття свята, урочистості, особливості події. Організувати поступове ознайомлення дітей з культурно-побутовими традиціями, вивчати щедрівки, колядки, пісні, вірші, хороводи,

готувати подарунки. Виготовляти разом з дітьми просторово-об'ємні композиції (кругові панорами), що відображують сутність свята (на столі, полиці, чи підлозі розміщуються зроблені із натуральних та природних матеріалів маленькі лялечки, тварини, рослини – вся композиція спрямована на відображення події сьогодення). Підтримувати у дітей бажання підходити та розглядати композиції, спроби доповнити чи щось у ній змінити.

Проговорювати назви музичних інструментів, музичних творів; використовувати в мові елементарні музичні поняття: пісня, танок, динаміка, тривалість, темп, ритм, інструментальна та вокальна музика, виконавці, жанри; назви танців тощо. Ініціювати розмови про музичні твори, музичні інструменти, танці, свята тощо.

Слідкувати, щоб у процесі підготовки до свята не було тривалих та нудних тренувань, дратівливості, зайвої метушні, страхів, стресу; уникати підготовки концертної програми «на показ», оскільки це відбирає багато часу й диктує інший ритм. Залучати до процесу підготовки свята та участі в ньому всіх : і дітей, і батьків, і вихователів – разом прикрашати групову кімнату, залу, майданчик, використовуючи заздалегідь зроблені прикраси.

МОВЛЕННЄВА ДІЯЛЬНІСТЬ ЯК ЗАСІБ САМОПІЗНАННЯ

ТА ПІЗНАННЯ ІНШОГО

Усі попередні блоки Програми тісно пов'язані з мовленнєвою діяльністю дитини і дорослого. Будь-яка значуща для дитини діяльність, що наповнена радістю, здивуванням, дослідженням незнаного, інтересом пізнання проковує мовленнєву активність у вербальних та невербальних її проявах. Приводом для цього може бути самостійно організована гра, що потребує підбору партнера та кооперування з ним: узгодження перспективи розвитку сюжету, розподіл атрибутів, ролей; виконання словесних, маніпуляційних, емоційних дій; заохочення до гри інших тощо. Дитина сама може розповісти дорослому чи своїм друзям про те, хто живе в її малюнку, який образ вона вбачає у пластиці воску чи у паперопластиці. Наслідуючи дорослого, дошкільники вдаються до створення казкових розповідей на основі вже знайомих сюжетів або самостійно вигаданих. Для дитини особливо важливо мати зацікавленого та неупередженого слухача, а то й співрозмовника. Така форма спілкування набуває емоційно-особистісного забарвлення, позаяк враховується прихильність, співпереживання, душевний контакт і підтримка партнера. У такий спосіб дошкільник оволодіває мовою – витонченим засобом людського спілкування.

У дитини немає іншого способу оволодіти рідною мовою, аніж наслідувати дорослого. Тому однією з умов успішного мовленнєвого розвитку дитини дошкільного віку є бездоганне володіння дорослими нормами української літературної орфоепії, вміння лексично точно та граматично правильно оформлювати свої думки. У природній для дитини ситуації відбувається аналіз та удосконалення висловлювання, що озвучується задля запитання чи пояснення, узгодження чи пропозиції.

Однак, українська мова є не лише комунікативним інструментом. Цим не вичерпується значення рідної мови для дитини. Мова передає їй закодовану історію нації, духовну самобутність, здобутки культури. Задля сприйняття і прийняття

винятковості та милозвучності рідної мови для особистості в дошкільному дитинстві доцільно використовувати максимум зразків малих фольклорних форм, які супроводжують усі види діяльності в ритмі дня. Їхня грайливість і ненав'язливість, образність і простота вибудовують міцну основу для розумової діяльності, забезпечують спокій душі, дають первинні поняття про філософію життя та його багате змістове наповнення. Цілісність і справедлива завершеність кожного фольклорного твору сприяє пробудженню оптимістичних внутрішніх сил дитини. Через рідне слово дитина оволодіває цілісністю світоспоглядання і системою його відображення. Серед різних видів діяльності особливої значущості набуває гра та евризмія, де вдало поєднуються мовлення, ритм, просторовий рух і переживання дитини.

Особливості мовленнєвого самовираження дітей дошкільного віку обумовлюються перевагою спілкування з ровесниками, що є одним з важливих видів діяльності. Потребу координувати спільні дії, розвивати сюжетну лінію гри, узгоджувати наміри й плани, передавати свої думки та пізнавати партнера забезпечує мовленнєва активність. Набувають подальшого розвитку всі компоненти мовленнєвого самовираження: удосконалюється звукова культура мовлення, збагачується словниковий запас, шліфується граматична будова, варіюються мовленнєві конструкти, видозмінюється та зростає комунікативний рівень. Педагогічні впливи поширюються на всі компоненти мовлення.

Наповнювати *природне*, предметно-ігрове середовище об'єктами, предметами, що викликають у дітей інтерес, захват, здивування та провокують активну мовленнєву дію. Забезпечувати такі гігієнічні умови, які б гарантували задовільну діяльність центральної нервової системи, органів, слуху, зору, мовлення. Організовувати, підтримувати та допомагати дітям розвивати різні види діяльностей: ігрову, рухову, природничу, предметну, образотворчу, музичну, театральну, літературну, сенсорно-пізнавальну, логіко-математичну, соціокультурну, де поєднуються активні дії з мовленням. Забезпечення спілкування

з такими об'єктами і явищами природи, які б поповнювали враження про цілісність світобудови, викликали б емоції, мовленнєву активність.

Оснащувати *предметно-ігровий простір* такими предметами, з якими дитина могла б жити в злагоді, багато знати про них, словесно означати дію, якості, властивості, варіативність застосування та цінність. Підвищувати розвивальний потенціал середовища шляхом залучення дітей до виготовлення речей, що несуть практичне, функціональне, естетичне навантаження та викликають відповідне емоційне й мовленнєве вираження.

Створювати розвивальне *соціальне середовище*, яке набуває ознак динаміки, варіативності, рухливості, змінності. Окреслювати умови, що стимулювали б дітей до мовленнєвого спілкування в різних видах діяльності. Забезпечувати різноманітну побутову діяльність, де діти легко вступають у контакт з ровесниками, молодшими/старшими дітьми, дорослими. Мовлення дорослої людини виокремлювати як педагогічний фактор.

Забезпечувати ситуацію *індивідуального* темпу та вектора розвитку мовленнєвої компетентності кожного дошкільника. Визначати послідовність мовленнєвого зростання дитини: одержання, здобування, аналіз мовленнєвої інформації та активне оперування нею. Задовольняти потреби дитини для її саморозвитку через бажану діяльність; творчу взаємодію дітей і педагога; збагачення і моделювання ситуацій розвитку; педагогічні технології створення емоційних і поведінкових проблем. Розширювати та накопичувати досвід дошкільників швидко й енергійно налагоджувати психологічний контакт з різними за віком дітьми; підтримувати потрібний рівень міжособистісних стосунків у групі, зважаючи на ознаки прихильності; викликати в дітей потребу в міжособистісних стосунках; гнучко перебудовувати взаємодію дорослого з дітьми: форму, стиль, методи.

Будувати комфортне для дитини середовище та надавати їй можливості дозувати мовленнєво-комунікативну діяльність, встановлювати мовленнєву взаємодію з бажаними для неї партнерами, самостійно визначати тривалість контактів, перемижувати розширення партнерів у спілкуванні з усамітненням.

Орієнтуватися на показники переконливо-оптимістичної мовленнєвої позиції у вільній і самостійній життєдіяльності дитини:

- швидкість мовленнєвих реакцій у діалозі та інших мовленнєвих ситуаціях;
- зближення з цікавими людьми, намагання презентувати себе;
- вибір ігор та розваг, пов'язаних з мовленням;
- швидкість і точність вибору слів;
- розгортання синтаксичних конструкцій, тексту;
- активна реакція на вчинок, висловлювання інших.

Орієнтуватися на мовленнєвий саморозвиток дитини в поєднанні з іншими дитячими видами діяльності: ігровою, руховою, природничою, предметною, образотворчою, музичною, театральною, літературною, сенсорно-пізнавальною, логіко-математичною, соціокультурною. Організовувати творчу взаємодію дітей і педагога, збагачуючи ситуації розвитку. Використовувати педагогічні технології для моделювання емоційних та поведінкових проблемних ситуацій. Привертати увагу дітей до *мовленнєвої взаємодії* персонажів у казках та оповіданнях, у різних формах життєдіяльності, де дорослі, старші діти послуговуються варіативними мовними формулами висловлювань (етикетна українська лексика), що є обов'язковими у спілкуванні.

Привітання. Мовленнєве: здрастуй; добрий день; добридень; вітаю вас; рада бачити вас; моє шанування; доброго здоров'я; привіт; здоров був; здоровенькі були; здорові будьте з празником; здрастуйте вам у хату; моє шанування; добрі очі, що втрапили. Немовленнєве: на відстані відшукування партнера поглядом серед гурту; радісна, відкрита або стримана усмішка; приязний погляд в очі; кивок головою; легкий уклін; приємне здивування з піднятими вгору бровами та усміхненим обличчям; помаху рукою; дотик; рукостискання; розкриті назустріч руки для обіймів; обійми; поцілунки; захоплений або жартівливий погляд і подовжений вдих для вітальної фрази.

Прощання. Мовленнєве: до побачення; до зустрічі; до завтра; до вечора; прощайте; на все добре; бувайте; бувайте здорові; всього найкращого; всього

доброго; ще побачимося; щасливо; хай вам щастить; привіт; ходіть здорові; на добраніч; я з вами ненадовго прощаюсь; ми скоро побачимося; побачимося; не забувайте; ідіть здорові; бувай здорова від припічка до порога. Немовленнєве: усмішка з відтінком суму, надії; жартівливий чи приязний погляд; кивок головою; довгий погляд з відтінком суму; легкий уклін; дотик; рукостискання; обійми; поцілунки; на відстані помаху рукою.

Прохання. Мовленнєве я: прошу; дуже прошу вас; я прошу тебе; я хочу тебе попросити; можна тебе попросити; можливо ти...; чи не будете ви заперечувати...; з вашого дозволу; будь ласка, будьте ласкаві; зробіть люб'язність; будьте люб'язні; коли ваша ласка; не відмовте; вважте. Немовленнєве: приязна усмішка; напружено-скривлений вираз обличчя; приязно-прохальний погляд в очі; прикладання руки до грудей; складання долонь на рівні грудей; легкий уклін; кивок головою.

Просити вибачення. Мовленнєве: вибач; вибачайте; вибач, що турбую; даруйте; пробачте; даруйте мені; прошу; простіть; дозвольте мені вибачитися перед Вами; я маю (повинен) вибачитися перед вами; я хочу просити у вас пробачення; прошу вибачити; прошу пробачення; перепрошую. Немовленнєве: усмішка з відтінком прикрості; погляд провини; прохальний погляд в очі; запитальний погляд з піднятими бровами; прикладання руки до грудей; складання долонь на рівні грудей; легкий уклін; кивок головою; дотик; прогладжування партнера по руці, плечу.

Подяка. Мовленнєва: дякую; дуже дякую вам; дуже й дуже дякую; щиро вдячний; сердечно дякую; красно дякую; безмежно вдячний вам; велика й сердечна подяка; перекажіть мою сердечну вдячність; від щирого серця складаю вам за те подяку; висловлюю щиру вдячність; прийми ж мою подяку; не надякуюся вам; як я вам вдячна; ви не уявляєте, як я вам вдячний; ви такі уважні до мене; не знаю, як віддячити вам; вдячний вам; спасибі; це дуже люб'язно з вашого боку; я вам так зобов'язаний; я ваш боржник; я вам віддячу; ви мені допомогли. Немовленнєва: відкрита усмішка; захоплений, вдячний чи запитальний погляд з піднятими бровами; одноразове похитування головою з боку на бік; легкий уклін; кивок

головою; рукостискання; обійми; прикладання руки до грудей; складання долонь на рівні грудей; пропонування руки в хороводі, грі.

Відмова. Мовленнєва: на превеликий жаль; не можу; аж ніяк не можу; мені дуже шкода; із задоволенням, але..; шкодую, але на жаль...; охоче, але..; мені незручно відмовляти, але...; я рада б, але..; прошу вибачити; вибачте, але...; даруйте; мені прикро; змушений відмовити. Немовленнєва: кількарразове похитування головою з боку на бік; піднімання брів; примружування очей; здивований погляд; знизування плечима; заперечливі помаху рукою, вказівним пальцем; розведення рук долонями до співбесідника; прикладання руки до грудей; складання долонь на рівні грудей.

Надавати всім формам педагогічного мовлення головної характеристики – духовності. Моделювати педагогічні ситуації задля оволодіння дітьми різними способами *комунікативної поведінки* в ситуаціях реального життя. Використовувати вправи на розвиток вміння дітей:

- викликати прихильне ставлення:* усміхнутися; приязно подивитися в очі; повернутися обличчям до партнера; проявити готовність його слухати; допомогти, навіть коли словесно прохання не прозвучало; наблизитися до нього, проявити цікавість його заняттям; відшукувати його поглядом серед гурту; поділитися іграшкою, солодощами; пропонувати проблему, тему бесіди, що цікава для ровесника;
- *аналізувати інформаційний зміст ситуації:* помічати, оцінювати, задіювати експресивні прояви (сісти ближче, доторкнутися до однолітка, наблизитися, щоб краще роздивитися іграшку, дію, погладити привабливу деталь в одязі, запропонувати свою руку в грі, хороводі, на прогулянці); підійти до ровесника при вільному виборі місця для ігрової, трудової діяльності; у ході гри, по можливості, обирати його на ведучу роль, віддаючи свій фант; поступатися місцем, роллю; вказувати рукою, поглядом на вільне місце; жестом запросити сісти поруч; потіснитися заради вивільнення місця для однолітка;

- *зчитувати ставлення однолітка за невербальними проявами й відповідно на них реагувати*: відповідати на усмішку усмішкою, приязним поглядом; бути готовим заговорити або відповісти на ініціативу; самостійно шукати або запитати однолітка про цікаву йому тему, проблему; на прояв допомоги, пригостання подякувати; запросити до спільної діяльності, попередньо запитавши про його стан, наміри, бажання;
- *відтворювати мімічні прояви*: задумувати та відтворювати власний емоційний стан: плач, сміх, радість, сум, страх, біль, здивування, роздратування, очікування, огида, приємність, захват. Емоційні стани варто пропонувати дітям вибірково й поступово. Доцільно використати таку вправу: упізнати, з якої казки персонажі та в якому епізоді діють. Кілька дітей програють епізоди без слів, використовуючи виключно невербальні засоби. Цей прийом допомагає дошкільникам не прислухатися до слова, а «зчитувати» в емоційних проявах героя. Подібні вправи особливо необхідні для хлопчиків, які менш уважні до мімічних проявів;
- *коректно й домірно проявляти свої бажання, прагнення*: не соромитися принагідно співати, танцювати, декламувати, грати на музичних інструментах; запрошувати до посильної участі в таких діях інших; схвалювати їх за прийняття запрошення й виявлення активності; при бажанні познайомитися з однолітками, звертатися до дорослого як до посередника або висловити своє бажання безпосередньо; попросити дозволу ровесника розглянути цікаві, яскраві деталі його одягу, іграшки, при потребі – уточнити словесно, сказати про себе те, що могло б зацікавити однолітка та було б корисною доповнюючою інформацією для змістового наповнення ситуації спілкування.

Обирати для *спілкування* особистісно орієнтовані моделі, що за формою та за змістом близькі інтересам дитини. Надавати перевагу інтерактивній та трансакційній моделям, де діти не мають просторового, часового, емоційного обмеження; вільно обмінюються своїми думками, враженнями, припущеннями, фантазують; мають змогу активно висловлюватися у зручному для себе темпі й стилі. Накопичувати досвід культури спілкування дитини: вживати етикетну

лексику; звертатися на ім'я у кличному відмінку; використовувати у спілкуванні вербальні та невербальні засоби. Створювати сприятливі умови для сміливого вияву креативного мислення й мовлення.

На прикладах спостережень та на основі казкових сюжетів стимулювати виникнення навичок суспільної мовленнєвої поведінки. Активізувати мовленнєві дії дітей у різних варіантах: слухати, порівнювати, зіставляти, доводити, аргументувати, агітувати. Удаватися до запитань з різним ступенем навіювання: запитання для вияву дитячої ініціативи (*Про що ти хотів розповісти?*), запитання, які містять непряме навіювання відповіді (*Чи треба налити воду в миску, щоб в ній замочити папір?*), активне навіювання відповіді (*Чому цей папір сухий?*). Пропонувати дітям запитання, мовленнєві конструкції різної складності, змістового наповнення, що спонукають до відповіді-роздуму, відповіді-пояснення, відповіді-прохання, відповіді-заперечення, відповіді-переконання, відповіді-відмови, відповіді-протесту тощо. Варіювати запитання, зважаючи на вік дитини, конкретну ситуацію, залежність інформованості інших дітей від відповіді однієї: прості, що називають, позначають предмети, явища, дії, якості; складні проблемно-пошукові, з елементами дослідницького характеру на визначення часового, просторового, емоційного, дійового взаємовпливу та взаємозв'язку об'єктів; навідні на означення власного враження, стану, настрою, емоцій, допоміжні щодо формулювання послідовності подій, узагальнення; уточнюючі (для конкретизації ситуації, деталізації подій чи висновків). Дорослим варто уникати стереотипних реакцій на поведінку дітей та штампів у спілкуванні; оволодівати умінням слухати малюка, зважаючи на цінність його думки й висловлювання. Орієнтуємося на діалогічне педагогічне мовлення. Швидко й енергійно налагоджувати психологічний контакт з дітьми; гнучко перебудовувати взаємодію з ними: форму, стиль, методи. Практикувати індивідуальні бесіди, які є способом подолання мовленнєвої замкненості мовчазних, сором'язливих дітей; надає можливість висловитися тим, хто повільно й довго дошукується слів, формулює думку. Мовленнєве висловлювання підсилювати, доповнювати або дублювати мімікою, поглядом,

позою, жестами, зважаючи на те, що більша частина місту інформації передається мімікою (говорить не стільки для вуха, стільки для ока). Привертати увагу дітей до мовлення інших людей, сприймати варіативну мелодику, ритм, модуляцію голосу. Орієнтуватися на міміку, жести, характер висловлювання; сприймати емоції інших людей, намагатися їх прочитати та адекватно відреагувати. Допомогати дошкільникам відчувати вібрації свого голосу та управляти ним. Удосконалювати орфоепічну літературну вимову; зважати на діалектичні особливості та іншомовність родин.

Залучати дітей до ігрових вправ на знаходження в довкіллі об'єкта, чий голос (звук) можна відтворити (*звуки природи, голоси тварин, комах, звучання музичних інструментів, шум транспорту, побутові шуми тощо*). Привертати увагу дітей до варіативних звуків одного й того ж явища, об'єкта: вода, що скрапує чи тече з крана, з відра у кухоль, з пляшки, з хмари, у струмку, у річці, у морі має свій голос (*кран-кран-кран, ш-ш-ш, буль-буль, дзюр-дзюр-дзюр, хлюп-хлюп*). Пропонувати дітям ігрові завдання на відтворення голосом звуків природних предметів, явищ: шум листя при легенькому вітерцеві; шум листя при сильному вітрі; шум листя в бурю; шелест опалого листя, по якому ходить людина; скрипіння стовбура; як між собою „розмовляють” горобці; як ластовенята радіють, бо мама принесла їжу. Пропонувати вправи на відтворення голосом та відгадування, про що говорять звуки. Ініціювати порівняння звуків природи зі звуками музичних інструментів (сопілка, арфа, флейта, бубон, барабан, трикутник, маракаси, ложки).

Розвивати фонематичний слух, здатність зосереджувати увагу на звуках, зіставляти їх зі знайомими, виокремлювати характерні особливості, знаходити джерело звуку. Широко використовувати об'єкти природи, пейзажі, краєвиди своєї місцевості, картини природи, репродукції цієї тематики (фото, малюнки, картини) для уявних та реальних подорожей в природу.

<i>Окремі завдання для розвитку звукової культури мовлення дітей молодшого дошкільного віку (4-5-й роки життя)</i>	<i>Окремі завдання для розвитку звукової культури мовлення дітей старшого дошкільного віку (6-7-й роки життя)</i>
<p>Підтримувати бажання слухати мову природи: шелест і шурхіт листя, дзюрчання струмків і хлюпання води, рипіння снігу і тріск льоду, голоси пташок і дзижчання комах. Пробуджувати інтерес до варіативного звучання слів. Спонукаати до звуконаслідування.</p> <p>Розвивати фонематичний слух: розрізняти слова за подібністю звуків: <i>сом – сам, кит – кіт, лис – ліс, мак – рак, пень – день</i>).</p> <p>Вправляти у розвитку літературної вимови звука: [г] (агу, агрус, гава, гавеня, прогавити, гогель-могель, грунт, гуля, гелготати, герега (дзига), гудзик, дригати); [дж] (джем, джерельце); [дз] (дзеркало, дзвоник, дзвіночки, дзига, дзьоб). Підтримувати бажання наслідувати орфоепічну вимову приголосних у словах: колосся, ллю, волосся, гілля, насіння.</p> <p>Моделювати ситуації для оволодіння дитиною різною силою голосу, темпом мовлення та інтонаційним багатством. Допомогати дошкільникам оволодівати звуковою культурою мовлення через ігрові вправлення – повторення фрагментів казки, вивчення малих фольклорних віршованих форм, елементи</p>	<p>Допомогати помічати різноманітні звуки побуту та природи. Поділяти захоплення від здатності відтворити їх голосом, знаходити відмінності у звучанні.</p> <p>Сприяти оволодінню вимовою всіх звуків рідної мови відповідно до орфоепічних норм.</p> <p>Розвивати фонематичний слух: розрізняти слова за ознакою твердості та м'якості звуків: <i>синій – сірий, сніг – сани, листя – ліс, зірка – зоря, тин - тіль</i>); диференціювати голосні та приголосні.</p> <p>Удосконалювати літературну вимову звуків [г] (аргонія (<i>жоржина</i>), багет, габлі (<i>вила</i>), гава, газда, ганок, гандж, гатунок, гвалт, гвинт, гедзь, гелгіт, глей, гніт, гердан (<i>нагрудна прикраса</i>), гранчасний, гречний, гринджоли, гроно, грундзювати (<i>міцно зав'язувати</i>), грунт, джунглі, дог, жонглер, зигзаг, манго, мустанг, рагу, сновигати, хуга, шлагбаум); [дж] (джміль, джунглі, бджоли); [дз] (дзюркоче, дзюрчить, дзвін, дзеленчати, кукурудза, гедзь).</p> <p>Схвалювати удосконалення подовженої вимови приголосних (бадилля, зберігання, збирання, сіллю, фарбування).</p> <p>Моделювати ситуації для оволодіння дитиною варіативністю інтонації. Залучати дітей до аналізу інтонаційного змісту розмови персонажів казки, виокремлювати варіативність та намагатися передати позитивне забарвлення сказаного (привітність, вдячність, жаль, готовність допомогти, співчуття) та</p>

<p>переказування та драматизації. Варіювати вправи на відтворення фрагментів ситуацій та діалогів персонажів казки. Змінювати висоту й силу голосу, ритм, паузи в мовленні героя сюжету. Розвивати фонематичний слух, залучати до звукового аналізу: визначати перший звук у слові, пригадувати слова із заданим звуком.</p> <p>Моделювати педагогічні ситуації, що визначають мотив такої діяльності: уприємнити себе чи однолітка, встановити з ним ігрову взаємодію, здивувати рідних. Схиляти малюків до використання немовленнєвих засобів: жестів, міміки.</p>	<p>негативне (роздратування, байдужість, нехтування, зверхність, вередливість, глузування, ігнорування, висміювання). Заохочувати до відтворення засобів інтонаційної виразності окремого героя сюжету: паузи, ритм, мелодика його мовлення.</p> <p>Моделювати педагогічні ситуації, що визначають мотив такої діяльності: спробувати силу свого голосу; розсмішити, здивувати, задовольнити допитливість однолітка, який був відсутній; започаткувати гру-драматизацію тощо. Схиляти дошкільників до використання варіативних немовленнєвих засобів: міміка, поза, хода.</p>
--	---

Створювати сприятливі умови для збагачення *лексичного* запасу в межах потреб життєдіяльності. Уточнювати відомі дитині родові поняття: іграшки м'які, конструктор, транспорт, настільно-друковані. Разом з дошкільником деталізувати видові елементи: у конструкторі є куби, пластини, бруски, конуси, цеглини. Під час одягання/роздягання упорядковувати видові поняття: верхній одяг – куртка, пальто, комбінезон, нижній одяг – сорочка, колготи, натільна білизна.

Ознайомлювати та стимулювати до використання слів, що мають одне значення (лялька, м'яч, калина, тарілка); кілька значень (*сонечко* на небі, комаха *сонечко* семикрапове, я - мамине *сонечко*; *ніжка* стільчика, *ніжка* столу, *ніжка* гриба, *ніжка* дитини, *плодоніжка*); слова переносного значення (*важка* коробка, *важке* завдання, *важка* робота, *важке* дихання). Коригувати осмислення плинності часу та означення його словами: вчора – сьогодні – завтра, світанок – сутінки, уранці – удень – увечері, зима – весна – літо – осінь.

Урізноманітнювати прийоми оволодіння дітьми фізичними поняттями у життєдіяльності: дорога широка, а стежка – вузька, драбина висока, а стільчик низький, канат товстий, а мотузка – тонка, у Насті волосся довге, а у Ярослава – коротке, відро з піском важке, зі снігом легше, а порожнє – найлегше. Наповнювати словник поняттями просторової характеристики: далеко, близько, поруч, для визначення місцезнаходження вживати прості та складні прийменники: у, на, до, за, серед, під, над; з-під, поміж, посеред, перед. Накопичувати досвід орієнтуватися на площині та означати словом орієнтир: угорі, внизу, по-центру, справа (праворуч), зліва (ліворуч).

Заохочувати до використання у мовленні слів на позначення рухливості води: тече потоком чи цівкою, розливається, ллється, крапає, дзюрчить, хлюпоче, струменить, булькає, бризкає. Залучати дітей до вживання понять і визначення змісту *питна, непитна вода*. Пропонувати ігрові вправи на диференціювання посуду, що підказує, про безпечну воду для пиття: пляшка, кухоль, кухоль-фільтр, відро біля колодязя, кран свердловини. Шляхом міркування, зіставлення та аналізу підвести дітей до висновку: брудна вода шкідлива для здоров'я людини.

Спостерігаючи за опадами, визначати влучну ознаку-назву та активно її використовувати: варіативність снігопаду: *заметіль, завірюха, метелиця, хуга, хурделиця, хуртовина, хурдига, буран, віхола, метелиця, завія, хурделиця, поземка, пороша, сніговій, сніговійниця*; варіативність дощу: *дощик, дощичок, мряка, мжичка, мигичка, сльота, моква, дощовиця, гроза, злива, потік, град*; варіативність вітру: *вітерець, вітрюган, буревій, бурелом, буря, вітролом, вихор, вітрище, вітрисько, ураган*. Про ясний день можна сказати теж по-різному: *погожий, світлий, безхмарно, сонячно, ясно, вияснилося*.

Допомагати дитині помічати й виокремлювати в українській мові слова, що несуть інформацію про взаємозв'язки природи: *журавлі* гніздяться поблизу болотистих місць, де росте *журавлина*; *горобці* полюбляють узимку *горобину*; *м'ята* пахне тоді, коли її листок *м'ятний*; ягоди *обліпихи* так щільно *обліпили* стебло

тому, що у них коротка плодоніжка; зачаровано й *радісно* спостерігаємо за *веселкою*; у *гребінця* зубчики подібні до тих, що на *гребені* півня. Допомогати знаходити в назвах рослин відгомін інших об'єктів природи: зозулині черевички, ведмежі вушка, кропива собача, мишачий гіацинт, гусяча лапка, деревій, жаб'ячі огірочки, щавель кінський, котяча м'ята, мухомор, півники садові (ірис). Знаходити подібність між назвами об'єктів природи чи їх фрагментами та географічними назвами: населені пункти - *міста Ужгород, Кривий Ріг, Вишневе*, села й селища *Вишнівець, Глинськ, Качанівка, Калинівка, Скеліва, Сорочинці, Талова Балка, Козачий Яр*; річки й озера – *Березань, Горіхова, Тетерів, Уж, Липовецьке, Пісочне*. Схвалювати за знаходження співзвучності у назвах кольорів та квітів (*васильковий, бузковий, рожевий*), плодів (каштановий, фісташковий, персиковий, гірчичний), овочів (*буряковий, морквяний, салатний, гороховий*), ягід (*малиновий, вишневий, терновий*), *цитрусових* (*лимонний, помаранчевий*), коштовного каміння (*рубіновий, кораловий, смарагдовий, бурштиновий*), металів (*золотавий, сріблястий, мідний, бронзовий*), мінералів, природних утворень (*попелястий, кораловий, пісочний*), тварин (*зозулястий, тигровий, лососевий, кошенільний, пурпуровий*), рукотворних предметів, об'єктів (*цегляний, асфальтовий, кумачевий /китайка/*), страв, продуктів, рідин (*кремовий, шоколадний, молочний*) тощо. Організовувати пізнавальну діяльність з елементами дослідження: пошук «захованих» у слові дій, назв, процесів та їх виокремлення, комбінування за аналогією способу використання чи дії: схованка – місце, куди щось ховається, лінійка – пристрій для проведення лінії, подушка – підкласти під вушко, підсніжник – той, що росте під снігом, піч – пече, свічка – та, що дає світло, східці називаються тому так, бо по них сходять або виходять).

Урізноманітнювати вправи на визначення та називання предметів за аналогією одного кольору та його відтінків (жовтий – кульбаба, курча, сонце, фарба, колосся, золота прикраса, частина прапора.); за аналогією форми (куля – м'яч, апельсин, намистинка, пігулка вітаміну, надувна кулька); за властивостями матеріалів (скло – ваза, пляшка, шибка, окуляри); за тематичною спрямованістю (зима – сніг, ялинка,

різдвяні та новорічні прикраси, зимові свята, санки); за подібністю явищ (сніг, заметіль, завірюха, метелиця, хурделиця, хуртовина, хуга); дії за аналогією назви соціальної ролі, професії (вихователь виховує, вчитель вчить, пекар пече хліб, печиво, булочки, водій веде транспорт, двірник впорядковує двір, космонавт літає у космос, продавець продає, покупець купує, лікар лікує, пішохід ходить пішки) та інші аналогії.

<i>Окремі завдання для розвитку лексичного багатства дітей (4/5-й роки життя)</i>	<i>Окремі завдання для розвитку лексичного багатства дітей (6/7-й роки життя)</i>
<p>Спонукаати до називання компонентів природи, їх стану, якостей та властивостей; слів-ознак на позначення природних явищ, рослин і тварин найближчого природного оточення; обладнання для малювання, їхнього призначення та способу використання (мокрий сніг, сухий пісок, блискуче листя, твердий олівець...). Збагачувати активний словник словами задля налагодження спільної взаємодії або обмеження власного простору. Збагачувати словник дитини назвами окремих матеріалів, технік малювання, кольорів та їх відтінків, паперу різної фактури (м'який, шершавий, гладенький, пористий, гофрований тощо). Допомогати орієнтуватися у термінах, що позначають людей різного віку, статевої належності та ставлення до них; визначати словом свої та чужі емоційні стани, настрої, переживання, потреби, ставлення, наміри, плани. Започатковувати словесне прогнозування результату образотворчої діяльності та визначати спосіб його досягнення (малюю, буду малювати, намалював).</p>	<p>Сприяти оволодінню дошкільником лексичним багатством української мови в різних сферах життєдіяльності. Вправляти у вживанні слів на позначення особливостей та прикмет сезонів; якості, властивостей та стану матеріалів для малювання, рослинних елементів, природних явищ, піску, снігу (барвисті квіти, квітчаста хустка, кольорова веселка, вологий пісок...). Стимулювати виникнення інтересу до назв, особливостей та фаз розвитку рослин, фрагменти яких використовуються для малювання; до класифікації їх за місцем проростання (<i>сад, ліс, луки, поле</i>); до означення кольору, запаху, величини, форми квітів. Сприяти виявленню, інтересу до незвичайного змісту виразів, що мають переносне значення; задовольняти прагнення досягнути їх утаємничений зміст. Збагачувати лексичний запас дитини багатозначними словами (<i>носик олівця, носик чайника, носик дитини</i>) та словами переносного значення (<i>фарба грає, світиться, лягає; веселка виграє, пелюстки дарують колір</i>); антоніми і синоніми (кольори теплі та холодні;</p>

<p>Привертати увагу до існування узагальнюючих слів родових понять, допомагати розуміти їх значення та доречно вживати (іграшки, меблі, одяг, квіти, посуд, транспорт). Збагачувати словниковий запас дітей термінами на позначення абстрактних, часових, просторових понять (колись, давно, зранку, уночі, далеко, близько, швидко, десть...).</p> <p>Задовольнити потребу дитини у збагаченні словника щодо означення речей, які використовуються для прикрашання побуту й оздоблення: малюнок, рушники, картини, вишивки, посуд, меблі тощо.</p> <p>Наповнювати словник дітей антонімами, порівняннями, образними висловлювання (швидко-повільно, мокрий-сухий, холодно-жарко; білий, немов сніг; важкий, як камінь; в'ється, наче барвінок; мовчазний, мов риба; чорний, як земля).</p> <p>Заохочувати до називання зразків українського декоративно-ужиткового прикладного мистецтва, означення свого емоційного стану від споглядання зразків мистецтва чи самостійної образотворчої діяльності: весело, радісно тощо.</p>	<p>веселка, райдуга; жовтогарячий, оранжевий, помаранчевий; санки, гринджоли).</p> <p>Привертати увагу до існування узагальнюючих слів видових понять, допомагати розуміти їх значення та доречно вживати (<i>м'які іграшки, іграшкові меблі, зимовий одяг, повітряний транспорт, реманент для роботи у квітнику, квіти садові, лісові, лугові, польові, водні, гірські</i>). Сприяти передачі словом ставлення до образотворчого, музичного, літературного, театрального мистецтва; означення образотворчої діяльності ремесел та промислів (<i>витинанка, вишивка, різьбярство, писанкарство, бджільництво, рибальство</i>). Активізувати позначення словом дій (<i>намалювати, домальовувати, перемалювати, вирізати, зробити відбиток, клеїти</i>); основних кольорів та їх відтінків, беручи за основу назви рослин, квітів.</p> <p>Сприяти виникненню бажання означити свій емоційний стан від споглядання зразків мистецтва та під час самостійної образотворчої діяльності словами, наприклад: «захоплююся» або «мені цікаво» тощо. Підтримувати бажання та потребу у вживанні слів на означення своїх думок, переживань, ставлень, естетичних і моральних почуттів, намірів.</p>
--	---

Викликати інтерес до різного роду *монологічного та діалогічного* мовлення: роздуми, міркування, опис, пояснення, переказування, оповідання, обмін враженнями, бесіда. Моделювати ситуації, що створюють очікування пояснення,

переказування, аргументування, обґрунтування позиції. Радіти виявам дошкільником бажання вступити у розмову з дорослим чи з іншою дитиною. Підтримувати взаємний інтерес через розуміння емоційного змісту ситуації та побудову своїх висловлювань так, аби продовжити зміст висловлювань співбесідника. Збагачувати мовлення дітей вживанням різних типів речень (прості, складні, складносурядні, складнопідрядні зі сполучниками).

Організувати різні види діяльності, які обумовлюють потребу переказування літературного твору, програвання діалогів, описування, створення невеликих казкових сюжетів (малювання, ліплення, організація життєдіяльності, підготовка до ігор-драматизацій, виготовлення декорацій та елементів костюмів до підсумкових свята епохи). Підтримувати вияви готовності до складання розповіді на реальній чи фантастичній основі, виходячи за рамки візуального образу.

Спонукає до утворення нових граматичних форм; спостерігати за рухливістю наголосу при зміні слова (зелений – зелененький, рука – руки, кіт – коту). Утворювати граматичні форм від іменників (*будівельник - будувати*); від дієслів (*фарбувати – фарба, клеїти – клей*); вживати ступені порівняння прикметників (*високий – вищий – найвищий, красивий – кращий – кращий від усіх*). Заохочувати дітей до словотворення за допомогою суфіксів у контексті ігрових вправ, вдаючись до зменшувально-пестливих чи збільшувано-згрубілих форм (*мороз – морозець – морозище; вітер – вітерець – вітрюган – вітрище; ніч – нічка – ніченька; голова – голівка – голівонька*). Варіювати змінність значення слів залежно від префіксу: *їхав – під'їхав – доїхав – приїхав – виїхав – від'їхав – з'їхав – в'їхав (уїхав) – переїхав – об'їхав – заїхав – поїхав*.

Розвивати відчуття ритмомелодики поетичного твору. Продовжувати формувати здатність дитини зосереджуватися, слухати й розуміти зміст строфи вірша, оповідання, казку.

Окремі завдання для розвитку граматичної упорядкованості зв'язних висловлювань дітей (4/5-й роки життя)	Окремі завдання для розвитку граматичної упорядкованості зв'язних висловлювань дітей (6/7-й роки життя)
<p>Заохочувати дітей вступати в діалог; відтворювати фрагменти знайомих творів, спираючись на навідні запитання дорослого. Варіювати запитання так, аби дитина у відповіді узгоджувала слова в роді, числі й відмінку.</p> <p>Розширювати досвід дітей у вживанні іменників з прийменниками (<i>на квітці, у руці, з паперу, під папером, за крейдою</i>); особових займенників; узгодженні іменників з числівниками (один аркуш, дві крейди, три палички, багато квітів); у творенні слів зменшувально-пестливих форм (<i>зелененький, білесенький, чорнісінький</i>). Заохочувати самотійно утворювати граматичні форми за аналогією.</p> <p>Пробуджувати інтерес до слів, що мають сталі граматичні форми: не відмінюються (<i>кіно, радіо</i>); вживаються тільки в однині (<i>дітвора, гілля, добро, коріння, краса, молоко, рідня, чай, шоколад</i>); вживаються тільки у множині (<i>ворота, двері, іменини, канікули, ковзани, ножиці, окуляри, піжмурки, сани</i>).</p> <p>Задовольняти цікавість дітей до прислів'їв та приказок; допомагати осмислити зміст загадок про предмети довкілля, явища природи; привертати увагу до значущих особливостей для розгадування їх. Накопичувати досвід розрізнення поетичного твору і прозового.</p> <p>Сприяти зародженню критичного погляду на своє та чуже мовлення,</p>	<p>Продовжувати активізувати діалог дітей з різними партнерами, використовуючи різні конструкції речень. Удосконалювати вміння дитини змінювати слово (<i>папір, нема папера /не паперу чи папіру</i>), правильно поєднувати слова в репліках, реченнях, розповідях, спорідненими словами за зразком (<i>олівець, олівець-малювець, олівчик; квітка, квіточка, квітонька, квітковий, квітчастий, квітник</i>).</p> <p>Пробуджувати та підтримувати цікавість до процесу й результату словотворення. Привертати увагу до мінливості слів: <i>цукерка – цукерниця, цукор – цукорниця</i>; підтримувати бажання самотійно утворювати граматичні форми за аналогією.</p> <p>Фіксувати увагу на словах, які не відмінюються (<i>кольрабі, рагу</i>); вживаються тільки в однині (<i>батьорість, бензин, біганина, ганчір'я, дітвора, електрика, золото, нудьга, радість, сміливість, спокій, сталь</i>); вживаються тільки у множині (<i>веселоці, вершки, дріжджі, парфуми, радощі, шахи</i>); порівнювати і знаходити подібність та відмінність між словами <i>радість і радощі</i>.</p> <p>Заохочувати до спроб вживати прислів'я, загадки, порівняння з рослинами (<i>І не дівчина, а червоне намисто має. Щічки червона, мов кетяги калини. Рум'яні щічки, неначе яблучка. Кремезний, як дуб. Очі сині, немов волошки. Колючий, мов будяк. Причепився, як реп'ях</i>).</p> <p>Привертати увагу до того, що казка, загадка, оповідання та інші твори між</p>

помічати помилки, неточності та намагатися їх вправити. Залучати до участі в народних дитячих іграх з речитативами, іграх з правилами, у процесі яких поповнюється, активізується та автоматизується словниковий запас, поглиблюються граматичні уміння, удосконалюється діалогічне та формується монологічне мовлення.	собою розрізняються.
--	----------------------

ПОКАЗНИКИ ГОТОВНОСТІ ВИПУСКНИКІВ ДОШКІЛЬНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ, що працюють за ВАЛЬДОРФСЬКОЮ ПЕДАГОГІКОЮ ДО ШКІЛЬНОГО ЖИТТЯ

Стандартом вальдорфської педагогіки є підхід, згідно якого в період дошкільного віку дитина має поступово накопичувати первинний досвід взаємодії з зовнішнім світом, опановувати власне тіло, включати різні процеси самонавчання, зміцнюючи при цьому душевні, духовні та фізичні сили й акумулюючи, таким чином, плоди своєї дошкільної епохи.

У перші сім років свого життя дитина підсвідомо працює над «настроюванням» своїх основних інструментів – органів відчуттів, емоційної чутливості, м'язової системи, рівноваги, крупної і дрібної моторики. Завдяки такій невинній роботі, внутрішні органи набувають повної функціональної готовності, у мозку виникають системи нейронних зв'язків. Досягається перша ступінь зрілості тілесного організму, при цьому частина внутрішніх сил дитини вивільняється і спрямовується на інше – розвиток інтелектуальних операцій, мисленневих дій, пізнавальних психічних процесів, цілеспрямованість поведінки (довільність) – всього того, що так важливо для навчання в школі. Коли дитина в сім років приходить до першого класу, вона готова з інтересом і зосереджено навчатися і, дякуючи накопиченому запасу сил і здоров'я, може відповідати новим шкільним вимогам.

У період дошкільного дитинства потрібно уникати штучного форсування інтелектуального розвитку і не вдаватися до операцій з абстрактними поняттями, узагальненими категоріями; мінімізувати підміну безпосередніх сприймань вербальними поясненнями. Ігнорування такого підходу не лише позбавляє дитину можливості скласти сутнісне уявлення про явища, а й призводить до моторного неспокою, розгубленості, дисонансу в рухах, що в свою чергу погіршує здоров'я, знижує працездатність. Отже, внутрішні сили дитини, що потрібні їй у першому семиріччі для росту, формування, структурування тілесної організації – це ті ж самі сили, які в зміненій формі будуть слугувати їй у подальшому на наступних вікових етапах, ставши силами пізнання, формування уявлень, понять, категорій.

Державні вимоги до рівня освіченості, розвиненості та вихованості дитини 6 (7) років, сумарний кінцевий показник набутих дитиною компетенцій перед її вступом до школи подано в Базовому компоненті дошкільної освіти. Вальдорфська педагогіка, беручи до уваги зазначені характеристики, орієнтується на рівень загального психофізіологічного розвитку дитини – «шкільну зрілість» – морфологічний, функціональний і психічний її розвиток, при якому вимоги систематичного навчання не будуть надмірними та не приведуть до порушення здоров'я. Зовнішніми показниками формування тілесних структур дитини першого семиліття є такі: заміна молочних зубів на постійні та зміна форми дитячої щелепи; поява нових рис у зовнішньому вигляді, зокрема, зримої видовженості та худорлявості тіла; зміцнення кістково-м'язової системи; становлення однозначного домінування правої чи лівої сторони; поліпшення координації рухів у просторі (хоча тонка та точна координація м'язів руки розвинена ще недостатньо), координація рук і зору, визрівання сенсомоторики.

Показники фізичного розвитку дітей 6 і 7 років, що свідчать про шкільну зрілість

Вік	Кількість постійних зубів	Зріст, см		Вага, кг	
		хлопчики	дівчатка	хлопчики	дівчатка
6 років	1-6	111-121	111-120	19,7-24,1	19,0-23,6
7 років	5-10	118-129	118-129	21,6-27,9	21,5-27,5

До основних показників шкільної зрілості відносять: *емоційну-вольову зрілість*, що виявляється в певній емоційній стійкості; здатності адекватно реагувати на ситуації, події, людей; вмінні орієнтуватися в емоційних станах і настроях оточення, брати їх до уваги, регулювати свою емоційну поведінку, стримувати небажані прояви; мінімізації імпульсивних реакцій та поступовому переходу від домінування мимовільних форм психічної діяльності та поведінки до форм довільних. При цьому реальність сприймається та пізнається дитиною, насамперед, через власні почуття.

Соціальна зрілість – здатність дитини виявляти соціальну активність (уміння і готовність ініціювати спілкування з дорослими та однолітками, налагоджувати спільну діяльність, узгоджувати власні дії з іншими, допомагати, довіряти, співчувати, співпереживати, бути вдячним, виявляти почуття обов'язку, відповідальності) та розвинене почуття «Я» – самоповагу, впевненість і довіру до себе, готовність до подолання труднощів.

Розумова зрілість – диференційоване та аналітичне сприймання, довільна увага, образне мислення (мисленнєві операції сформовані недостатньо), добра механічна пам'ять (мимовільне запам'ятовування залишається домінуючим), розвинена уява, що спирається на реальність і має не тільки відтворюючий, а й творчий характер; наявність елементарних знань про природу, людей, культуру, саму себе.

Важливо, щоб у дошкільні роки була забезпечена рівновага між інтелектуальними, соціальними та емоційними компонентами. Інтеграція мистецтва в життя дитини в дошкільному закладі, вільні ігри, господарсько-побутова праця та в природі, самообслуговування, малювання, музикування, образотворча діяльність – все це сприяє формуванню позитивної мотивації до навчання в школі, полегшує процеси адаптації, допомагає зберегти здоров'я та самобутність дитини. Ідеї вальдорфської педагогіки щодо готовності до навчання в школі співзвучні з вітчизняними підходами, згідно з якими кожна дитина з моменту свого народження готова до навчання і постійно перебуває у стані набуття нових знань (С. Максименко). Програма сконструйована таким чином, щоб забезпечити кожній дитині можливість повною мірою задовольнити свої освітні потреби і стати готовою до виконання нової ролі – ролі учня, соціалізації в нових умовах, зростаючих фізичних та інтелектуальних навантажень, регламентованої навчальної діяльності, самостійної поведінки, спілкування з широким колом нових людей.

РАДИМО ПРОЧИТАТИ

1. Абетка чеснот української дитини: практико-орієнтований збірник методичних матеріалів / [авт.-упоряд. Л.В.Калуська]. – Тернопіль: Мандрівець, 2007. – 136с.
2. Аніщук А.М. Оптимізація мовленнєвого самовираження старших дошкільників: Методичний посібник. – Ніжин: Вид-во НПУ ім. Миколи Гоголя, 2008. – 63с.
3. Ауэр В.М. Практика пробуждения чувств. Игры и идеи для детских садов и дошкольных групп. – К.: «НАИРИ», 2012. – 144 с.
4. Базовий компонент дошкільної освіти / Науковий керівник: А.М. Богущ; Авт. кол-в: Богущ А.М., Беленька Г.В., Богиніч О.Л. та ін. – К.: Вихователь-методист дошкільного закладу. – С. 3-30.
5. Березка: методическое руководство для воспитателей дошкольных образовательных учреждений и групп Межрегиональной общественной организации «Содружество педагогов вальдорфских детских садов». – М.:, evidentis, 2001. – 112 с.
6. Богданець-Білоskalенко Н.І. Українська дитяча література. Маловідомі твори українських письменників II половини XIX ст. – I половини XX ст. Навчальний посібник. Видання друге, доповнене і перероблене. К.: Видавничий Дм «Слово», 2009.- 280с.
7. Богущ А.М. Мовленнєвий компонент дошкільної освіти: Навч.-метод. посібник для вихователів ДНЗ/ А.Богущ.- О.: Ярослав, 2004.- 175.
8. Бондарев Г.А. Трехединый человек тела, души и духа. Опыт осмысления методологии науки о духе / Г.А. Бондарев.– М.: Университетская книга, 1999. – 688 с.
9. Бойчук О. Дитячий садок із поглядом у майбутнє.- Х.: Вета: Вид-во „Ранок”, 2005.
10. Бурдак І. Г. Азбука наших друзів від А до Я. – К. : Фенікс, 2007. – 96с.
11. Вальдорфская педагогика: Антология [сост. А.А. Пинский и др.]. – М.: Просвещение, 2003. – 494 с.
12. Вальдорфська педагогіка в Україні. З повагою до дитини / Збірка статей. – К.: НАІРІ, 2009. – 168 с.
13. Веселка здоров'я: хрестоматія для читання дітям дошкільного віку / [упоряд.: Л.В.Лохвицька, Т.К.Андрющенко]. - Тернопіль: Мандрівець, 2006.- 224с.
14. Виховання без насилля. Дайджест 8. Упор. О.М. Байєр, О.М. Сироватко, Ю.М. Чемодурова – Запоріжжя, 2011 300 с.,
15. Гавриш Н. Розвиток мовленнєвої творчості в дошкільному віці. – Донецьк: Лебідь, 2001.
16. Глеклэр М., Лангхаммер С., Вихерт К. Воспитание и здоровье. – Дорнах: Свободная школа духовной науки. – 250 с.
17. Гончаренко А.М. Дитина у світі [Електронний ресурс] : навчально-наочний посіб. Для студентів факультетів дошкільного виховання, слухачів ІІІПО / А.М.Гончаренко. – 780 Min / 250 MB/. – К. : Свена, 2010. – електрон. опт. диск

- (CD-ROM) ; Windows 98/2000, XP ; Pentium 600 МГц; 16 Мб оперативної пам'яті; відео карта, звукова карта.
18. Гончаренко А. Колискові для дітей та їхніх мам. – К.: Літера ЛТД, 2010.
  19. Гончаренко А.М. Розвиток мовленнєвої компетентності старших дошкільників. Навчально-методичний посібник / А.М.Гончаренко.- К: Світич, 2009.- 160с.
  20. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник .- К.: Либідь, 1997.- 376с.
  21. Грюнелиус Э. М. Вальдорфский детский сад: Воспитание детей младшего возраста/ Перевод с немецкого М. В. Тольской – М.: Мир книги, 1992. – 72 с.: ил.
  22. Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології / І. М. Дичківська. – К. : Академвидав, 2004. – С. 114-129.
  23. Енциклопедія діагностичних методик щодо з'ясування стану психофізичного розвитку дітей раннього віку / Упор.: К.Л. Крутій, Л.О. Федорович. - Запоріжжя: ТОВ "ЛПС" ЛТД, 2012 – 204 с.
  24. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; головний ред. В.Г. Кремень. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
  25. Ємець О., Федієнко В. Розвиваємо без проблем.- Х.: Харківський Видавничий Дім Школа, 2001.
  26. Еремеева В.Д., Хризман Т.П. Мальчики и девочки – два разных мира. -СПб.: Трускарора, 2001.
  27. Іонова О. М. Зміст вальдорфської освіти – засіб розвитку особистості учня / О. М. Іонова // Рідна школа. – 1999. – № 7-8. – С. 37-40.
  28. Ионова Е.Н. Вальдорфская педагогика: теоретико-методологические аспекты / Е.Н. Ионова: [монография]. – Харьков: Бизнес-Информ, 1997. – 300 с.
  29. Іонова О.М. Становлення й розвиток людини: антропософський підхід / О.М. Іонова // Педагогіка, психологія та медикобіологічні проблеми фізичного виховання і спорту: Зб. наук.пр. – Харків: Харківська державна академія дизайну і мистецтв, 2010. – № 4. – С.56-63.
  30. Затія-дивогляд: як зробити ляльковий театр другом кожної дитини / [авт.-упор.: О.О.Тимофєєва, О.В.Борисенко].- Тернопіль: Мандрівець, 2009.- 216с.
  31. Загвоздкин В.К. Педагогическая биография Рудольфа Штайнера / В.К. Загвоздкин // Педагогика. – 2000. – №3. – С. 75-81.
  32. Загвоздин В. В созвучии с природой ребенка (издание второе). – СПб «Деметра». – 2007. – 160 с
  33. Збірник ігор для дошкільнят / Упорядник Т. Вороніна. – 2-ге видання, стереотипне. – К.: «Шкільний світ», 2006. – 128 с.
  34. Казки та оповідання для дитячого виховання/ Упор. В.Паронова.- Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2005.
  35. Колосарьова Є.Л. Дошкільний навчальний заклад гуманізація відносин/ Є.Л. Колосарьова/ Упор. Л.С.Русан. - Вінниця, 2003.-60с.
  36. Косовський в. Я б сипав райські самоцвіти. Книга для дітей.- К.: Просвіта, 1995.
  37. Коппалова Н.М. Гурткова робота з аплікації та орігамі. – Тернопіль: Мандрівець, 2009. – 80с.

38. Кочерга О. Психофізіологія дітей 4-5 років / О.Кочерга.- К.: Шкільний світ, 2007.- 128с.
39. Криничка: збірка творів для читання наймолодшим / [авт.-упор.: Л.А.Грицюк, М.І.Каратаєва].- Тернопіль: Мандрівець, 2008.- 128с.
40. Крутій К.Л., Маковецька Н.В. Вчимося мови та розмови, або Українська разом з матусею. - Запоріжжя: Просвіта, 2001
41. Линденберг К. Рудольф Штайнер. Биография / К. Линденберг: [пер. с нем. А. Поликовского]. – М.: Парсифаль, 1995. – 224 с.
42. Луценко І.О. Дорослий і дитина: вчимося спілкуватися: Готуємося до мовленнєвого спілкування з дошкільниками.- К.: Світич, 2008.- 203с
43. Луценко Т.О. Готуємося до мовленнєвого спілкування з дошкільниками: Навчальний. посібник. – К.: НПУ ім. М.Драгоманова, 2001. – 95 с.
44. Методика раннего развития Вальдорфской школы: от 0 до 7 лет / Авт.-сост. Л.И. Головина. – М.: Эксмо, 2009. – 224 с. – (Популярные развивающие методики).
45. Монтессори М. Дом ребенка: Метод научной педагогики: Пер. с итал.- Гомель, 1993.
46. Морар Л. Весела сімейка. Вірші для дітей.- Малин, 2006.
47. Навчання дітей українському мовленню та ознайомлення з культурою і традиціями українського народу. Укл. Назарян Р.Т..- К.:
48. Патцлафф Р., Кальдер Т. Лейтмотиви вальдорфської педагогіки. Від трьох до дев'яти років / Переклад з німецької – К.: НАІРІ, 2008. – 136 с.
49. Піроженко Т.О. Мовленнєве зростання дошкільника. – К.: Грайлик, 1999.
50. Провознюк Г.Т. Краса виховує творчість. Методичний посібник. – Тернопіль: Мальва – ОСО, 2010. – 260с
51. Програма для вальдорфських шкіл України: 1 – 9 кл./ МОН України, департамент заг.серед. та дошк. освіти, Міжнародна асоціація вальдорфської педагогіки у Центральній та Східній Європі, Асоціація вальдорфських ініціатив України.- К.: Генеза, 2009. – 512с.
52. Програма для вальдорфських шкіл України: 10 – 11 кл./ упор. Крамаренко С.Г. та ін.; за заг. ред. С.Г. Крамаренко; Ін-т інновац. технологій і змісту освіти та ін. – К.: Генеза, 2012. – 272 с.
53. Проскура О.В. Психологічна підготовка вчителя до роботи з першокласниками: Навч. посіб. для студентів педагогічних факультетів. – К.: Освіта, 1998. – 199 с.
54. Родинне сонце коло: методичний poradник для роботи з батьками / [авт.-упор. Л.В.Калуська].- Тернопіль: Мандрівець, 2008.- 140с.
55. Семиченко В.А. Психологія мовлення: навч. посібник - К.: "Магістр-S", 1998.
56. Титаренко Т.М. Життєвий світ особистості у межах і за межами буденності.- К.: Либідь, 2003.- 376с.
57. Учебные программы вальдорфских школ. – М., 2005. – 528 с.
58. Фесенко Л.І. Українська народна казка як засіб розвитку зв'язного монологічного мовлення у дітей дошкільного віку. - Одеса: ПУДПУ, 1994.

59. Чарівний промінь (казки про природу). За ред. Беленької Г.В.: методичний посібник.- Севастополь: Таврія, 2005.- 406с.
60. Штайнер Рудольф. Антропософський календарь душі / Пер. с нем. И. Миллера – М.: Московский Центр вальдорфской педагогики, 1992. – 32 с
61. Штайнер Р. Философия свободы. Основные черты одного современного мировоззрения / Р. Штайнер: [пер. с нем. Б.П.Григорова].– Ереван: Ной, 1993. – 224 с.
62. Штайнер Р. Воспитание ребенка с точки зрения духовной науки / Р. Штайнер: [пер. с нем. Д.Виноградова]. – М.: Парсифаль, 1993. – 40 с.
63. Штайнер Р. Сущность социального вопроса / Р. Штайнер: [пер. с нем. М.Н.Жемчужниковой]. – Калуга: Духовное познание, 1992. – 144 с.
64. Штайнер Р. Общее учение о человеке как основа педагогики / Р. Штайнер: [пер. с нем. Д.Виноградова]. – М.: Парсифаль, 1996. – 176 с.
65. Штайнер Р. Искусство воспитания. Методика и дидактика / Р. Штайнер: [пер. с нем. изд-ва «Парсифаль»]. – М.: Парсифаль, 1996. – 176 с.

Интернет-джерела

1. Дидактико-методичне забезпечення лексичного розвитку дошкільників-
<http://195.38.17.170/greenstone3/sites/localsite/collect/kstu3/index/assoc/HASH2a21/ee4d7eb7.dir/doc.pdf>
2. Методика розвитку мовлення дітей дошкільного віку -
<http://www.iqdiplom.com/index.php?productID=151>
3. Методика розвитку мовлення дітей дошкільного віку -
<http://www.iqdiplom.com/index.php?productID=152>
4. <http://conference.mdpu.org.ua/viewtopic.php?t=518&start=0&postdays=0&postorder=asc&highlight=&sid=4274f0f07560229b1347ab2f53679b6e>
5. www.ecswe.org - Європейська рада Рудольф Штайнер та Вальдорфської освіти (ECSWE)
6. www.waldorfschule.info - Союз вальдорфських шкіл
7. www.iao-waldorf.de - Міжнародна асоціація вальдорфської педагогіки в Центральній та Східній Європі (IAO)
8. www.iaswece.org - Міжнародна асоціація Штайнер / Вальдорфської дошкільної освіти ("International Association for Steiner/Waldorf Early Childhood Education" (IASWECE)
9. www.freunde-waldorf.de/ - Благодійний фонд "Друзі мистецтва виховання Рудольфа Штайнера"
10. www.paedagogik-goetheanum.ch - Вільна вища школа духовної науки Гетеанум (Дорнах, Швейцарія)

11. www.waldorf.in.ua - Всеукраїнська громадська організація "Асоціація вальдорфських ініціатив в Україні"
12. www.rudolf-steiner.ru – Бібліотека духовної науки Рудольфа Штайнера

ДОДАТКИ

Словник

Ампліфікація – збагачення розвитку дитини за рахунок оптимального використання специфічно дитячих видів діяльності (поняття введене в педагогіку О. Запорожцем)

Антропософія (від грець. *άνθρωπος* – людина та *σοφία* – мудрість), або антропософські орієнтована духовна наука, – учення про духовну основу світу та людини як цілісної тілесно-душевно-духовної істоти. Створена Рудольфом Штайнером (1861-1925) – видатним європейським мислителем, філософом, ученим, засновником вальдорфської педагогіки, який заклав духовний фундамент і вніс нові плідні імпульси й у інші галузі знання та людської діяльності (філософія, соціологія, медицина, мистецтво, архітектура, сільське господарство тощо). За Р.Штайнером, антропософія як духовно-наукове людинознавство, – це шлях пізнання, що прагне привести духовне в людині до духовного в Усесвіті, часткою й породженням якого є людська особистість. Завдяки антропософії людина може піднятися до тих вершин духовних переживань, які здатні показати, звідки людина приходить, куди вона прямує, якими є справжні цілі й сенс людського життя.

Ритм – поняття, введене Р. Штайнером для пояснення періодичності розвитку дитини. Дитина поступово пристосовується до земного ритму, її життя повинне будуватися на основі чергування ритмів. Наприклад, чергування занять із вихователем ("вдих") і часу, коли діти надані самі собі ("видих"). Ритми не можна абсолютизувати для всіх і на всі часи. Вихователю повинен уміти вибрати такий ритм життя, який максимально підходить саме цій групі і цій дитині. Домашнє життя дитини теж вибудовується на основі дотримання ритмів. Оптимальний ритм вселяє дитині почуття впевненості. Ритм не можна плутати з режимом; це складніші взаємини людини з довкіллям.

Аплікація – виготовлення орнаментів чи художніх зображень нашиванням або наклеюванням на площину різнокольорових клаптиків паперу, тканини.

Артишок - різновид печворка, що одержав свою назву через подібність до плодів артишоку. Техніка передбачає складання і прикріплення вирізаних заготовок до основної форми (площинної або об'ємної). Ця техніка має й інші назви: зубчики, пір'їнки, лусочки, що уподібнює її до оригамі.

Артишок садовий — дволітня овочева рослина родини складноцвітих, найближчий родич чортополоху і розторопші. Поширена в багатьох країнах Середземномор'я. На узбережжі Чорного моря зимує без захисту, в районах середньої смуги вимерзає і розводиться як однорічна культура. Вирощують А. з розсади. В їжу використовують недозрілі м'ясисті суцвіття, багаті на вітаміни А, В і С.

Белл-Ланкастерська система - взаємне навчання, де старші діти разом з дорослим навчали інших.

Вільне виховання - напрям у педагогіці, що зародився в другій половині ХІХ ст. (Л. М. Толстой), відстоює вільний саморозвиток дитини в ході самодіяльних занять.

Вербальний - такий, що стосується мови та мовлення; словесний.

Воля — психічний процес свідомої та цілеспрямованої регуляції людиною своєї діяльності та поведінки з метою досягнення поставлених цілей.

Витинанки — давній вид українського декоративно-прикладного мистецтва, що має глибокі й багаті традиції. Це сюжетні та орнаментальні паперові прикраси, ажурно, силуетно або симетрично вирізані ножицями з паперу. Їх використовували для прикрашання стін, сволока, вікон, полиць, груб, коминів, печей.

Інтерактивна (кругова) модель комунікації – процес передачі інформації, де обов'язково міститься зворотній зв'язок, що створює умови для обговорення прийнятої інформації, появи нової. Ключовою фігурою є відправник повідомлення, тому що від нього залежить реакція одержувача інформації.

Гра – вид діяльності, метою якої виступає сам процес діяльності, а не предметний результат; джерелом якої служить наслідування та досвід і спонукається потребою особистості в активності.

Гра будівельна — різновид гри, у якій розгортання певного сюжету пов'язане із предметними діями по спорудженню та конструюванню з кубиків, конструкторів, допоміжних матеріалів з використанням піску, глини, камінців тощо.

Граттаж – хаотичне та щільне замальовування картону восковою крейдою одним або кількома кольорами, утворюючи плями, смуги. Зверху широким пензлем або поролоном нанести щільний шар темної фарби. Після висихання загостреною паличкою будь-як продряпувати поверхню: лініями, плямою, смугами, формою. Проступає різнокольоровий образ, подібний до яскравого осіннього килиму, підводного світу чи загадкового космосу.

Гуманізм — визнання людини найвищою цінністю у світі, повага до гідності та розуму людини; право на щастя в житті, і вільний вияв природних почуттів і здібностей.

Діяльність - внутрішня (психічна) і зовнішня (фізична) активність людини, що регулюється усвідомленою метою.

Емоції — психічне відображення у формі безпосереднього пристрасного переживання життєвого сенсу явищ та ситуацій, обумовленого відношенням їх об'єктивних властивостей до потреб суб'єкта.

Евритмія (грец. врівноваженість (елементів), злагодженість, домірність, гармонійність) – мистецтво художнього руху, що з'явилося на початку ХХ століття в Європі. Це поєднання особливого гармонізуючого руху, що нагадує танець і пантоміму з поетичною мовою або музикою. Евритмічний рух є за характером художнім і одночасно цілющим, тому що заснований на глибокому переживанні і розумінні краси й законів музики і мови.

Зміст гри — той момент дійсності й відносин між дорослими, що виділяється у відповідній сфері дійсності як найбільш значущий у розумінні дітей та відтворюється ними у грі.

Індивідуальність — це сукупність особливостей, що відрізняють одну людину від інших.

Інтерес — усвідомлюваний людиною мотив, що є емоційним проявом пізнавальних потреб та виявляється у бажанні більше дізнатися про об'єкт інтересу, глибше зрозуміти його. Задоволення інтересу не веде до зникнення потреби, а навпаки — до її посилення, тому його називають ненасичуваним мотивом.

Кахлі (кахель) - керамічні плитки для личкування печей, стін будівель і т. ін.

Квілінг - це мистецтво робити справжні шедеври зі скручених у спіраль смужок кольорового паперу.

Малярство - вид образотворчого мистецтва, що зображує фарбами предмети і явища реальної дійсності на полотні, дереві, папері, стіні тощо; живопис.

Мовленнєва особистість – та, яка по-своєму відтворює мову через власне світобачення, зі своїми особливостями, потребами у комунікативно-мовленнєвій діяльності.

Мотивація — система усіх видів спонукань особистості (потреби, мотиви, інтереси, цілі установки, ідеали), які регулюють поведінку і діяльність людини.

Навіювання (сугестія) - вплив на волю і почуття людини. Словесне (вербальне) навіювання — навіювання за допомогою мовленнєвого впливу; (рос.– внушение)

Наслідкування – це усвідомлене або неусвідомлене повторення (копіювання) зразка або приклада

Невербальний - несловесний; який не має вербального вираження.

Оригамі – японське декоративне мистецтво виготовлення саморобок без клею і ножиць шляхом складання у різний спосіб аркуша паперу.

Особистість - суспільний індивід, об'єкт і суб'єкт історичного процесу (Б. Г. Ананьєв); спосіб буття людини у суспільстві, індивідуальна форма існування і розвитку соціальних зв'язків (Л. І. Анциферова); система властивостей, яку набуває індивід у предметній діяльності і спілкуванні, що характеризує його з боку включення у суспільні відносини (А.В. Петровський); соціальна властивість індивіда (Б. Ф. Ломов); особлива якість, яку набуває індивід у суспільстві (О. М. Леонтєв).

Паперопластика – це творчий процес конструювання об'ємних та напівоб'ємних форм з паперу шляхом його механічної обробки та трансформації: складання, скручування, згинання, вирізування, прорізування, гофрування, склеювання тощо.

Печворк – вид рукоділля, що полягає у створенні виробів з клаптиків різних за кольором та малюнком тканин. Клаптикове шиття, клаптикова техніка, аплікація з тканини, текстильна мозаїка – варіативна назва способу створення цілого з клаптиків.

Потреба — стан нужди, що виражає залежність організму від конкретних умов існування, і виступає джерелом його активності.

Психічний розвиток – процес накопичення кількісних та якісних прогресивних змін психіки, що зумовлюють формування особистості

Розвиток — необоротна, спрямована, закономірна зміна матеріальних і ідеальних об'єктів. У результаті розвитку виникає новий якісний стан об'єкта, що виступає як зміна його складу або структури (тобто виникнення, трансформація або зникнення його елементів або зв'язків).

Самосвідомість — один із проявів свідомості як відокремлення себе («Я») від об'єктивного світу («не Я»); усвідомлення, оцінка людиною себе, свого місця у світі, своїх інтересів, знань, переживань, поведінки тощо. Самосвідомість має ієрархічно побудовану структуру від елементарного самопочуття до самопізнання і найвищого рівня — самоствавлення, що виявляються у самоконтролі та саморегуляції своєї поведінки (К.К. Платонов).

Сенсорні еталони — психічні образи, що містять уявлення про чуттєво сприймані властивості об'єктів; формуються у дитини з трьох років.

Середовище – простір – просторінь – протяжність – територія - сукупність природних та соціально-побутових умов, у яких відбувається життєдіяльність особистості.

Трансакційна модель комунікації – процес передачі інформації, де одночасно кожен учасник спілкування є і відправником інформації, і її одержувачем: спогади про минулі події, теперішні, майбутні обмін враженнями.

Умбра – 1. Природна мінеральна речовина коричневого, червонувато-коричневого або зеленувато-коричневого кольору, яку використовують для виготовлення фарб. 2. Фарба такого кольору.

Уява — своєрідна форма відображення об'єктивної дійсності, психічний процес, що полягає у створенні нових образів шляхом опрацювання матеріалу сприймань і уявлень, утворених у попередньому досвіді.

Фелтинг – (валяння, набивання, фальцювання) - техніка створення з непряденої вовни іграшок, одягу, декоративних предметів шляхом механічної або вологої обробки. Сухий фелтинг виконується за допомогою спеціальної голки з зазубринами.

Цинобра (кіновар) - 1. Мінерал червоного кольору різних відтінків, що є основою для виготовлення ртуті та фарб. 2. Червона фарба, що добувається з ртуті.

Рекомендована література для читання дітям

Усна народна творчість для дітей молодшого дошкільного віку

Колискові

А-а, котино! Гойда, гойда, гойдашечки. Колисонько, колишися. Котику сіренький. Люлі, люлі, люлі. Ой кіт-воркіт. Ой ну, люлі, люлі. Ой, ходила журавочка. Ой ти, коте, не гуди. Ходить сон коло вікон. Ходить кіт коло воріт.

Народні пісні

Був собі журавель та журавонька. Жив-був дід та баба. Жили у бабусі.. Сорока-ворона. Бігла мишка. Ой чук, чук! Кукуріку, когутику. Чуки, чуки, чуки, чук. Гу-ту-ту, гу-ту-ту..

Заклички

Вийди, вийди, сонечко. Іди, іди, дощику. Ой, вітре, вітроньку. Корівко-корівко. Чорногузе, дядьку. Ластівко, ластівко. Прилетіла зозуленька. Павлику-равлику. Топчу, топчу ряст.

Колядки та щедрівки

Я маленький хлопчик. Коляд, коляд, колядниця. Колядин, колядин. Щедрик-ведрик. Щедрик-ведрик. Ой на річці.

Народні казки

Лисиця і глечик. Півник і двоє мишенят. Цап та баран. Коза-дереза. Котик і півник. Ріпка. Рукавичка. Колобок. Їжак та заєць. Котик і півник Двоє жадібних ведмежат (угорська). Троє поросят (англійська).

Авторські вірші

Бичко В. *Подарунок мамі.*

Бичко В. - *Онуки. Я хоч невеличка. Журавлі. Бджілка. Півники.*

Благініна О. – *Оленка. Посидьмо в тиші.*

Блажкевич І. - *Новий рік. У дитячому садку. Прилетів лелека. Сіренький горобець. Ластівочка. Котик-муркотик.*

Бойко Г. *Коник. Дятел. Соловейко. На санчатах. Зимова пісенька. Для мами. Здоровим будь! Я вже велика дівчинка.*

Бондаренко В. *Білий кіт*

Воронько П. *В лісі є зелена хата. Зайчика злякались. Їжачок-хитрячок. Є у мене киця Мурка. Ніколи не хвались. Кожушок. Казка про рукавичку. Чобітки. Оленка маленька. Каша, аби не наша. Наша мама.*

Гуцало Є. *Перепелиця. Зозуля. Ранок. Новорічний подарунок.*

Демченко Г. *Моя матуся. По сніжку. Синичка.*

Журлива О. *Голуби. Галинка-праля. Два ведмедики. Хто чим любить ласувати. Узяла лисичка скрипку. Ластівки.*

Забіла Н. *Метелик. Ми із братиком. Про дівчинку, яка нічого не їла. Про дівчинку Маринку та руду кішку. Сорока-білобока. Равлик. На зеленому моріжку. Два. Зима. Наша ялинка.*

Завадович Р. *Лялечка. Песик і киця*

Камінчук А. *Жолудець. Малюнок. Трамвайчик. Метро. Автомобілі. Сміхота. Вусанчик-колосок. Криниця. Ніч. Іній. Дід-лісник. Годівнички. Новорічне свято. Рідне.*

Каменчук В. *Хліб од зайчика. Хочу підрости.*

Качан А. *Здрастуй, море.*

Коломієць Т. *Спілий перець. Їжаки. Веснянка. Кликати дощик. Чобітки.*

Косовський В. *Співай, співай півнику. Лікарі – дитячі друзі. Дідова сопілка.*

Костенко Л. *Перший пароплав. Бабуся-ягуся. Місяць у човні. Чародійне слово. Соловейко застудився. Сунички. Здивовані квіти. Ліс на світанку. Мурашки думають про зиму. Баба Віхола. Праля. Синички на снігу. Вербові сережки. Сонце сипле квітки.*

Костецький А. *По гриби. Пісочниця. Вершиник. Весна. Лілія.*

Король П. *Лісові дзвіночки. Козлик. Заячі рукавиці. Жабка. Павутинки. Сніжинки. Навесні. Небо й нічка.*

Куровський Д. *Зозуленька. Спіла груша. Грім. Хмаронька. Сонечко. Перед тим як спати лягаю. Ранок.*

Ладижець В. *Вчора ще дзвеніли коси. Місяць в хмарах заблуdivся. Швець. Був би хлопчик я хороший. Ой, росту я.*

Лупій О. *Зайчикова грядка.*

Малишко А. *Спи, засни, моя дитино. Кіт воркіт. Кізка. Блискавка.*

Мовчан П. *Сіяв шпак.*

Морозов С. *Небилиця*

М'ястківський А. *Котики - воркотики. Зайчик місяця надгриз. Мама моя мила. Із ляльками.*

Нехода І. *Півник. Сонечко-жучок. Ялинонька.*

Олесь О. *Зима. Ялинка. Все навколо зеленіє. Зайчик і жабка. Дощик. Дві хмароньки. Хвалилася дівчина. У нашого хлоп'ятонька.*

Орач О. *Курка знайшла ягідку. Кіт і кріт. Кіт і вершки. Горобці. Пташко-літашко, куди ти летиш! Пиріг.*

Паронова В. *Домашній одяг. Усе для вмивання. Ранкова зарядка. Голова. Губи. Зуби. Шия. Тулуб. Лікоть. Чоло. Рот. Язик. Плечі. Рука.*

Перелісна К. *Галюся. У маленької онучки. Маленька. Проворні. До садочка. Сестрички. Швачка. Поспішайте, любі діти. Для вас. Моя сонілка. Ковзани. Теплий дощик. Ой, ти сонечко. Вітер. Зимонька. Сніжок. Польова мишка. Переляк. Равлик. Ящірка. Бджілка. Метелик. Сорока. Чапля. Яблучка. Грушка. Пролісок. Шипшина. Горішки. Бузок. Кульбаби. Мак. Червоний мак. Чебрець. Не забудь! Дзвіночки. Сунічки.*

Первомайський Л. *Знайомство. Срібні дерева.*

Підгірянкa М. *Їде віз з гори в долину. Мій дідусь старенький.*

Повх Л. *Яблунька. Жабка.*

Познанська М. *Правда ж, мамо, я великий? Вітер. Горобина. Лютий. Конвалія.*

Полтава Л. *Наш песик. Зайчик у зимі. Ящірка. Щиглик.*

Пригара М. *Пахне літо.*

Пчілка О. *Снігова баба. До діточок. Котик - мурчик.*

Ребро П. *Оксанчин дитсадок. Я малюю зайчика. Чому заєць косоокий? Я не поросятко. Андрійків рак. Рости, моркво! Як перчина Сашка провчила.*

Рильський М. *На воротях сірий кіт. Білі мухи. Пісня про ялинку.*

Сингаївський М. *Як ходила гуска жати. Ведмідь малює. Сливка. Вересень. Гречана каша. Садівник.*

Сосюра В. *Місяченько. Оріся котика взяла.*

Стельмах М. *Ми любимо весну. Весняний дощик. Сонце стукає в віконце. У нас гуси не сердиті. Гусак. Дятел. Бобер. Кіт. Квочка. Капуста. Гарбуз. Грядочка сестрички.*

Тимофєєва О. *Хто це? Де зимує жабка? Вранішня заспівка. Сніговичок. Дощ і дощеньята.*

Франко І. *Киця. Коваль. На підгір'ї.*

Храпач Г. *-Глід. Яка пора? (загадки).*

Чередниченко Д. *Ягоди на снігу. Зайчик-стрибайчик. Корабель.*

Чорнобицька Г. Сон прилине. Добре руки помила. Научаю ляльку. Господиня. І зайчик чекає на святого Миколая. Ракета.

Чубач Г. Два метелики летіли. У лісочку на пеньочку. Зайчик. Каченята. Чап, чап, чапу-дрила... Слимачок. Сонях. Сіло сонце за сосну.

Шкрумеляк Ю. Галя-праля.

Щоголів Я. Хата.

Казки

Грім Брати . Горщик каші.

Грінченко Б. Зайці та жаби.

Забіла Н. Про півника і курочку. Бджолина перемога.

Завадович Р. Як куцик і павучок віддячилися мишиці.

Перро Ш. Червона Шапочка.

Стеблина М. Як дядько небо виправ.

Сухомлинський В. Для чого півневі гребінець. Їжачок і світлячок. Два метелики. Найгарніша мама. Велике і мале. Жаба, що співала по журавлиному. Як починається осінь. Як зайчик грівся взимку проти Місяця. Зайчик і горобина. Шпак прилетів.

Ушинський К. Козенята та вовк.

Федькович Ю. Лис та качка.

Франко І. Ріпка. Лисичка і рак. Лисичка та журавель

Оповідання

Вовк В. Лінива Оленка.

Грінченко Б. Мудра кицька. Собака гріється. Кицька грає. Риби приятелюють.

Забіла Н. І в Ясочки є грядка. Ластівки. Олівець-малювець. Ясоччин садок. Ведмедикова хата.

Іваненко О. Що Ромко їв? Няв-няв.

Калініна Н. Хіба так граються. Про сніговий колобок.

Коломієць Т. Хліб.

М'ястківський А. Кому світить сонечко. Метелик та пушинка.

Січовик І. Хліб чи халва?

Сухомлинський В. Петрик, собака і кошеня. Конвалія в саду. Хто свічки засвітив. А хто ж вам казку розповідає, бабусю. Втрачений день. Кмітливий скляр. Хлопчик і сніжинка.

Ушинський К. Чуже яєчко. Бджілка на розвідці.

Чередниченко Д. І сонечко, і дощик.

Усна народна творчість для дітей старшого дошкільного віку

Колискові

А-а, коточок. А, ну, люлі, люлі. Гойда, гойда, колишу тебе. Люлі, люлі, донечко. Мати сина колихала. Ой спи, ой спи, дитинонько. Ой ти, коте рябку. Ой, у саду зелененькім. Ходить сон по долині.

Колядки та щедрівки

Бігла мишка по льоду. Коляда, коляда. Колядин, колядин. Коляд, коляд, колядниця. Коляд, коляд, коляда.. Я маленький хлопчик. Я дівчинка маленька. З Новим роком! Сійся, родися. Колядую. Щедрик, щедрик, щедрівочка.

Веснянки

Благослови, мати.. Дівчаточка-вороб'ята. Ой виходьте, дівчата. Весняночка. Не стій, вербо, над водою. Ой весна-весна днем красна. Ти, зозуленько сива. Співали діточки. Веснянка. Ой минула вже зима.

Жнивварські пісні

Зійди, хмаронько.. Жали женчики. Котився віночок. Ой нивонько. Уже сонечко закотилося. Кругом женчики, кругом. Ой вижали житечко. Не сумуй, моя калино. Уже вечір, вечоріє. Обжинкова пісня.

Скоромовки

Прийшов Прокіп - кипить окріп. Ти, малий, скажи малому. Хитру сороку спіймати морока. Летіло три. Пахне м'ята, пахне м'ята. Гуси, гуси, гусенята! Віє вітер, дощ іде Біля броду бусол бродить. Всіх скоромовок не перескоромовиш.

Лічилки

Раз, два, три! Тікав заєць через міст. Раз, два, три, чотири, п'ять. Котилася торба. Стоїть півень на току. Йшла Маринка на стежинку. Їхав лис через ліс. Зайчик. зайчик.

Стоїть півень на току. Українські народні загадки.

Народні казки

Лисичка-сестричка і вовк-панібрат. Пан Коцький. Солом'яний бичок. Мудра дівчина. Хліб і золото. Дідова дочка і бабина дочка. Телесик. Котигорошко. Кирило Кожум'яка. Півник і двоє мишенят. Золота сокира. Два брати. Чарівне горнятко. Лисичка та журавель. Лисичка-сестричка та вовчик-братик. Золотий черевичок.

Чабанець. Сонце, мороз і вітер. Морозенко. Царівна-жаба. Гуси-лебеді. Снігуронька (російська). Сестриця Оленочка і братик Іваночко (російська). Крихітка-Хівруньк (російська). Хавеле (єврейська). Легкий хліб (білоруська).

Твори українських та зарубіжних авторів.

Вірші

Багірова В. *Перший сніг. Кожушок. Лист до чудотворця.*

Бичко В. *Журавлі.*

Бойко Г. *Кажани. Листопад. Шуліка. Коло моря. Зелена аптека. Отакий у мене ніс. Вереда.*

Бурик Н. *Листя.*

Вінграновський М. *Сама собою річка ця тече. Грім. Літній ранок. Над чорнобривцями в саду.*

Воробйов М. *Січень.*

Вороний М. *Сніжинки.*

Воронько П. *Гра у сніжки. Гість. Падав сніг на поріг. Дід Мороз і Весна. Найкращі вісті. Як багато знаю я. Всім по сім. Кошеня. Помагай.*

Гаєцька О. *Зимові радощі.*

Герасимчук В. *Кротик.*

Горева Є. *Зимова пісенька.*

Глібов Л. *Щедрівка. Зимня пісенька (уривок). Книжка. Бджілка.*

Грабовський П. *Сонечко та дощик. Метеличок. Щоглик.*

Гринько В. *Дорога. Каток. Вишиваю вишиваночку. Прощання з лялькою.*

Грінченко Б. *Ластівка. На волю.*

Гуцало Є. *Миша. Горщик. Новорічний подарунок.*

Діденко В. *Зима.*

Довжик В. *Сніг.*

Жиленко І. *Вечір гномів.*

Жупанин С. *Мамині руки. Оленчина вишивка. Будівельники. Чабанець. Край стежини у полі. Щедрівочка.*

Журлива О. *Бджоли і трутень. Наш Воркотик.*

Забіла Н. *Скільки нас? Мамине свято. Барвінок. Гусінь. Смачний борщ. Два. Зима. Наша ялинка*

Завадівська М. *Жовтень.*

Завадович Р. *Я Шевченка поважаю. Українські діти. Бабусина квітка. Наша книжка. Мій тато. Малі моряки. День подарунків. Колядники. Про весну господиню*

(пісенька). Песик і Киця. Песик, Котик і Коник. Вірш про осінь і її синів. Листопад. Зима.

Заєць В. *Пухові шапочки.*

Зайцева С. *Кошеня*

Камінчук А. *Рідне слово. Весела задачка. Іній. Баба Віхола. Вербова розмова. В гостях у білочки. Останній листочок*

Кибальчич Н. *Айстри.*

Кир'ян Н. *Осіннє дерево.*

Клен Ю. *Веселий вересень у лісі.*

Коломієць Т. *З Новим роком! Найкращий дарунок. Снігова казка. Зима на возі. Дні тижня. Гарна хатка у курчатка. Гончарний круг. Клей. Цифрова родина (казкова лічилка).*

Компанієць Л. *Є сестричка в мене. Працьовита в нас сім'я. Татова порада.*

Король П. *Небо й нічка. Сніжинки.*

Косовський В. *Лелеки. Будьте знайомі. Цього не можна не знати. Природа й людина – поняття єдине.*

Костенко Л. *Березовий листочок. Вже брами літа замикає осінь. Усе моє, що зветься Україна. Білочка восени. Хвостата мова.*

Костецький А. *Моє бажання. Наша пісня. Найкраща іграшка. Утрюх. Секрет. Грудень. Добрий сніговик. Головна професія. Гарно бути песиком, гарно бути котиком.*

Кулеба Ж. *Як тебе звати?*

Ладижець В. *Спи, сестричко. Хитрий зуб. Вчора ще дзвеніли коси.*

Лежанська Л. *Котик плаче на морозі.*

Лепкий Б. *Рідний край. Як мені вас не любити...*

Лупій О. *Рідна мова. Своє любіть.*

Лучук В. *Посаджу я квіти. Як горобчик у вирій літав.*

Людкевич М. *Витинанки. Біля горівниці*

Майданська С. *Святий Миколай.*

Мегелик Д. *Ми черешні обкопали. Квітолюби.*

Мовчан П. *Секрет. Польовичок. Поїзд.*

Мудрик-Мриц Н. *Сніг.*

М'ястківський А. *Пише татко доні.*

Нехода І. *Ялинонька.*

Олесь О. *Рідна мова. Давно вже літечко пройшло... Метелики. Веснянка. Гусятник. Ялинка.*

Орач О. *Бабуся нездужає. Сірий котик Котовильцьо.*

Онкович Д. *Яблуко.*
Осадчук П. *Я навчаюся у тата.*
Павличко Д. *Найкраще місце на землі. Смерічка. Осінь.*
Паронова В. *Поведінка у тролейбусі. Небезпечна гра. Я зачісуюсь сама. Я смілива. Як я вмиваюсь.*
Перелісна К. *Хто я? Зірки. Золота осінь. Осінні танці. Писанка. Песик. Вітер. Польова мишка.*
Первомайський Л. *Срібні дерева.*
Підгірянкa М. *Моя мама (уривок). Де нам наймиліше. То не квіти у садках.*
Повх Л. *Жабка.*
Познанська М. *Моїй мамі. Журавлі летять. Ромашка. Про золоті руки.*
Поклад Н. *Вже зима.*
Полтава Л. *Хто як говорить. Чи не треба їй до школи? Малий інженер. Великодні тисанки. Лісова книга. Риби. Диво-апарат. Пісенька про сіру пташку.*
Пчілка О. *Маленька українка. Тямуций котик. З гринджолятами. Весна-красна. Сестричка й братик.*
Рильський М. *Пісня про Київ. Новорічна ялинка. Розмова з другом.*
Сименко Я. *Внав листок кленовий. Доц.*
Скребицький Г. *Хто як до зими готується. Білка запасасться на зиму.*
Сосюра В. *Рідна мова. Білі коні зими.*
Сталкіна Є. *Мурмурнявська мова*
Стельмах М. *Борсук. Чому в зайця не болять зуби. Гарбуз. Заєць та рак. Як журавель збирав щавель.*
Стефурак Н. *Горличка.*
Струтинський В. *Таємниця.*
Талалай Л. *Де стояло літо.*
Тимофєєва О. *Вербові котики. Чому? У Карпати. Чим пахне літо? Де ночує сонечко?*
Тичина П. *Хор лісових дзвіночків. Осінь така мила.*
Ткаченко В. *Осінь тільки починається.*
Українка Л. *Дощик. Як дитиною бувало... Мамо, іде вже зима. Вишеньки. Літо краснеє минуло. Тиша морська.*
Франко І. *Надійшла весна. Гримить. Маленька хмарка. Полудень.*
Улас Г. *Що на спинці в Їжачка?*
Химич Г. *Прикмета.*
Храплива Л. *Сніжинка.*
Царинний І. *Осінь.*

Чередниченко Д. *Зіпсований телефон. Зимовий урок. Новий рік. Писанка.*
Чорнобицька Г. *Колискова. Хто із нас додержав слово. Не бруднити книжки. Паляничка. Наперсток (загадка).*
Чубач Г. - *Жива абетка.*
Чупринка Г. *Під снігом. Зима.*
Шевченко Т. *Тече вода з-під явора. Тополя. Садов вишневий коло хати. І досі сниться (уривок). Ой діброво - темний гаю.*
Шевчук В. *Грибок.*
Шкрумеляк Ю. *Я дитина українська. Мала українка. Пісня про книжку. Сім коржів.*
Щоголів Я. *Зимній ранок. Осінь.*

Байки

Глібов Л. *Коник-стрибунець.*
Грінченко Б. *Швидка робота.*

Казки

Андерсен Г. *Дюймовочка. Непохитний олов'яний солдатик.*
Багірова В. *Великоднє диво.*
Барт Р. *Гра в схованки.*
Бризгун-Шанта Л. *Віфлеємська зірка.*
Вишгородська З. *Різдвяна казка.*
Вінграновський М. *Гусенятко.*
Грім Брати *Мішок хитроців. Бременські музики. Розумна дочка селянська. Столику, накрийся. Біляночка та Рутолічка. Пані Хурделиця. Стоптані черевички. Лісова хатинка. Вовк та семеро козенят. Веретенце, човник і голка. Попелюшка. Король-жабенятко.*
Гунхіль З. *Маленький ослик Марії.*
Живка З. *Казка, яку написав дощ. Перша травнева гроза. Вербиченька.*
Завадович Р. *Як куцик і павучок віддячили мишиці. Як яєчко крашанкою стало.*
Іваненко О. *Кульбабка. Бурулька. На добраніч.*
Кіплінг Р. *Слоненя. Рікі-Тікі-Таві.*
Ковальчук В. *Дівчинка із сонячного міста.*
Кондратенко М. *Фея трояндового куща. Казка про ліхтарик.*
Коцюбинський М. *Брати-місяці. Про двох цапків. Дві кізоньки.*
Левицька Г. *Бажання серця.*
Луцевська О. *Дзвіночки*
Ліндгрєн А. *Малюк і Карлсон (уривки).*
Лепкий Б. *Казки.*

Мензатюк З. *Мільйон мільйонів сестричок.*
М'ястківський А. *Казочка про яблуню. Казочка про хлопчика та янгола*
Носов М. *Пригоди Незнайка та його друзів (уривки з книги).*
Павличко Д. *Осінь.*
Перро Ш. *Попелюшка. Хлопчик-мізинчик.*
Пчілка О. *Журавель та чапля.*
Савицька І. *Де найкраще місце на світі.*
Скомаровський В. *Горобець-горобчик.*
Степаненко В. *Мала-малесенька хмаринка. Казка. Мале-малесеньке зернятко. Казка.*
Сухомлинський В. *Сьома дочка. Фіалка і бджілка. Зайчик і місяць. Пелюстка і квітка. Лисиччині ліхтарі. Найкраща у світі мама.*
Трублаїні М. *Про дівчинку Наталочку та сріблясту рибку.*
Тютюнник Г. *Степова казка. Казки та оповідання.*
Українка Л. *Біда навчить.*
Франко І. - *Заєць і їжак. Лисичка і журавель.*
Чередниченко Д. *Коник коникові - брат. Казки.*
Черемшина М. *Сльоза.*
Чуковський К. *Тарганисько. Федорине горе.*

Легенди

Олесь О. *Початки Києва (уривки).*

Оповідання

Буцень О. *Маленькі помічниці. На вулиці. Новий м'яч.*
Васильченко С. *Неслухняний глечик. Мандрівка з чумаками.*
Вінграновський М. *Волохань.*
Вовк В. *Червоний кавун.*
Гоян Я. *Таємниця Лесикової скрипки.*
Грінченко Б. *Добра наука. Як тигра лікували. Кішка та папуга. Розумна вівця. Звірі дякують лікарям за поміч. Собака рятує хазяїна.*
Гуцало Є. *Якого кольору слова. Одуд. Зайці.*
Забіла Н. *Древній Київ.*
Завадович Р. *Ната.*
Іваненко О. *Галочка.*
Коцюбинський М. *Івасик та Тарасик.*
М'ястківський А. *Мудра голка.*
Носов М. *Латочка. Гірка*

Осеєва В. *Чарівне слово. Погано.*
Перелісна К. *Довгоніс.*
Полтава Л. *Де живуть наші птахи?*
Пришвін М. *Лисиччин хліб. Золотий луг.*
Пчілка О. *Сніг. Хлопчик та ведмідь.*
Стеценко М. *Апельсинка.*
Сухомлинський В. *Щоб метелик не поколовся. Через потік. Лялька під дощем. Як котові стало соромно. Як синичка будить мене. Дуб під вікном. Камінь. Як Сергійко навчився жаліти. Сиві волосинки. Як Микола став хоробрим.*
Толстой Л. *Кісточка. Пожежні собаки. Пташка. Два товариші.*
Трублаїні М. *Пустуни на пароплаві (уривки).*
Ушинський К. *Умій почекати. Чотири бажання.*
Федькович Ю. *Милосердний хлопчик. По щирості.*
Франко І. *Микитичів дуб. Малий Мирон (уривки).*
Чухліб В. *Чи далеко до осені. Велика сила. Обруч.*

Орієнтовний перелік живописних полотен

Тема: Київ, Київщина

Алахвердян Д. Городской пейзаж

Брюховецкий А. Пруд. Обухов

Вутянов С. Видубичі. Свята Софія. Зимовий Київ. Весняний день. Церква у Дарниці. Русанівка. Осінь на узвозі Гідропарк. Червона площа. Дворик на Подолі.

Глуценко М. Київські каштани. Квітучий сад. Ранковий вітерець. Киевская осень. Оттепель. Зимнее солнце. Весна под Киевом. Майський цвіт.

Десятничук А. Золоті ворота. Київ.

Їжакевич І. Кий, Щек, Хорив і сестра їхня Либідь.

Костюк В. Городской пейзаж.

Побережна Я. Софиевская площадь в Киеве. Киевский майдан. Киев. Владимирская улица. Киев. Андреевский спуск.

Труш І. Михайлівський собор. Андріївська церква в Києві.

Украинец В. Киев. Софиевская площадь

Шишко С. Осінь над Дніпром. Парк взимку.

Шовкуненко О. Повінь. Конча-Заспа.

Яблонська Т. У парку.

Тема: Дніпро

Глуценко М. Март на Днепре. Катер на Днепре.

Труш І. Дніпро під Києвом.

Шевченко Т. Берег Дніпра.

Тема: Карпати і Закарпаття

Бокшай Й. Ужгород. Ужгородський замок. Потік. Гірський пейзаж з дерев'яною церквою. Хатка над джерелом. Стара Верховина. Бокораші. Озеро Синевир. Озеро Болцатул.

Бокшай Й. (молодший) Ужгородський замок. Осінь в горах.

Глуценко М. Весна в Карпатах.

Данилич Т. Вишанські велетні. На вулиці. Газда.

Заяц М. Зима в Карпатах.

Шолтес С. Долина р. Тиса.

Тема: Одеса

Аликберов В. Немовля з маківками.

Васькевич А. Чумацький шлях. Пеликан.

Верещагин Г. - пейзажі міста.

Гавдзинский А. Зимняя улица. На пляже. Зимний пейзаж. Ранняя весна. В кузнечном цеху. Аисты. Зимняя ночь. Греческий мост. Осины.

Герасимюк А. Зима на пороге. Умбровый кот. Один день лета. Птичий гам. Сороки.

Горбенко А. Утро. Туман. Тишина. Осенний пейзаж. Разлив. Журчат ручьи. Осень. Зимка. Зазеленело. Весенняя свежесть. Осенний денек. Начало осени. Заснеженность.

Кара О. Мелодия родного края. Осень под старой яблоней. Сеятельницы. Дух печи.

Кравченко Анатолий и Галина Пасха.

Лоза А. Осень. Лето. Акации. Казка.

Тема: Крим та узбережжя Чорного моря

Айвазовский И. Парусник у берегов Крыма в лунную ночь. Море. Коктебель. Гурзуф. Чорне море. Буря.

Бакаєв С. Над Гурзуфом,

Гринько В. На узмор'ї.

Заборовський Л. Гурзуфська бухта.

Заяц М. На море ветер. Санжейское побережье.

Єгоров Ю. Рибальські човни

Котлярова-Прокопенко О. Сухий лиман.

Мацько В. Симеїз. Скеля «Діва».

Орел В. Скеля «Вітрило».

Петровський Л. Ялта.

Ржезніков А. Море.

Рыбак С. Бахчисарай.

Толєкін Г. На околиці Симеїзу.

Орієнтовний музичний репертуар

Слухання музики

«Вальс квітів», муз. Д.Шостаковича; «Колискова», муз. В. Моцарта; «Пісня жайворонка», муз. М. Глінки; «Шарманка», муз. Д. Шостаковича; «Аве Марія», муз. Ф.Шуберта; «Києве мій», муз. Шамо, сл. Д. Луценка; «Танець ляльки Мальвіни», муз. Д.Львова-Компанійця; «Гопак», український народний танок; «Щедрик, щедрик, щедрівочка», українська народна пісня; «Ой, ходить сон», українська народна пісня, «Козачок», закарпатський народни танець.

Співи

“Диби – диби”, “Ой дзвони дзвонять”, “Веселі гуси”, українські народні пісеньки: “Щедрик, щедрик, щедрівочка”, ”Добрий вечір, щедрий вечір”, українські народні щедрівки: “Коляд, коляд, колядниця”; “Росте буряк”, муз. і сл. В. Верховинця; “Лис”, “Мишка та кіт”, українські народні пісеньки; обробка Я. Степового.

Орієнтовний пісенний репертуар

“Як діждали літа”, “Ой на горі жита много”, українські народні жнивварські пісні; ”Косарі”, українська народна пісня, обробка Я. Степового; “Рідний дубочок”, слова Г. Грайка, музика І. Шайкіса; “Капосний дощик” музика О. Радзівіл, слова К.Переслісної; “Поміж диво-кленами”, “Ярмарок” слова Т.Мезенцевої, музика Ю.Михайленко; “А ми по осені ідем...”, “Зимовий вальс”, слова і музика Н.Козак; “Віхола – метелиця”, музика А. Філіпенка, слова Т. Волгіної; ”Зима” слова і музика В.Лисенка;“Перший сніг”, музика Г. Гембери, слова В.Чорної; “Веснянка”, музика В.Таловирі, слова В.Ладижця; “Соловейко”, українська народна пісня, обробка Я.Степового; “У перші дні весни”, “Сонячні промінчики”, “Наші вихователі”, слова і музика Н. Рубальської; “Пісенька про маму”, “Мамин день”, “Пісенька про бабусю”, музика А.Філіпенка, слова Т.Волгіної; “Тече вода”, музика А.Філіпенка, слова Т.Шевченка; “Повертайся, ластівко”, музика В. Верховинця, слова

С.Титаренка; “Гарна наша Україна”, українська народна пісня, обробка С. Файнтуха.

Танці.

“Гопак”, на українську народну мелодію “Коло”, обробка Я. Степового; “Плескач”, українська народна мелодія; Український танець”, українська народна мелодія; “Метелиця”, українська народна мелодія, обр. М. Різоля; “Жартівливий танок”, на мелодію української народної пісні “Ішов козак потайком”; “Полька”, муз. М. Різоля; “Дощик”, українська народна мелодія; “Гуцулка”, на українську народну мелодію “Коломийка”; “Весела литовська полька”, на литовську народну мелодію; російський танок “Мотрійки”; білоруський танок “Кружечок”; “Вару-вару”, муз. Р. Паулса;

Орієнтовний репертуар музичних творів (для гри на дитячих музичних інструментах).

“Іди, іди, дощику”, укр. народна примовка, обр. Я. Степового; “Коляд, коляд, колядниця”, укр. нар. колядка; “Щедрик, щедрик, щедрівочка”, укр. нар. щедрівка; “Ой, дзвони дзвонять”, укр. нар. пісня, обр. Я. Степового; “Вийди, вийди, сонечко”, укр. нар. пісня, обр. В. Верховинця; “Іде, іде, дід, дід”, муз. народна, сл. В.Верховинця.